

Міністерство внутрішніх справ
Донецький державний університет внутрішніх справ

**Центральноукраїнський вісник
права та публічного управління**

**Central Ukrainian Journal of Law
and Public Management**

Випуск 2 (10)

Issue 2 (10)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Головний редактор:

Вітвіцький Сергій Сергійович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ректор, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Заступник головного редактора:

Кузьменко Сергій Георгійович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 4, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Відповідальний секретар:

Буга Ганна Сергіївна, доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової роботи, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Члени редакційної колегії:

Баштанник Віталій Володимирович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

Булгакова Олена Валеріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління факультету № 4, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Веселов Микола Юрійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін та безпеки життєдіяльності факультету № 2, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, Україна

Антоніна Дякона, доктор економічних наук, професор, проректор з інновацій та розвитку, начальник відділу маркетингу, Університет прикладних наук ISMA, Рига, Латвія

Колеснік Тетяна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення дисциплін факультету № 4, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Кононенко Тетяна Володимирівна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціально гуманітарних дисциплін факультету № 1, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Копотун Ігор Миколайович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Липовська Наталія Анатоліївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

Макаренко Олександр Юрійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін та безпеки життєдіяльності факультету № 2, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, Україна

Мінченко Дар'я Анатоліївна, кандидат юридичних наук, магістр Лондонського університету Queen Mary, адвокат, начальник відділу міжнародних зв'язків, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

Пилипенко Дмитро Олексійович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, Україна

Хожило Ірина Іванівна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Донецького державного університету внутрішніх справ
Протокол № 14 від 25.06.2025

Журнал засновано у 2022 році. Науковий журнал «Центральноукраїнський вісник права та публічного управління» зареєстровано в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення № 1415 від 16.11.2023 р. Ідентифікатор медіа R 30-1958).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Донецький державний університет внутрішніх справ (вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25015, info@dnuvs.ukr.education, тел. (097) 9070107).

Мова видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Періодичність: 4 рази на рік.

Офіційний сайт видання: cuj.dnuvs.ukr.education

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 27 квітня 2023 року № 491 (додаток 3) науковий журнал «Центральноукраїнський вісник права та публічного управління» включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») зі спеціальностей D4 Публічне управління та адміністрування, D8 Право. Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2786-8249 (Print)
ISSN 2786-8257 (Online)

© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2025
© Донецький державний університет внутрішніх справ, 2025

ЗМІСТ

Андрущенко Ігор Григорович СУЧАСНА ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ	7
Гончарук Владислав Леонідович ПРАВОВА ДЕСТРУКЦІЯ АМНІСТІЇ: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНУ № 743-VII У КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПІВ КОНСТИТУЦІЇ ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.....	14
Євсюков Олександр Феліксович ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ МІСЦЕ В СУДОВІЙ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ	35
Кадала Віталій Віталійович, Гузенко Олена Павлівна ПУБЛІЧНИЙ (ДЕРЖАВНИЙ) ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ.....	42
Квашук Олександр Дмитрович ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	50
Кононенко Тетяна Володимирівна ГЕНДЕРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО	57
Кузьменко Сергій Георгійович, Ніколайчук Світлана Василівна МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ЯК СКЛАДНИК СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ.....	63
Лосич Сергій Васильович ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	74
Назимко Єгор Сергійович, Пономарьова Тетяна Ігорівна, Петренко Віталій Олександрович ПРОБАЦІЙНИЙ НАГЛЯД ЯК ВИД ПОКАРАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	83
Пастушенко Віталій Анатолійович, Войтушенко Ігор Олегович СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ НАУКОВЦЯМИ ТА ПРАКТИКАМИ.....	91
Петрук Ярослав Анатолійович ЗНАЧЕННЯ ВІДОМЧОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ.....	99
Расулов Теймур Бахтіярович ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ПРОЦЕДУРНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	105
Саранов Сергій Вікторович, Хитровський Дмитро Володимирович ДИКТАТУРА ГАЯ ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ В РОБОТІ ФРАНЧЕСКО ГВІЧЧАРДІНІ «ЗАУВАЖЕННЯ З ПРИВОДУ «МІРКУВАНЬ ЩОДО ПЕРШОЇ ДЕКАДИ ТИТА ЛІВІЯ» МАКІАВЕЛЛІ».....	112
Удод Андрій Миколайович, Драний Валерій Вікторович ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КОНСТРУКЦІЇ СТАТТІ 270-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	119

Чорноус Оксана В'ячеславівна

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
У СФЕРІ ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ127

Шлега Денис Олексійович

МІСЦЕ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ135

CONTENTS

Andrushchenko I. H. MODERN GENDER POLICY AS A TOOL FOR REALIZING THE PRINCIPLES OF SOCIAL JUSTICE	7
Honcharuk V. L. LEGAL DESTRUCTION OF AMNESTY: CRITICAL ANALYSIS OF LAW No. 743-VII IN THE CONTEXT OF CONSTITUTIONAL AND CRIMINAL LAW PRINCIPLES.....	14
Yevsiukov O. F. HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXPERT RESEARCH AND THEIR PLACE IN FORENSIC EXPERTISE.....	35
Kadala V. V., Guzenko O. P. PUBLIC (STATE) FINANCIAL CONTROL AS A TOOL FOR ASSESSING THE PERFORMANCE OF STATE-OWNED ENTERPRISES IN TURBULENT CONDITIONS.....	42
Kvashuk O. D. THE USE OF ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	50
Kononenko T. V. GENDER COMPETENCE IN THE CONTEXT OF PROFESSIONAL TRAINING OF A POLICE OFFICER.....	57
Kuzmenko S. H., Nikolaichuk S. V. MECHANISMS OF STATE REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION AS A COMPONENT OF THE STATE'S SOCIAL POLICY.....	63
Losych S. V. TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF CRIMINAL AND LEGAL POLICY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE.....	74
Nazymko Ye. S., Ponomarova T. I., Petrenko V. O. PROBATION SUPERVISION AS A TYPE OF PUNISHMENT IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE.....	83
Pastushenko V. A., Voitushenko I. O. MODERN CONCEPT OF SYNERGIC POTENTIAL OF TERRITORIAL COMMUNITIES: APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT BY SCIENTISTS AND PRACTITIONERS.....	91
Petruk Ya. A. THE SIGNIFICANCE OF THE DEPARTMENTAL REGULATORY LEGAL ACT OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE.....	99
Rasulov T. B. LEGAL ENTITIES AS SUBJECTS OF PROCEDURAL AND PROCEDURAL ACTIVITY.....	105
Saranov S. V., Khitrovsky D. V. THE DICTATORSHIP OF GAIUS JULIUS CAESAR IN FRANCESCO GUICCIARDINI'S "NOTES ON MACHIAVELLI'S "REFLECTIONS ON THE FIRST DECADE OF TITUS LIVIUS".....	112
Udod A. M., Dranyi V. V. PROBLEMS OF CRIMINAL-LEGAL CONSTRUCTION OF ARTICLE 270-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....	119

Chornous O. V.

DIGITAL TECHNOLOGIES IN TEACHING PROFESSIONALLY ORIENTED UKRAINIAN
TO FUTURE SPECIALISTS IN PSYCHOLOGY, LAW, AND LAW ENFORCEMENT..... **127**

Shleha D. O.

THE ROLE OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE IN THE LAW
ENFORCEMENT SYSTEM..... **135**

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-1>**Андрущенко Ігор Григорович**

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри економіко-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2988-7579

СУЧАСНА ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Стаття аналізує проблематику гендерної рівності в українському контексті. У контексті сучасності гендерна політика є важливим чинником забезпечення соціальної справедливості, що відіграє ключову роль у формуванні демократичних інститутів, економічного поступу та суспільного розвитку. Наголошується, що, попри ухвалення численних концепцій, стратегій і планів, на практиці часто спостерігається розрив між задекларованими принципами гендерної рівності та їх практичним втіленням.

Підкреслюється, що гендерна рівність означає, що громадяни будь-якої статі можуть вільно вибирати для себе кар'єру, спосіб життя й користуватися своїми можливостями без будь-якої дискримінації. Визначено сфери суспільного розвитку, у яких забезпечення гендерної рівності має особливо важливе позитивне значення.

Автором наголошується, що розширення участі жінок у правоохоронній та миротворчій діяльності не лише допомагає запобігати ескаляції конфліктів і насильства, але і є запорукою прозорості діяльності силових блоків. Особливо це відчувається в органах Національної поліції України.

Розкриваються окремі напрями розвитку стандартів екологічної безпеки, цифрової трансформації та демографічних змін, які мають гендерний аспект. Автор окреслює напрями та заходи реалізації законодавчих змін, спрямованих на подолання структурної нерівності між жінками та чоловіками в усіх сферах суспільного життя.

На думку автора, ефективна розробка та впровадження принципів гендерної рівності в Україні має ґрунтуватися на системному та комплексному підході, що передбачає вдосконалення законодавства, створення нових інституційних механізмів і посилення інтеграції гендерних аспектів у всі напрями державної політики.

У статті зазначається, що в сучасних умовах не менш важливим є закріплення необхідності вжиття заходів щодо гендерної рівності не лише державними, але й місцевими органами виконавчої влади. Автор звертає увагу, що потрібно вдосконалювати координацію і взаємодію суб'єктів, що забезпечують реалізацію заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

У завершальній частині статті автор пропонує низку організаційно-правових заходів, спрямованих на зменшення кількості випадків домашнього насильства. Підкреслюється, що впровадження гендерно-чутливих механізмів і посилення інституційної спроможності у сфері гендерної рівності сприятимуть формуванню правосвідомого суспільства, у якому права кожної особи будуть належним чином забезпечені та захищені.

Ключові слова: гендерна рівність, правоохоронна діяльність, органи поліції, демографічні зміни, гендерно-вікові показники, постраждалі особи, домашнє насильство, фінансове забезпечення.

Andrushchenko I. H. Modern gender policy as a tool for realizing the principles of social justice

The article is devoted to the study of gender equality issues in Ukraine. It is noted that gender policy, as a tool for realizing the principles of social justice, has a direct impact on the development of democracy, economy and society as a whole. It is indicated that despite the adoption of many concepts, strategies and plans, there is often a gap between declared gender equality principles and their actual implementation.

It is emphasized that gender equality means that citizens of any gender can freely choose a career, lifestyle and use their opportunities without any discrimination. Some areas of public life are indicated in which gender equality has a significant positive impact.

The author emphasizes that the expansion of women's participation in law enforcement and peacekeeping not only helps prevent escalation of conflicts and violence, but is also a key to transparency of the power bloc. This is especially felt in the National Police of Ukraine.

Some areas of development of environmental safety standards, digital transformation and demographic changes that have a gender aspect are revealed. The author outlines the directions and measures of implementation of legislative changes aimed at overcoming structural inequality between women and men in all spheres of public life.

In the author's view, the development and widespread implementation of gender equality principles in our country should be based on the development of systemic and complex approaches, which includes improving the legislative framework, developing new institutional mechanisms and strengthening integration approaches on gender issues in all areas of public policy implementation.

The article states that in modern conditions it is equally important to consolidate the need to take measures to gender equality not only by state but also by local executive bodies. The author draws attention to the fact that it is necessary to improve the coordination and interaction of entities that ensure the implementation of measures in the field of prevention and combating domestic violence.

In the final part of the article, the author proposes a number of organizational and legal measures in order to reduce the number of cases of domestic violence. It is emphasized that the introduction of gender-sensitive mechanisms and strengthening of institutional capacity in the field of gender equality will contribute to the formation of an justice society, in which the rights of every person will be properly secured and protected.

Key words: gender equality, law enforcement, police authorities, demographic changes, gender and age indicators, affected persons, domestic violence, financial support.

Вступ. У сучасному світі гендерна політика стає дедалі більш актуальною складовою державного управління, соціальних відносин і правового регулювання. Питання гендерної рівності охоплюють не лише забезпечення рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків, але й формування таких умов, за яких жодна з гендерних груп не зазнає дискримінації чи обмежень у будь-якій сфері життя. Сучасна гендерна політика є важливим чинником забезпечення соціальної справедливості, що відіграє ключову роль у формуванні демократичних інститутів, економічного поступу та суспільного розвитку.

У зв'язку з глобалізаційними процесами та зростанням ролі прав людини в системі національних і міжнародних пріоритетів питання ефективної гендерної політики перебуває в центрі уваги науковців, політиків та громадських діячів. Водночас, незважаючи на прийняття багатьох концепцій, стратегій і планів, на практиці часто спостерігається розрив між задекларованими принципами гендерної рівності та їх фактичною реалізацією.

Метою статті є аналіз сутності, завдань і механізмів реалізації гендерної політики, а також виявлення основних викликів і перспектив її розвитку в Україні та світі. Особлива увага приділяється ролі спеціально уповноважених органів у формуванні та реалізації ефективної гендерної стратегії.

Матеріали та методи. В українській юридичній науці питанням гендерної рівності були присвячені наукові дослідження А. Деєвої, А. Таран, М. Попова, К. Ровинської та інших.

Методологічним підґрунтям написання статті є сукупність загальних і спеціальних методів наукового пізнання. Один із ключових у цій сукупності є загальнонауковий діалектичний метод, завдяки якому визначена в статті мета була досягнута в єдності соціального змісту та юридичної форми. *Історико-правовий метод* застосовувався для здійснення аналізу чинного законодавства щодо забезпечення реалізації гендерної політики. *Порівняльно-правовий метод* є певним продовженням і деталізацією в правовій площині діалектичного методу.

Під час дослідження проблематики гендерної рівності було використано *структурно-функціональний метод* і *метод системного аналізу*, який надав можливість визначити перелік сфер суспільного життя, у яких вбачається позитивна динаміка. *Метод системного аналізу* відіграє одну з ключових ролей в процесі аналізу діяльності спеціально уповноважених органів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Метод прогнозування й адаптації застосовувався для визначення подальшого розвитку засад нетерпимого ставлення до насильниць-

ких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення домашнього насильства як порушення прав людини та підтримання високих стандартів гендерної рівності в суспільстві. *Спеціально-юридичний метод* використовувався в аналізі законодавчої бази з питань запровадження інституційних механізмів і посилення інтеграційних підходів з гендерних питань в усіх сферах реалізації державної політики.

Результати. Загальновідомо, що гендерна рівність означає, що громадяни будь-якої статі можуть вільно вибирати для себе кар'єру, спосіб життя й користуватися своїми можливостями без будь-якої дискримінації. Їх права, можливості та доступ до суспільних благ не залежать від статі.

Зауважимо, що досягнення гендерної рівності мають позитивний вплив на більшість сфер суспільного життя, серед яких:

- *сфера підприємницької діяльності.* Результати свідчать, що гендерна різноманітність покращує організацію інновацій і продуктивність праці. Коли жінкам надають доступ до рівної освіти, і, як наслідок, рівні можливості працевлаштування, підприємницька сфера починає активно зростати;

- *сфера макро- та мікроекономіки.* Доводиться, що коли жінки беруть активну участь в економічній сфері нарівні із чоловіками, економічна ситуація поліпшується. Зазначається, що суттєву роль у цьому процесі відіграє мінімізація гендерного розриву в оплаті праці;

- *сфера охорони здоров'я.* Через такі перешкоди, як нерівний дохід і відсутність освіти, доступ до якісного медичного обслуговування для жінок часто є значно ускладненим. Таким чином, реалізація принципів гендерної рівності в системі охорони здоров'я сприятиме забезпеченню якіснішого медичного обслуговування для жінок, що, зі свого боку, позитивно вплине на загальний рівень здоров'я населення;

- *демографічна сфера.* За твердженням дослідників, на чоловіків негативно впливає гендерна нерівність. Особливо це помітно, коли йдеться про декретну відпустку для догляду за дитиною. Це також стосується і

ситуацій, коли йдеться про догляд за членами родини похилого віку;

- *сфера діяльності політичних партій.* Більшість політичних систем, як і раніше, орієнтовані на чоловіків. Тож у разі дотримання гендерної рівності в цій сфері всі члени організації матимуть рівні можливості для власного розвитку, кар'єрного зростання та самореалізації. Це, зі свого боку, сприятиме справедливому розподілу ресурсів, можливостей і відповідальності між усіма членами організації незалежно від статі [1].

У звітах Світового банку наголошується на позитивній динаміці в подоланні гендерної нерівності на ринку праці. Так, за його даними, це стало рушійною силою економічного зростання в країнах – членах Європейського Союзу за останні 15–20 років і має значний потенціал.

Підтримання гендерного паритету підвищує довіру громадян до державних інституцій та сприяє демократичному розвитку країни. Питання, які жінки традиційно порушують на різних рівнях влади, мають значний соціальний вплив, оскільки здебільшого стосуються таких ключових сфер, як сім'я, освіта й охорона здоров'я. Присутність жінок у суспільному житті суттєво підвищує рівень довіри громадян як до державних установ, так і до системи влади загалом.

Крім того, присутність жінок позитивно впливає на традиційно чоловічі сфери діяльності. Зокрема, розширення участі жінок у правоохоронній та миротворчій діяльності не лише допомагає запобігати ескаляції конфліктів і насильства, але і є запорукою прозорості діяльності силового блоку. Особливо це відчувається в органах Національної поліції України. Доводиться, що жінки-поліцейські підвищують довіру до правоохоронної системи, а також сприяють зменшенню корупційності [2].

Також варто вказати, що, за підрахунками Організації Об'єднаних Націй, прогалина у фінансуванні гендерної рівності у світі становить \$360 мільярдів на рік [3].

Усе частіше питання гендерної рівності постають у розрізі розвитку стандартів екологічної безпеки, цифрової трансформації

та демографічних змін, які мають гендерний аспект. Так, до таких напрямів належать:

- глобальна тенденція цифровізації всіх сфер суспільно життя, і в цьому контексті постає нагальна потреба забезпечити рівний доступ чоловіків та жінок до економічних можливостей і якісної роботи в цифровій економіці;

- демографічні зміни в контексті зростання очікуваної тривалості життя (жінки зазвичай живуть довше за чоловіків у середньому і тому становлять більшість літніх людей) створюють виклик у вигляді можливої дискримінації за статтю та віком на робочому місці;

- пенсійне забезпечення чоловіків та жінок, а також вплив гендерних розривів в оплаті праці є важливими аспектами гендерної рівності, які напряду впливають на добробут населення країни у старшому віці;

- питання включення гендерної експертизи під час формування соціальної політики та вектора розвитку суспільства є вирішальним для досягнення гендерної рівності;

- збір та аналіз даних з урахуванням гендерно-вікових показників має вирішальне значення для дослідження гендерної проблематики, а також для розробки й реалізації політики, спрямованої на конкретні потреби різних груп населення.

Подолання нерівності в гендерних відносинах потребують запровадження законодавчих змін, спрямованих на подолання структурної нерівності між жінками та чоловіками в усіх сферах суспільного життя.

У зв'язку із цим можна виділити окремі напрями та заходи реалізації цих дій, як-от:

- *свобода від насильства та стереотипів*. Розробка та впровадження заходів щодо боротьби з насильством над жінками, зокрема фінансування кампаній з підвищення обізнаності щодо прав людини та доступу до правосуддя. Потрібно створити безпечний цифровий простір, де основні права користувачів будуть захищені, шляхом формування звітів про будь-яку модерацію контенту, забезпечення доступного зв'язку користувачів та адміністраторів онлайн-платформ, процедури повідомлення про поширення незакон-

ної інформації, процедури досудового врегулювання спорів і системи розгляду скарг тощо;

- *процвітання в гендерно-рівній економіці*. Політика гендерної рівності підтримує сферу підприємницької діяльності жінок, їх (ре)інтеграцію на ринку праці та сприяння в традиційно чоловічих галузях. Такі заходи сприятимуть участі жінок в інноваціях і допомогатимуть усувати гендерний розрив в оплаті праці. Разом із тим слід забезпечити належне фінансування дошкільної освіти, послуг з догляду за дітьми, у тому числі коштом бюджетного фінансування. Оскільки недостатній доступ до якісних і доступних послуг з догляду за дітьми є одним із факторів гендерної нерівності на ринку праці, тому інвестиції в послуги догляду є важливими для підтримки участі жінок в оплачуваній роботі та їх професійного розвитку;

- *паритетне лідерство*. Варто дотримуватися запроваджених у демократичних країнах світу заходів стосовно вдосконалення гендерного балансу на всіх управлінських рівнях в країні [4].

Разом із тим розробка та широке впровадження принципів гендерної рівності в нашій країні має базуватися на розробці системних підходів, а саме це:

- інклюзивні механізми участі жінок у процесах прийняття рішень, зокрема в оборонній і безпековій сферах;

- соціальні програми для підтримки чоловіків і жінок, що зазнали впливу воєнних дій;

- просвітницька робота, спрямована на подолання гендерних стереотипів і розширення можливостей для рівноправної участі в усіх сферах суспільного життя.

Таким чином, досягнення гендерної рівності в Україні в умовах адаптації до європейських стандартів потребує комплексного підходу, який передбачає вдосконалення законодавчої бази, розробку нових інституційних механізмів і посилення інтеграційних підходів з гендерних питань в усіх сферах реалізації державної політики.

Можемо констатувати, що Конституція України заклала підґрунтя для забезпечення гендерної рівності. Проте існуюча модель

її реалізації є не достатньо адаптованою до сучасних викликів і завдань. У цьому контексті потрібні комплексні оновлення, які враховуватимуть новий статус країни, безпекові реалії та стратегічні цілі, що відповідатимуть міжнародним стандартам і сприятимуть сталому розвитку нашої держави [5, с. 433–434].

У сучасних умовах не менш важливим є закріплення необхідності вжиття заходів щодо гендерної рівності не лише державними, але й місцевими органами виконавчої влади, зокрема:

- розробка та затвердження планів заходів із запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, у тому числі щодо виявлення фактів домашнього насильства та своєчасного реагування на них;
- інформування про такі факти в медіапросторі;
- надання належної допомоги та захисту постраждалим особам;
- проведення належних заходів з кривдниками.

Крім того, потрібно вдосконалювати координацію та взаємодію суб'єктів, що забезпечують реалізацію заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Якісні зміни у взаємодії таких суб'єктів можуть стосуватися:

- питань надання всебічної допомоги та захисту постраждалим особам;
- здійснення спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству;
- відповідальності у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- відповідальних суб'єктів у сфері здійснення контролю за дотриманням законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Водночас вважаємо за доцільне запровадження оцінювання якості роботи спеціально уповноважених органів завдяки формулюванню критеріїв, а саме:

- оцінки ефективності діяльності суб'єктів цієї сфери;
- оцінки якості послуг, наданих постраждалим особам;

- виконання відповідних бюджетних і регіональних програм.

Фінансове забезпечення спеціально уповноважених органів, що здійснюють підтримку постраждалих осіб, є однією з першочергових проблем цих установ у зв'язку зі зростанням кількості звернень.

Міністерство соціальної політики України, як спеціально уповноважений орган з порушених питань, на своєму сайті публікує інформацію про ситуацію щодо домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

З використанням медіапростору суспільство отримує повний спектр інформації стосовно:

- прав осіб, які постраждали від домашнього насильства, а також насильства за ознакою статі;
- механізмів реалізації прав осіб, які постраждали від домашнього насильства, а також насильства за ознакою статі;
- послуг, які надають загальні та спеціально уповноважені органи з підтримки постраждалих осіб, і способів їх отримання;
- відповідальності осіб, які вчинили домашнє насильство, а також насильство за ознакою статі.

Також слід враховувати, що на офіційних сайтах місцевих органів виконавчої влади має відображатися така інформація:

- заходи, що здійснюються з метою запобігання та протидії домашньому насильству й насильству за ознакою статі;
- права та соціальні послуги, якими можуть скористатися постраждалі особи;
- контактні дані суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [6].

Враховуючи викладене, можна запропонувати низку заходів організаційно-правового характеру з метою зменшення кількості випадків домашнього насильства:

- удосконалення порядку прийому та розгляду заяв і повідомлень про факти вчинення домашнього насильства;
- налагодження механізму виявлення осіб, які постраждали від домашнього насильства;
- визначення порядку організації надання особам, які постраждали від домашнього насильства, необхідної допомоги та захисту;

- розробки типової програми для кривдників із визначенням особливостей її проходження.

Зауважимо, що наразі одним із ключових напрямів профілактичної діяльності, спрямованої на протидію домашньому насильству та насильству за ознакою статі, є проведення просвітницько-роз'яснювальної роботи серед молоді.

Відповідні заходи також доцільно проводити в закладах середньої та вищої освіти з метою формування в усіх учасників процесу навичок толерантної поведінки, спілкування та взаємодії. Формування ненасильницького світогляду та здобуття необхідних навичок потребує внесення до планів середнього чи вищого освітнього закладу програм, які навчать дітей та/чи студентів навичкам толерантної та дружньої поведінки, шанобливого ставлення до однолітків і дорослих, конструктивного вирішення конфліктів, самостійного прийняття рішень тощо. Такі програми допоможуть засвоїти загальнолюдські цінності, сприятимуть формуванню поваги до прав і гідності людини, гендерної рівності та різноманіття.

Запропоновані вище заходи спрямовані на формування в дітей та/чи студентів нетер-

пимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення домашнього насильства як порушення прав людини та підтримання стандартів гендерної рівності в суспільстві [7].

Висновки. Дослідження питань, що обумовлюють гендерну рівність, дають підстави констатувати, що забезпечення рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків залишається ключовим фактором сталого соціально-економічного розвитку країни. Гендерні розриви в оплаті праці, обмежений доступ жінок до керівних посад в органах державної та місцевої влади, а також нерівне пенсійне забезпечення є системними викликами, які потребують комплексного підходу на рівні реалізації державної політики, законодавчого забезпечення та суспільної свідомості.

Усунення дискримінаційних практик, упровадження гендерно-чутливих механізмів і посилення інституційної спроможності у сфері гендерної рівності сприятимуть формуванню правосвідомого суспільства, у якому права кожної особи будуть належним чином забезпечені та захищені.

Література

1. Гендерна рівність в Україні: досягнення та виклики. URL: <https://explainer.ua/genderna-rivnist-v-ukrayini-dosyagnennya-ta-vikliki/> (дата звернення: 21.04.2025).
2. Дєєва А. Є. Якість чи кількість: що насправді гендерна рівність дає суспільству. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/05/11/224134/> (дата звернення: 21.04.2025).
3. Прогалина у фінансуванні гендерної рівності становить \$360 мільярдів на рік. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3836788-progalina-u-finansuvanni-gendernoi-rivnosti-stanovit-360-milardiv-na-rik-oon.html> (дата звернення: 21.04.2025).
4. Таран А. Шлях до рівності: стратегія гендерної рівності Європейського Союзу 2020–2025 (Ч. 1). URL: <https://jurfem.com.ua/shlyah-do-rivnosti-strategia-gendernoi-rivnosti-2025-ch-1/> (дата звернення: 21.04.2025).
5. Попов М. П., Ровинська К. І. Гендерний вимір політико-правових засад національної безпеки: виклики та перспективи в умовах сучасних трансформацій. *Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття* : збірник тез доп. Всеукр.наук.-практ. конф. з міжнародною участю, 12–13 грудня 2024 року. Житомир : Житомирська політехніка. С. 430–434.
6. Росохата Д. Огляд пропозицій Президента України у напрямку протидії гендерно-обумовленому насильству та їх практична реалізація: частина перша. URL: <https://jurfem.com.ua/oglyad-propozyciy-prezydenta-u-napryamku-protydiyi-genderno-obumovlenomu-nasylstvu-ch-1/> (дата звернення: 21.04.2025).
7. Росохата Д. Огляд пропозицій Президента України у напрямку протидії гендерно-обумовленому насильству та їх практична реалізація: частина друга. URL: <https://jurfem.com.ua/oglyad-propozyciy-prezydenta-chastyna2/> (дата звернення: 21.04.2025).

References

1. Henderna rivnist v Ukraini: dosiahnennia ta vyklyky (2025). [Gender Equality in Ukraine: Achievements and Challenges]. Retrieved from <https://explainer.ua/genderna-rivnist-v-ukrayini-dosyagnennya-ta-vykliki/> [in Ukrainian].
2. Dieieva, A.Ye. (2025). Yakist chy kilkist: shcho naspravdi henderna rivnist daie suspilstvu [Quality or quantity: that actually gender equality gives society]. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/05/11/224134/> [in Ukrainian].
3. Prohalyna u finansuvanni hendernoï rivnosti stanovyt \$360 miliardiv na rik (2025). [Gap in gender equality financing is \$ 360 billion per year]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3836788-progalina-u-finansuvanni-gendernoï-rivnosti-stanovit-360-milardiv-na-rik-oon.html> [in Ukrainian].
4. Taran, A. (2025). Shliakh do rivnosti: stratehiia hendernoï rivnosti Yevropeiskoho Soiuzu 2020–2025 (Ch. 1) [Path to equality: the EUROPEAN UNION gender equality strategy 2020–2025]. Retrieved from <https://jurfem.com.ua/shlyah-do-rivnosti-strategia-gendernoï-rivnosti-2025-ch-1/> [in Ukrainian].
5. Popov, M.P., & Rovynska, K.I. (2024). Hendernyi vymir polityko-pravovykh zasad natsionalnoi bezpeky: vyklyky ta perspektyvy v umovakh suchasnykh transformatsii [Gender measurement of the political and legal foundations of national security: challenges and prospects in the context of modern transformations]. *Zbirnyk tez dop. vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnarodnoiu uchastiu “Natsionalna bezpeka v umovakh viiny, pisliavoiennoi vidbudovy ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia”*. (pp. 430–434). Zhytomyr: Zhytomyrska politekhnikha [in Ukrainian].
6. Rosokhata, D. (2025). Ohliad propozytsii Prezydenta Ukrainy u napriamku protydii genderno-obumovlenomu nasylstvu ta yikh praktychna realizatsiia: chastyna persha [Review of the proposals of the President of Ukraine in the direction of counteracting gender-conditioned violence and their practical implementation]. Retrieved from <https://jurfem.com.ua/oglyad-propozyciy-prezydenta-u-napryamku-protydiyi-genderno-obumovlenomu-nasylstvu-ch-1/> [in Ukrainian].
7. Rosokhata, D. (2025). Ohliad propozytsii Prezydenta Ukrainy u napriamku protydii genderno-obumovlenomu nasylstvu ta yikh praktychna realizatsiia: chastyna druha [Review of the proposals of the President of Ukraine in the direction of counteracting gender-conditioned violence and their practical implementation]. Retrieved from <https://jurfem.com.ua/oglyad-propozyciy-prezydenta-chastyna2/> [in Ukrainian].

УДК 343.2:342.5(477)''2014''

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-2>**Гончарук Владислав Леонідович**

адвокат, доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри національної безпеки,
доцент кафедри управління фінансово-економічною безпекою
Інституту безпеки Приватного акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0000-0002-9627-9530

ПРАВОВА ДЕСТРУКЦІЯ АМНІСТІЇ: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНУ № 743-VII У КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПІВ КОНСТИТУЦІЇ ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті здійснено правовий аналіз Закону України № 743-VII від 21 лютого 2014 року, який звільняє від кримінальної відповідальності осіб, причетних до масових протестів 2013–2014 років. Перевага політичних міркувань над правовими критеріями і табування теми фахової юридичної оцінки «протестних рухів» у публічному дискурсі зробили будь-яке заперечення проти цього закону вразливим до звинувачень у «зраді» або «контрреволюційності». Незважаючи на це, автором виявлено суперечності між положеннями цього закону та базовими принципами Конституції України, кримінального і кримінального процесуального права, зокрема принципами індивідуалізації покарання, правової визначеності, справедливого судового розгляду. Вказано на порушення міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини, що унеможливило ефективне розслідування деяких тяжких злочинів.

У статті розглянуті фактичні юридичні наслідки поспішно, на думку автора, прийнятого акта вітчизняного законодавства, що є прикладом правового регресу, який суперечить як Конституції України, так і базовим засадам кримінальної юстиції. Натомість запропоновано концептуальні підходи до перегляду законодавства в цій сфері.

Автор звертає увагу на важливість забезпечення системного перегляду спеціального законодавства, яке має ознаки амністії, із залученням незалежної правової експертизи, а також із впровадженням індивідуальних фільтрів правової оцінки кожного окремого випадку. Такий підхід дасть змогу відновити баланс між політичною стабільністю та правовою відповідальністю, а також забезпечити відповідність національного законодавства європейським стандартам.

Таким чином, стаття підкреслює потребу в інституційному осмисленні і переоснащенні підходів до правового реагування на конфліктні соціально-політичні події, щоб уникнути подальшої правової ерозії та зниження довіри до судової системи й органів державної влади загалом. У межах дослідження наголошується на необхідності здійснення «правового аудиту» закону, що дасть змогу об'єктивно і відкрито оцінювати обставини подій минулого без ідеологічного тиску.

Стаття висвітлює інституційну відповідальність народних депутатів за порушення регламентних процедур, містить оригінальні аналітичні діаграми, таблиці, порівняльні моделі амністії, висунуті тези підкріплюються стенограмами пленарних засідань Верховної Ради. Результати дослідження можуть бути використані в подальшій нормотворчій діяльності органів законодавчої влади, у підготовці конституційного подання до Конституційного Суду України, а також у процесі формування підходів до правової ревізії законодавства, спрямованої на усунення нормативних прогалин і суперечностей, що виникли внаслідок кризових політико-правових рішень. Також стаття буде корисною для правозахисної спільноти, міжнародних моніторингових місій і правників, які працюють у сфері кримінального права, конституціоналізму та прав людини.

Ключові слова: амністія, звільнення від кримінальної відповідальності, правова визначеність, принцип невідворотності покарання, правосуддя, особливо тяжкий злочин, конституційне подання, політико-правові ризики.

Honcharuk V. L. Legal Destruction of Amnesty: Critical Analysis of Law No. 743-VII in the Context of Constitutional and Criminal Law Principles

This article provides a legal analysis of the Law of Ukraine No. 743-VII of February 21, 2014, which exempts individuals involved in the mass protests of 2013–2014 from criminal liability. The political dominance over legal criteria, as well as the public taboo surrounding professional legal assessments of the “Maidan” events, have made any objections to this law vulnerable to accusations of “treason” or “counterrevolution.” Despite this, the author reveals contradictions between the provisions of this law and fundamental principles of the Constitution of Ukraine, criminal law, and criminal procedure law – in particular, the principles of individualization of punishment, legal certainty, and fair trial guarantees.

The article examines the legal consequences of a hastily adopted normative act of Ukrainian legislation, which, in the author’s opinion, constitutes an example of legal regression contradicting both the Constitution of Ukraine and the fundamental principles of criminal justice. In response, the article offers conceptual approaches to reviewing legislation in this area.

The author emphasizes the need for a systematic reassessment of special legislation possessing the features of amnesty, with the involvement of independent legal expertise, as well as the implementation of individualized legal assessment mechanisms for each specific case. Such an approach is aimed at restoring the balance between political stability and legal accountability, and at ensuring the conformity of national legislation with European legal standards.

Accordingly, the article underscores the need for institutional reflection and reconfiguration of legal responses to conflict-related socio-political events, in order to avoid further erosion of the legal system and the decline of public trust in the judiciary and state institutions as a whole. The study highlights the necessity of conducting a “legal audit” of the law in question, enabling an objective and transparent evaluation of the circumstances of past events without ideological pressure.

Furthermore, the article draws attention to the institutional responsibility of members of parliament for violations of parliamentary procedures and includes original analytical diagrams, tables, and comparative models of amnesty. The positions advanced are supported by official transcripts of plenary sessions of the Verkhovna Rada. The research findings can be used in further legislative activity, including in the preparation of a constitutional submission to the Constitutional Court of Ukraine, as well as in the development of strategies for legal revision aimed at eliminating normative gaps and contradictions arising from crisis-driven political decisions. The article may also be of practical value for the human rights community, international monitoring missions, and legal professionals working in the fields of criminal law, constitutionalism, and human rights protection.

Key words: *amnesty, release from criminal liability, legal certainty, principle of the inevitability of punishment, justice, especially grave crime, constitutional submission, political and legal risks.*

Вступ. Проблематика дослідження зумовлена системними суперечностями між положеннями Закону № 743-VII «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» (далі – Закон № 743-VII, Закон) та принципами правової держави. Ідеться, зокрема, про практику загального звільнення від кримінальної відповідальності без судового розгляду, що суперечить принципам змагальності, презумпції невинуватості та права на справедливий суд. Закон охоплює велику кількість кримінальних правопорушень, включно з тяжкими й особливо тяжкими злочинами, як-от терористичні акти, посягання на життя правоохоронців, бандитизм та розбій тощо. Його норми зобов’язали слідчі органи та суди припиняти провадження авто-

матично, без врахування індивідуальних обставин.

Проблема також полягає у тому, що розглянутий Закон [1] створює прецедент вибіркової амністії, за якої одна категорія учасників суспільно-політичного конфлікту звільняється від відповідальності, а інша – зокрема представники державних інституцій, працівників правоохоронних органів – зазнає кримінального переслідування. Це порушує принцип рівності перед законом, що закріплений у ст. 24 Конституції України [2], і підриває довіру до судової та правоохоронної системи. Відсутність інституційної критики цього закону, а також відмова Конституційного Суду України (далі – КСУ) у відкритті провадження за поданням народних депутатів лише посилила правову невизначеність.

Матеріали та методи. Для виконання дослідження використано комплексний під-

хід, що передбачає: огляд наукових джерел для ідентифікації ключових проблем, аналіз наукових публікацій вітчизняних учених, а також статистичних даних. Під час дослідження використано широкий масив нормативно-правових актів, застосовано стенограми засідань Верховної Ради України, дані офіційного сайту ЦВК, результати голосування народних депутатів, таблиці профільних комітетів ВР, звіти Моніторингової місії ООН з прав людини, публічні виступи представників прокуратури та позиції окремої думки судді Конституційного Суду України.

У методологічному плані дослідження спиралося на сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Зокрема, було використано: формально-юридичний метод – для аналізу норм права, що регулюють інститут амністії та звільнення від відповідальності; системно-структурний метод – для дослідження внутрішньої логіки Закону № 743-VII в контексті чинного кримінального та конституційного законодавства; порівняльно-правовий метод – для зіставлення положень Закону № 743-VII із класичною моделлю амністії відповідно до Закону № 392/96-ВР, а також для порівняння національного підходу з міжнародними стандартами; історико-правовий метод – для дослідження умов прийняття цього Закону, включно з хронологією пленарних засідань і політичним контекстом; емпіричний метод – з урахуванням кількісної статистики «амністованих» складів злочинів, що відображено в авторських діаграмах і таблицях; критичний аналіз судової практики – щодо застосування Закону № 743-VII, зокрема, на основі інформації від Генеральної прокуратури, ДБР та рішення Конституційного Суду України № 266-у/2021.

Метою статті є комплексний аналіз юридичної природи, змісту та правових наслідків вказаного Закону, а також оцінка його відповідності принципам кримінального права, кримінального процесу та міжнародних зобов'язань України у сфері забезпечення прав людини.

Основні завдання дослідження: визначити юридичну природу, обставини прийняття Закону № 743-VII [1] та його місце в системі

джерел кримінального права; дослідити правові суперечності між положеннями закону та нормами Конституції України, КК України та КПК України; провести порівняльно-правовий аналіз з аналогічним за спрямуванням Законом № 712-VII [3]; оцінити наслідки дії закону в контексті кримінальної відповідальності та правосуддя; запропонувати шляхи вдосконалення нормативного регулювання інституту амністії в Україні.

Результати. Попри наявність очевидних ознак правової колізійності та системного порушення принципів кримінального й конституційного права, критичні наукові розвідки, присвячені аналізу Закону України № 743-VII [1], залишаються поодинокими. Це пояснюється, зокрема, відчутною політичною токсичністю теми: у публічному дискурсі будь-яка спроба поставити під сумнів конституційність чи справедливість норм цього Закону часто сприймається не як правовий аналіз, а як вияв політичного ревізйонізму. Особи, які дозволяють собі аргументовано заперечити правову доцільність ухвалення закону, наражаються на публічне стигматизування, отримуючи навішування ярликів «контрреволюціонера», «агента Москви», «антидержавника» чи «зрадника». Підтвердженням цієї тези є численні публікації відповідного забарвлення в інформаційному просторі [4; 5; 6; 7; 8]. Такий підхід не лише суперечить академічним стандартам свободи досліджень, а й істотно гальмує розвиток доктрини публічного права, обмежуючи коло наукових досліджень суто «зручними» темами. Як наслідок, інститут амністії як форма звільнення від кримінальної відповідальності в контексті політичних конфліктів досі залишається майже не дослідженим в українській юридичній літературі, зокрема у сфері конституційного контролю.

Що стосується загальнотеоретичних питань, пов'язаних із звільненням від кримінальної відповідальності, амністією та помилуванням (без конкретної прив'язки до згаданого Закону чи подій 2013–2014 років), то в цій площині вітчизняна наукова доктрина напрацювала значно ширшу базу досліджень. Дослідженням проблем інституту звільнення

від кримінальної відповідальності займаються українські вчені: Ю. В. Баулін, М. І. Хавронюк, В. С. Єгоров, П. Л. Фріс, В. М. Кудрявцев, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, Є. О. Письменський та ін. Так, Ю. В. Баулін вважає, що звільнення від кримінальної відповідальності – це передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень, її певних прав і свобод, визначених КК України [9, с. 58]. На думку М. І. Мельника та М. І. Хавронюка, звільнення від кримінальної відповідальності – це врегульована кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмова держави в особі компетентних органів від засудження особи, яка вчинила злочин, і від застосування до неї примусу у вигляді заходів кримінально-правового впливу [10, с. 24]. На думку П. Л. Фріса, звільнення від кримінальної відповідальності є актом гуманності держави, що полягає у відмові від кримінального переслідування особи, яка вчинила злочин [11, с. 259].

У статті «Звільнення від кримінальної відповідальності як альтернатива кримінальному переслідуванню» І. В. Сіроткіна аналізує інститут звільнення від кримінальної відповідальності як альтернативу кримінальному переслідуванню, розглядаючи його як юридичний факт, що припиняє кримінальне правовідношення та звільняє особу від несприятливих правових наслідків [12, с. 36].

Питання амністії в українському кримінальному праві досліджувалися вченими з різних аспектів. О. Ус у своїй роботі «Кримінально-правові проблеми застосування амністії в Україні» зазначає, що відсутність законодавчих пояснень про зміст і правове значення актів амністії породила в науці різноманітні думки щодо визначення їх правової природи та галузевої належності [13, с. 180]. Деякі правознавці відносять цей інститут до сфери конституційного права, інші – до кримінального, а третя група вчених вважає його міжгалузевим, комплексним інститутом. Друга група спирається на те, що амністія докорінно може змінити положення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, або вже засудженої особи, тому основні моменти, пов'язані з

її правовим змістом, повинні бути закріплені саме в кримінальному законодавстві держави [14, с. 140]. Третя група вчених наголошує на тому, що інститут амністії має комплексний характер і є міжгалузевим, оскільки, незважаючи на те, що такі акти приймаються не судом, а законодавчим органом держави, їх застосування покладається на установи виконання покарання, суд і правоохоронні органи держави. Крім того, акти амністії не є кримінально-правовими законами, а є державно-правовими актами, однак правові наслідки їх застосування стосуються сфери кримінального права [15, с. 78].

Слушною вважаємо думку О. В. Палійчука, який наголошує на тому, що «виданню актів про амністію повинна передувати серйозна аналітична робота з тим, зокрема, щоб був складений можливий соціальний прогноз очікуваних результатів застосування амністії. Відсутність такого підходу може призвести до різкого зростання злочинності в країні, коли населення виявиться беззахисним перед амністованими, які своїми діями здатні створити значні проблеми у сфері охорони громадського порядку, здоров'я та життя громадян, власності тощо» [16, с. 77]. Питання застосування інституту амністії як норми кримінального права розглядалися у працях таких учених, як І. Г. Богатирьова, В. М. Бурдіна, О. П. Горох, Н. В. Голік, Н. Д. Дурманова та ін.

Пленум Верховного Суду України говорить про те, що «...звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК України, у порядку, встановленому КПК України» [17]. Проте, забігаючи наперед, обмовимося, що ст. 1 Закону № 743-VII [1] відступає від цієї доктрини і передбачає «звільнити від кримінальної відповідальності в порядку та на умовах, визначених цим Законом (звертаємо увагу: не КК / КПК України. – Прим. авт.) осіб, які були учасниками масових акцій протесту». За таких обставин процедура, передбачена Зако-

ном від 21 лютого 2014 року [1], не відповідає ані традиційному поняттю амністії, ані класичній конструкції звільнення від кримінальної відповідальності. З огляду на це її правова природа може бути визначена лише умовно або з істотними застереженнями, що породжує додаткові ризики для правозастосовної практики та конституційної визначеності.

Як вказує публікація в «Українському тижні» [18], Закон [1] був ухвалений без належного правового аналізу, фактично під впливом революційного тиску, що зумовлює сумнів у вільному волевиявленні частини народних депутатів. Голосування 372 депутатів при цьому створює хибну ілюзію консенсусу.

Соціополітичний аспект правової природи досліджуваного закону залишається відкритим: чи усвідомлювали всі народні обранці наслідки такого голосування? Можливо, деякі законотворці просто розраховували на дотримання умов та виконання пунктів «Угоди про врегулювання політичної кризи в Україні» [19] з боку опозиції. І чи не були серед них ті, хто голосував з остраху фізичної чи політичної розправи або в умовах обмеженого розуміння (*нагадаємо, що доопрацьований проєкт закону № 4073-ІД [20] було винесено на голосування, розглянуто та прийнято без обговорення і без рішення комітету за п'ять хвилин [21]*) змісту законопроекту? Відсутність грамотної правової експертизи та інституційної оцінки таких обставин залишає простір для правових і політичних дискусій.

Чи можуть терміни (поняття) «протест» і «мирний протест», що активно використовуються та введено в ідеологему офіційного трактування тих подій 2013–2014 року кореспондуватися з ознаками складів злочинів, передбачених з такими статтями КК України: диверсія, створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, грабїж, розбій, вимагання, незаконне позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, бандитизм, терористичний акт? У сучасній історії України це виявилось можливим, адже від відповідальності за вчинення будь-якого з переліку цих злочинів спеціальним Законом [1] були звільнені особи, що вчинили ці дії, проте пов'язали це з участю в масових

акціях протесту та подали такі заяви відповідному органу чи посадовій особі. З позицій юридичної логіки вищевказані кримінальні делікти не мають нічого спільного з правом на мирні зібрання, що гарантоване ст. 39 Конституції України [2] або правом на громадянський протест. Адже здебільшого термін «громадянський протест» («громадянська непокора») вживається на означення свідомого виявлення непослуху перед законом через релігійний, етичний чи політичний характер. У вужчому значенні громадянська непокора означає порушення закону, який є сам по собі несправедливим. Але цей термін використовується також для позначення протесту, що охоплює порушення закону як супутній акт протистояння конкретній політиці чи чинення тиску для запровадження політичних реформ [22, с. 82]. Проте порушення якого саме закону та в яких саме обсягах в Енциклопедії політичної думки, на жаль, не зазначено.

Погоджуємося з думкою ексочільниці ДБР та Офісу Генерального прокурора України Іриною Венедіктовою, яку вона озвучила в інтерв'ю виданню *Lb.ua*: «Це той (Закон. – Ред.), що діє на сьогодні... Було вбито 78 мітингувальників і 13 правоохоронців. Із точки зору справедливості ми мусимо пам'ятати і про 13 загиблих правоохоронців, які виконували наказ. Якщо накази були злочинними, потрібно притягнути до відповідальності тих, хто їх віддавав. Він перешкоджає об'єктивно нам розслідувати вбивства правоохоронців. Якщо ми хочемо справедливого і чесного розслідування, то цей закон треба скасувати» [23].

Для повноти дослідження варто згадати, що спроба звільнити від відповідальності учасників саме мирних протестів була реалізована і за декілька місяців до дати прийняття одіозного законодавчого акта. Так, Закон України «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування і покарання осіб у зв'язку з подіями, що мали місце під час проведення мирних зібрань» № 712-VII [3] був прийнятий Верховною Радою України 19 грудня 2013 року голосами 339 народних депутатів. Цей закон мав на меті звільнення від кримінальної та адміністративної відпо-

відальності осіб, які брали участь у масових акціях протесту з 21 листопада по 26 грудня 2013 року за умови, що їхні дії були пов'язані з участю в мирних зібраннях.

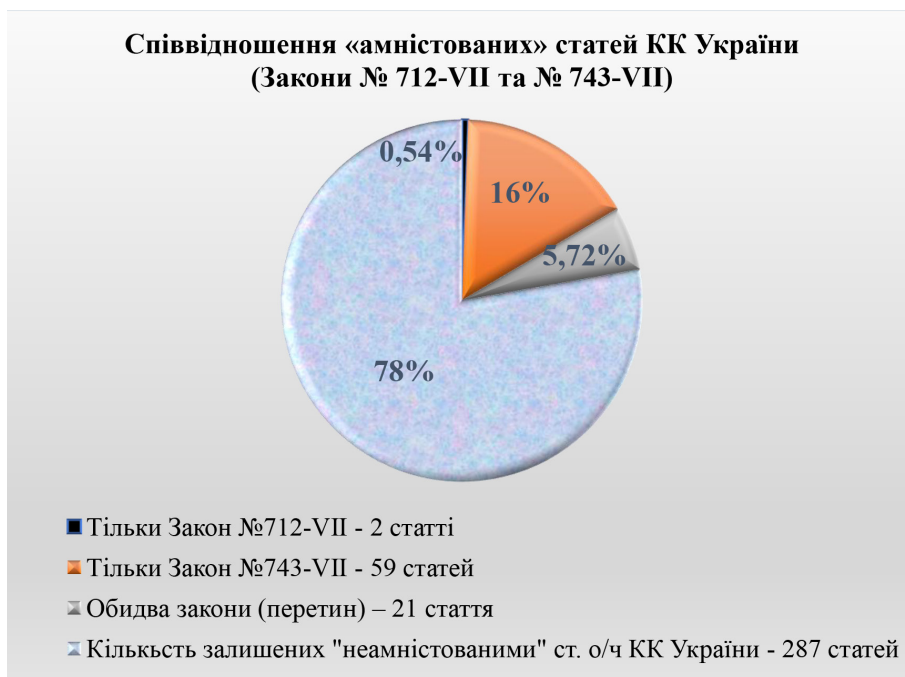
Зазначимо, що Законом України № 743-VII було передбачено звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які брали участь у масових протестах, за 80 статтями Особливої частини Кримінального кодексу України. З огляду на те, що станом на 28 лютого 2014 року ця частина містила 367 статей, слід констатувати, що амністія охопила приблизно 21,8 % усіх складів кримінально караних діянь (див. діаграму 1). Такий обсяг винятків не є типовим для української правової системи та свідчить про надмірне застосування інструменту «звільнення від кримінальної відповідальності» в умовах політичної кризи.

Кількісний вимір амністованих норм (див. діаграму 2) доповнюється якісним складом діянь (див. табл. 1), на які поширюється дія цього закону. Відповідно до проведеної класифікації, амністії підлягали не лише діяння невеликої або середньої тяжкості, а й особливо тяжкі злочини, зокрема: терористичні акти (ст. 258 КК України), бандитизм (ст. 257 КК України), захоплення заручників

(ст. 147 КК України), створення злочинної організації (ст. 255 КК України), посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК України) тощо (див. табл. 1).

За результатами аналізу дії досліджуваного Закону встановлено, що норми амністії охопили значну частину О/ч Кримінального кодексу України [27] – 80 статей, які належать до 15 із 20 розділів О/ч КК України, тобто 75 % родових об'єктів кримінально-правової охорони.

Це вказує на надзвичайно широкий обсяг правових наслідків застосування вказаного акта. Особливу увагу привертає передбачене законодавцем «прощення» злочинних діянь, спрямованих проти: основ національної безпеки, громадської безпеки та проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. У цьому контексті варто наголосити: будь-яке «позбавлення відповідальності» за посягання на національну безпеку чи на глобальні правові цінності повинно мати суто винятковий, індивідуалізований характер, із жорсткими правовими фільтрами. Практика звільнення за ознакою масовості та внаслідок інституційної поступки політичному тиску є неприпустимою та вкрай небезпечною.

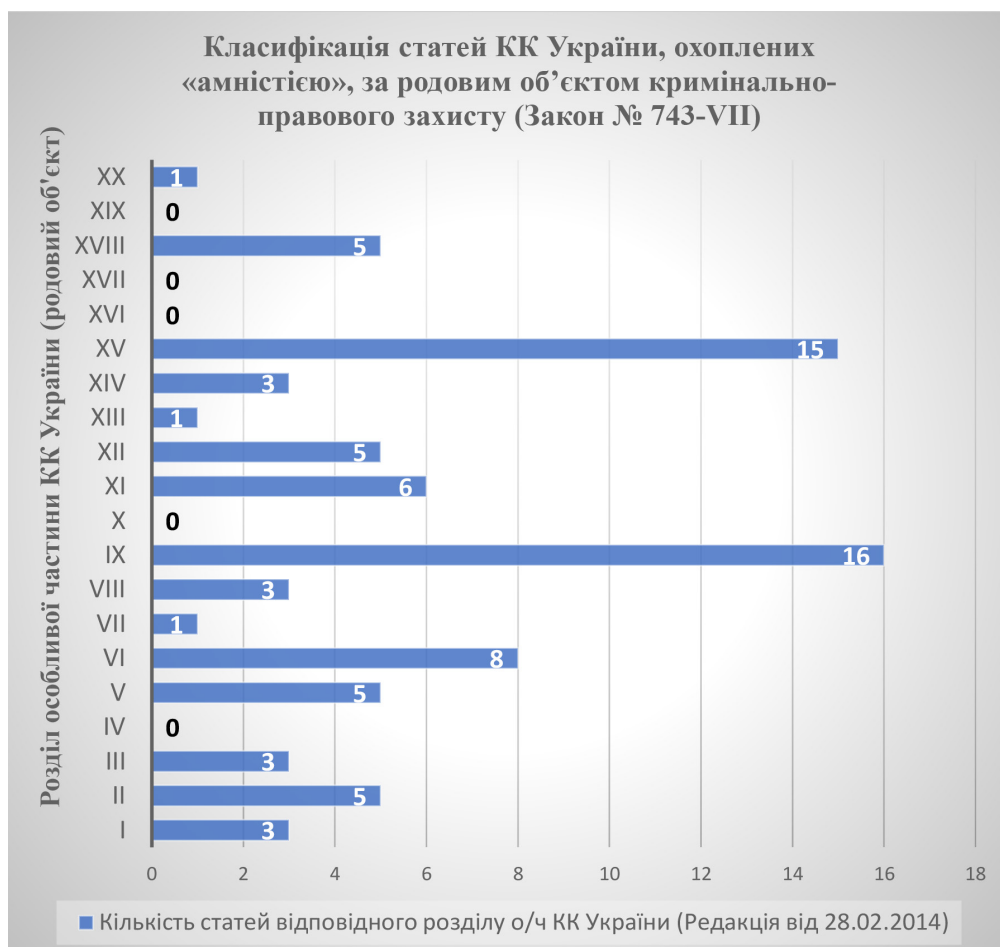
Діаграма 1

Джерело: створено автором на основі аналізу положень КК України, Закону України (втратив чинність 28.02.2014) від 19 грудня 2013 року № 712-VII [3] та Закону України від 21 лютого 2014 року № 743-VII [1]

Діаграма 2

Джерело: створено автором на основі положень Закону України № 743-VII [1] та КК України в редакції станом на 28.02.2014

Діаграма 3

Джерело: створено автором на основі положень Закону України № 743-VII [1]

Таблиця 1

**Розподіл «амністованих» складів злочинів відповідно до ступеня їх тяжкості
(Закон № 743-VII)**

Ступінь тяжкості	Стаття КК України (у редакції станом на 28.02.2014)
Особливо тяжкі злочини	112 Посягання на життя державного чи громадського діяча, 113 Диверсія, 255 Створення злочинної організації, 257 Бандитизм, 258 Терористичний акт, 258-3 Створення терористичної групи чи терористичної організації, 348 Посягання на життя працівника правоохоронного органу, 261 Напад на об'єкти, що мають важливе народногосподарське або оборонне значення, 349 Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника
Тяжкі злочини	109 Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, 121 Умисне тяжке тілесне ушкодження, 147 Захоплення заручників, 187 Розбій, 345 Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу, ст. 236 Порушення правил екологічної безпеки, 259 Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, 258-1 Втягнення у вчинення терористичного акту, 258-4 Сприяння вчиненню терористичного акту, 258-5 Фінансування тероризму, 260 Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань
Злочини середньої тяжкості	122 Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, 146 Незаконне позбавлення волі або викрадення людини, 189 Вимагання, 186 Грабіж, 194 Умисне знищення або пошкодження майна, 256 Сприяння учасникам злочинних організацій та приховування їх злочинної діяльності, 258-2 Публічні заклики до вчинення терористичного акту, 267 Порушення правил поведінки з вибуховими, легкозаймистими та отруйними речовинами, 286 Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, 289 Незаконне заволодіння транспортним засобом, 291 Порушення чинних на транспорті правил, 304 Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, 336 Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, 341 Захоплення державних або громадських будівель чи споруд, 345 Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу, 346 Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча, 347 Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, 352 Умисне знищення, підроблення або використання завідомо підроблених документів, печаток, штампів, бланків, 355 Примушування до виконання або невиконання цивільно-правових зобов'язань, 377 Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного, 382 Невиконання судового рішення, 264 Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів, 294 Масові заворушення, 436 Пропаганда війни
Злочини невеликої тяжкості	128 Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, 125 Умисне легке тілесне ушкодження, 129 Погроза вбивством, 151-1 Наклеп, 161 Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії, 162 Порушення недоторканності житла, 170 Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій, 174 Примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку, 182 Порушення недоторканності приватного життя, 185 Крадіжка, 195 Погроза знищення майна, 196 Необережне знищення або пошкодження майна, 197-1 Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, 231 Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, 239 Забруднення або псування земель, 241 Забруднення атмосферного повітря, 270-1 Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, 277 Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, 279 Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства, 280 Протиправне втручання в роботу транспорту, 293 Групове порушення громадського порядку, 295 Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, 296 Хуліганство, 325 Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням, 335 Ухилення від призову на строкову військову службу, 337 Ухилення від військового обліку або спеціальних зборів, 342 Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, 343 Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, 344 Втручання в діяльність державного діяча, 350 Погроза або насильство щодо службової особи або громадянина, який виконує громадський обов'язок, 351 Перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради, 353 Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, 355 Примушування до виконання або невиконання цивільно-правових зобов'язань, 356 Самоправство, 376 Втручання в діяльність судових органів, 396 Приховування злочину, 386 Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста до суду

Джерело: створено автором на основі положень Закону України № 743-VII [1] та КК України в редакції станом на 28.02.2014

Із 20 розділів Особливої частини Кримінального кодексу України [27], лише п'ять не були охоплені положеннями Закону № 743-VII [1], тобто не містили статей, до яких застосовувалося звільнення від кримінальної відповідальності (див. діаграму 3). Ідеться про розділи: IV – «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», X – «Злочини проти безпеки виробництва», XVI – «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку», XVII – «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» та XIX – «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)».

Оскільки дія Закону України № 743-VII [1] поширюється, зокрема, на такі кримінально-карані діяння, як диверсія (ст. 113 КК України), захоплення заручників (ст. 147), терористичний акт (ст. 258), створення злочинної організації (ст. 255), бандитизм (ст. 257), розбій (ст. 187), посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348), а також захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349), об'єктивно логічним є припущення про наявність юридичних фактів, що свідчили про вчинення зазначених злочинів під час масових акцій протесту у 2013–2014 роках. У протилежному випадку внесення таких правових норм до сфери дії закону про звільнення від відповідальності не мало б практичного сенсу, адже відсутність таких діянь означала б відсутність потреби в амністії за відповідними статтями.

Особливо показовим прикладом масштабу дозволеної «амністії» є стаття 113 КК України, якою передбачено відповідальність за диверсію. У чинній на той момент редакції ця стаття визначала диверсію як *«вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне*

значення». Це формулювання чітко окреслює посягання на життєво важливі функції держави та безпеку населення. Автоматичне звільнення від кримінальної відповідальності осіб, яким інкримінувались подібні діяння, безперечно, порушує базові принципи кримінального права, зокрема принцип справедливості, пропорційності покарання та правової визначеності.

Таким чином, амністування за статтями, що регламентують злочини проти національної безпеки та життя особи, передбачає надзвичайно серйозні правові наслідки й унеможлиблює трактування вказаного закону як такого, що мав суто гуманістичне підґрунтя.

Відповідно до хронології пленарних засідань Верховної Ради України від 21 лютого 2014 року, о 16:56:33 спікер Ради В. Рибак запросив для доповіді автора проєкту Закону № 4073-1Д «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань та визнання такими, що втратили чинність деяких законів України». О 16:57:11 Ю. Дерев'янка почав свою красномовну трихвилинну промову: *«...цей закон чекає величезна кількість людей, багато батьків, матерів дивляться зараз на вас по своїх телевізорах і чекають»*. Далі головуючий поставив законопроект на голосування, зазначивши: *«Ми його розглянули без обговорення, прийняли рішення, і без рішення комітету. Для прийняття за основу і в цілому, прошу народних депутатів голосувати»*. Уже о 17:00:36 рішення було прийнято [21]. Таким чином, досліджуваний закон [1] був ухвалений в буквальному розумінні за 5 хвилин.

Цей факт сам по собі не викликає подиву, якщо трактувати кримінальне право як еластичне продовження політичної волі «більшості», що залежить від протестних настроїв певної частини населення. Законодавець амністував навіть такі чутливі для міжнародної спільноти діяння, як ст. 258 КК України – «терористичний акт».

У цьому контексті виникає цілком логічне запитання: якщо ухвалення закону з огляду на політичну кон'юнктуру моменту дозволяло вибірково «пробачати» майже чверть Кримі-

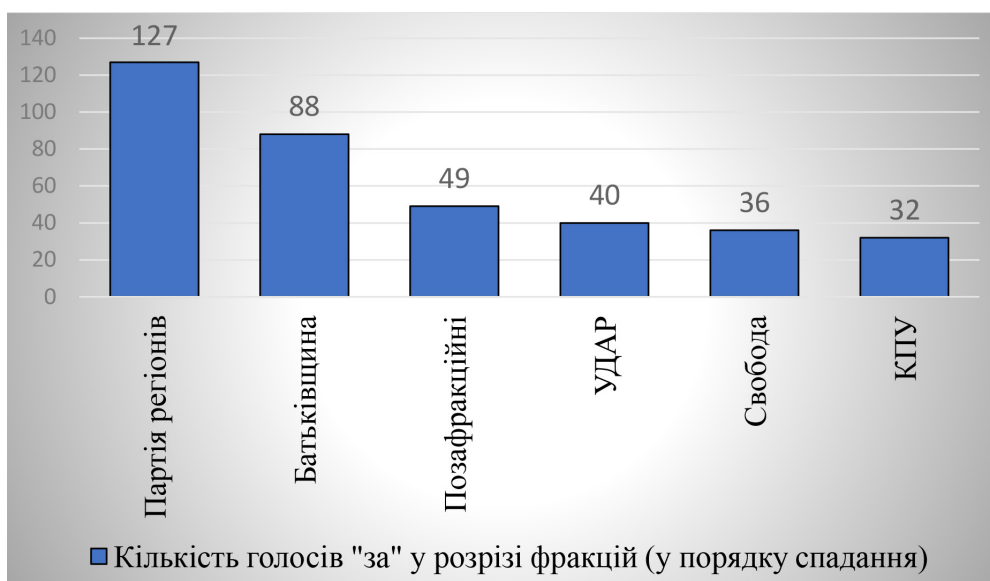
нального кодексу, то чому б не амністувати й решту з метою забезпечення стабільності та уникнення зайвого клопоту в судових інстанціях? Імовірно, законодавець усе ж відчував, що повна декриміналізація особливої частини КК України викликала б певні незручності на зовнішньополітичному фронті. А от майже 25 % – це цілком толерантна частка, яка дає змогу реалізувати домінування ситуативних політичних інтересів без повного знищення ілюзії правової держави.

«Партія регіонів» (далі – ПР), яка на той момент залишалася найбільшою парламентською фракцією (192 депутати), надала 127 голосів за Закон України № 743-VII. На відміну від відсоткових показників, абсолютна кількість голосів дає можливість оцінити внесок кожної парламентської фракції та групи позафракційних у підтримку Закону про амністію учасників протестів. Нижче наведено діаграму, де фракції розташовані в порядку спадання відповідно до кількості відданих голосів за (див. діаграму 4).

З формально-правової позиції фракція ПР взяла участь у голосуванні, яке суперечило політичній платформі самої партії, а також, імовірно, настроям її електорату. Адже соціологічні дослідження того періоду свідчили про те, що значна частина виборців цієї партії

не брала участі в протестних антиурядових акціях, а натомість дотримувалася консервативно-правового погляду на державність, очікуючи стабільності, справедливості, порядку й дотримання закону. Фактично вчинок депутатів фракції ПР здавався не актом стратегічного компромісу, а політичною капітуляцією, що відкрила шлях до зламу усталених інституційних норм. Прийнятий Закон [1] не просто порушив кримінально-процесуальні засади, а перевернув модель юридичної відповідальності. З політичної позиції таке голосування могло мати кілька мотивацій: страх перед можливістю насильницької розправи над депутатами в сесійній залі; спроба уникнути подальшої ескалації конфлікту та кровопролиття або ж примітивна політична торгівля – ціна за особисту або колективну «фракційну амністію».

На нашу думку, в такий спосіб фракція ПР відмовилася від ідеологічної послідовності та втратила політичну суб'єктність. Вона фактично делегітимізувала себе в очах власного електорату, продемонструвавши неготовність відстоювати задекларовані позиції. Таким чином, на позачергових парламентських виборах 2014 року ПР не брала участі, а її наступник, «Опозиційний блок», отримав лише 1 486 203 голоси (9,43 %) за списками

Діаграма 4. Результати голосування за Закон № 743-VII від 21.02.2014 у розрізі парламентських фракцій

Джерело: створено автором на основі картки законопроекту 4073-1Д [20], розміщеній на офіційному вебсайті Верховної Ради України.

та 2 мандати в округах, загалом 29 місць у парламенті [24].

Незважаючи на відсутність у правовому полі України норм, які прямо передбачають юридичну відповідальність народного депутата за внесення недопрацьованого чи суперечливого законопроєкту, не можна заперечити наявність морально-етичної відповідальності перед суспільством за зміст і правову якість ініційованих законодавчих актів. У цьому контексті цілком доречно вказати на персональну ініціативу народних депутатів України: Ю. Б. Дерев'янка, В. В. Карпунцова, О. І. Махніцького, П. Д. Петренка, А. Г. Пишного та Р. П. Князевича, які подали на розгляд проєкт Закону України № 4073-1Д «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань...» [20].

Відповідно до частини першої статті 80 Конституції України [2], народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосувань або висловлювання в парламенті, крім випадків образи або наклепу. Також, згідно із частиною першою статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» [25], парламентарі не можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності за законопроєкти, які вони подають або підтримують, що становить одну з основних гарантій їхньої незалежності в межах конституційного мандата.

Однак ця незалежність не є абсолютною, оскільки система внутрішнього парламентського контролю має врегульовувати законодавчу ініціативу шляхом її оцінки в

комітетах, передусім профільних. Така процедура передбачена в Регламенті Верховної Ради України, затвердженому Законом України від 10.02.2010 № 1861-VI [26] (далі – Регламент ВР).

У випадку з проєктом Закону № 4073-1Д [20] (що згодом став Законом № 743-VII) ці вимоги не були дотримані. Законопроєкт було винесено на голосування, розглянуто та прийнято в цілому 21 лютого 2014 року в часовому проміжку з 16:56:37 до 17:00:36 [21], без попереднього направлення до профільного комітету, що є порушенням процедурної логіки парламентського законодавства. Як свідчить таблиця розгляду (див. таблицю 2), доопрацьований законопроєкт комітетам було надано вже після схвалення, що є формальним свідченням нехтування інституційними фільтрами як елементами системи стримувань і противаг.

Символічно, що до Комітету ВР з питань верховенства права та правосуддя проєкт Закону (доопрацьований) № 4073-1Д від 21.02.2014 «не дійшов» і після свого схвалення сесією ВР. Таким чином, в одного з основних профільних комітетів ВР не було можливості ухвалити рішення щодо направлення вказаного законопроєкту на наукову, юридичну чи іншу експертизу, проведення інформаційного чи наукового дослідження відповідно до ст. 103 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [26].

Така ситуація дає підстави говорити не лише про порушення Регламенту, а й про деградацію процедурної легітимності законодавчого процесу у винятковий політичний та історич-

Таблиця 2

**Розгляд проєкту закону 4073-1Д (що згодом став Законом № 743-VII)
у профільних комітетах ВР**

Комітет Верховної Ради України	Передано	Отримано
З питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності	24.02.2014	25.02.2014
З питань верховенства права та правосуддя	24.02.2014	
З питань правової політики	24.02.2014	26.02.2014
З питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин	24.02.2014	25.02.2014
Комітет Верховної Ради України з питань бюджету	24.02.2014	26.02.2014
З питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією	24.02.2014	26.02.2014
З питань європейської інтеграції	24.02.2014	26.02.2014

Джерело: створено автором на основі картки законопроєкту 4073-1Д [20], розміщеній на офіційному вебсайті Верховної Ради України

ний момент, що в подальшому мало суттєві наслідки для правової системи України.

Зі свого боку, поняття «амністія» має установлене значення в українській правовій традиції та міжнародному праві. Відповідно до статті 92 Конституції України [2], виключно законом України визначаються «засади амністії».

На законодавчому рівні вказаний термін регулюється Законом України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 року [28]. У ньому (ст. 1) зазначено, що амністія – це повне або часткове звільнення від відбування покарання осіб, які визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили. Також, відповідно до ст. 4 цього Закону [28], амністія не застосовується до осіб, засуджених за умисне вбивство; катування; насильницьке донорство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини, якщо при цьому сталося заподіяння смерті або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що потягнули за собою смерть.

Досліджуваний Закон [1] формально не називається актом амністії. Однак по суті він має амністійний характер, оскільки передбачає звільнення від кримінальної відповідальності, закриття проваджень, звільнення з-під варті, а також знищення персональних облікових даних – без індивідуального судового розгляду та навіть без формального визначення вини особи.

Однак, загалом досліджуваний Закон [1] прямо суперечить:

- Кримінальному кодексу України [27], зокрема статтям 44–49, які встановлюють вичерпні підстави звільнення від кримінальної відповідальності (у тому числі амністію);
 - Кримінальному процесуальному кодексу України [29], який не передбачає автоматичного закриття справ лише на підставі заяви учасника подій без слідства і суду;
 - міжнародним зобов'язанням України, зокрема ст. 6 Європейської конвенції з прав людини [30], яка зобов'язує державу забезпечити ефективне розслідування та доступ до справедливого суду;
 - Закону України «Про застосування амністії» [28], де встановлено чітку процедуру, обмеження та винятки для застосування амністії, зокрема неможливість її застосування до тяжких і особливо тяжких злочинів (ст. 3, 4);
 - Конституції України [2], зокрема статтям: 1, 3, 6, 8, 9, 19, 21, 24, 27, 58, 85, 124, 126.
- Таким чином, Закон № 743-VII [1] деконструє класичний інститут амністії, надаючи йому викривлену позапроцесуальну форму, позбавлену базових юридичних запобіжників (див. таблицю 3).
- Таким чином, унікальна законодавча конструкція досліджуваного нормативно-правового акта [1]:
- не містить диференціації злочинів за тяжкістю – охоплює також особливо тяжкі злочини (див. таблицю 1, діаграму 5);

Таблиця 3

Ключові процедурні та змістовні розбіжності між амністією та звільнення від кримінальної відповідальності

Критерій	Закон № 392/96-ВР «класична амністія»	Закон № 743-VII «звільнення від к/в»
Законодавча форма	закон про амністію (загальний закон)	закон спеціального призначення
Сфера дії	Особи, визнані винними або з вироком суду, що не набрав законної сили	будь-які особи, пов'язані з «подіями» за заявою
Процедура застосування	судова індивідуальна перевірка	автоматичне звільнення за заявою
Критерії заборони застосування	деякі тяжкі / особливо тяжкі злочини – не амністуються	включено всі категорії (у т. ч. тероризм, захоплення заручників)
Дотримання КК / КПК	так	ні
Зняття судимості	за умовами, передбаченими законом	без формального вироку

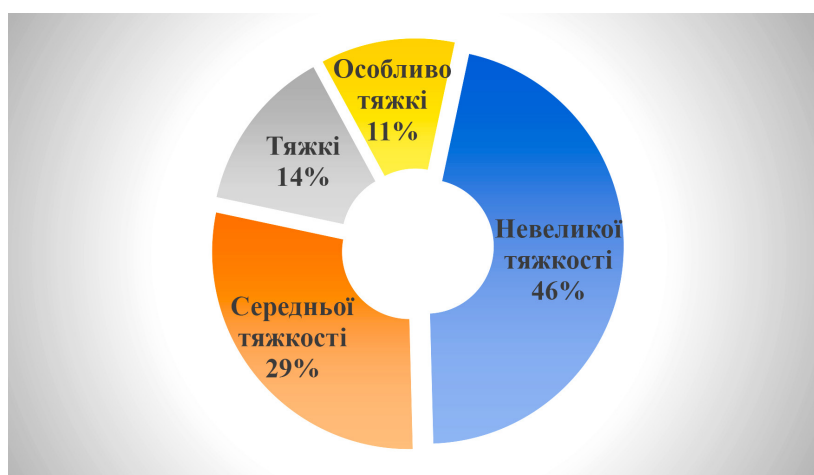
Джерело: створено автором на основі положень Законів України [1], [28]

- не містить диференціації злочинів за родовим об'єктом посягань і охоплює 15 з 20 розділів О/ч КК України (див. діаграму 3);
- не передбачає індивідуального розгляду справ – звільнення від відповідальності настає автоматично за наявності заяви;
- у деяких випадках скасовує етап судового розгляду, передбачаючи пряме закриття кримінальних проваджень слідчими / прокурорами;
- містить положення про знищення персональних даних осіб, щодо яких було проведено досудове розслідування, чого взагалі не допускає жоден інший український закон.

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) у Звіті (інформаційній довідці) від 20 лютого 2019 висловила занепокоєння, зокрема, у пункті 13 розділу I зазначено: «Розслідування вбивств співробітників правоохоронних органів під час протестів на Майдані було особливо неефективним... через положення Закону про «недопущення переслідування та покарання» [1], якими встановлена заборона щодо кримінального переслідування протестувальників за злочини, скоєні ними під час протестів на Майдані, включаючи вбивства правоохоронців» [34, с. 3]. Це суперечить зобов'язанням України щодо забезпечення ефективного розслідування та притягнення до відповідальності за порушення прав людини.

У зв'язку із цим Моніторингова місія рекомендувала Верховній Раді України скасувати цей закон, а саме п. 68 (g) згаданого документа містить таку рекомендацію: «Скасувати закон про недоторканність [1] із метою забезпечити судове переслідування за вбивства правоохоронців під час протестів на Майдані» [34, с. 16]. Ця рекомендація підкреслює важливість дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини та необхідність забезпечення справедливого правосуддя для всіх постраждалих під час подій на 2013–2014 років. Бездіяльність державних інституцій та наукової спільноти на тлі чітко артикульованих застережень впливових міжнародних організацій, зокрема ООН, лише підтверджує наявність глибокої проблеми, пов'язаної з небажанням виправити його юридичну недосконалість і негативний вплив на сучасну вітчизняну історію.

У межах міжнародно-правової оцінки Венеційська комісія, дорадчий орган Ради Європи з питань конституційного права, який надає висновки про відповідність проектів законодавчих актів європейським стандартам і цінностям, не висловила окремої позиції щодо змісту самого Закону № 743-VII [1], лише тільки в контексті взаємодії положень Закону України «Про очищення влади» та Закону України «Про відновлення довіри до судової системи». Комісія звернула увагу на наявність

Діаграма 5. Розподіл «амністованих» складів злочинів відповідно до ступеня їх тяжкості в процентних величинах (Закон № 743-VII)

Джерело: створено автором на основі положень Закону України № 743-VII [1] та КК України в редакції станом на 28.02.2014.

паралельного правового регулювання люстрації суддів у двох законах, яке створювало ризики порушення правової визначеності та дублювання процедур відповідальності щодо тих самих осіб, що могло призвести до порушення принципу *ne bis in idem* («не двічі за те ж саме») [32]. Зокрема, зазначається, що суддя, стосовно якого вже було проведено процедуру на підставі одного із цих законів, має бути захищеним від повторного притягнення за тотожні факти в межах іншого акта.

Проте викликає подив відсутність «належного занепокоєння» Венеційської комісії через створену, на нашу думку, системну правову асиметрію, коли учасник діянь, що має ознаки кримінального правопорушення, звільняється практично від будь-якої відповідальності, а суддя, який намагався реалізувати функцію правосуддя (виконував свої процесуальні обов'язки), підпадає під санкції люстрації. Пояснюючи дану тезу, відповідно до положень п. 13 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про очищення влади», люстраційні наслідки застосовуються до судді, який «... *остановив ухвалу про дозвіл на затримання з метою приводу, про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, ухвалив рішення про притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності осіб, звільнених від кримінальної або адміністративної відповідальності відповідно до Закону України «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань» від 29 січня 2014 року № 737-VII, Закону України «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» від 21 лютого 2014 року № 743-VII*» [33].

Це положення викликало наше занепокоєння щодо потенційного порушення принципу індивідуальної відповідальності та незалежності суддів, оскільки:

- Закон № 743-VII звільняє від кримінального переслідування широку категорію осіб на підставі участі в масових протестах, без детального юридичного аналізу їх конкретних діянь;

- люстраційні заходи, навпаки, застосовуються до суддів за виконання ними своїх процесуальних обов'язків, відповідно до тодішнього законодавства.

На наше переконання, це не відповідає стандартам, закріпленим у міжнародному праві, зокрема принципу верховенства права, гарантіям справедливого суду та презумпції невинуватості. Таку відсутність реакції в юридичній площині розцінюємо як прояв інституційної обережності або політичної нейтральності в контексті «делікатного внутрішньодержавного українського питання».

Без сумніву, наш політико-правовий критичний аналіз не був першим у вітчизняній правовій думці. Так, у 2020 році 50 народних депутатів звернулися до Конституційного Суду України з поданням щодо неконституційності Закону № 743-VII. Вони стверджували, що вказаний нормативно-правий акт суперечить низці положень Конституції України, зокрема статтям 1, 3, 6, 8, 9, 19, 21, 24, 27, 58, 85, 124, 126, а також ухвалений із порушенням конституційної процедури [34]. Проте КСУ відмовив у відкритті конституційного провадження, мотивуючи це відсутністю належної аргументації.

На жаль, на думку КСУ, ініціаторам конституційного подання не вдалося в повному обсязі сформулювати юридично вивірене й аргументоване обґрунтування конституційно-правової невідповідності Закону України № 743-VII. Проте проведений юридичний аналіз конституційного подання групи народних депутатів України від 29 травня 2020 року свідчить про достатній рівень юридичної підготовки документа. У поданні послідовно обґрунтовано порушення низки принципів конституційного правопорядку, включно з верховенством права, правовою визначеністю, заборонаю зворотної дії закону в часі в кримінально-правовій сфері та гарантіями рівності перед законом. Автори подання системно і з належною аргументацією послалися на норми Конституції України, практику Конституційного Суду та міжнародно-правові стандарти, що створює враження виваженості, фаховості й об'єктивності підходу до формулювання правових позицій. У цьому

контексті цілком доречно вказати на персональну ініціативу уповноважених представників від суб'єкта права на конституційне подання за дорученням народних депутатів: Німченка В. І., Качного В. С. та Мамки Г. М. та підтримати спробу народних обранців відновити «правову рівновагу».

Зосередимось на декількох конкретних та вагомих аспектах конституційно-правової невідповідності положень цього Закону:

ст. 8 Конституції України: принцип верховенства права

→ Закон запроваджує загальне звільнення від відповідальності без процедури та без змагального процесу. Це порушує правову визначеність і дискредитує механізм кримінального правосуддя, що є фундаментом верховенства права;

ст. 24 Конституції України: рівність перед законом

→ Закон ставить одну категорію громадян (учасників протестів) у привілейоване становище. Це створює вибіркове правосуддя, оскільки не передбачено аналогічного механізму для інших масових заворушень чи надзвичайних подій;

ст. 62 Конституції України: презумпція невинуватості, змагальність

→ Автоматичне звільнення від відповідальності без судового рішення, без доведення вини / відсутності вини – це не презумпція невинуватості, а дискреційна індульгенція, яка підмінює судову оцінку політичним рішенням;

ст. 124 Конституції України: основні засади судочинства

→ Закон усуває суд як арбітра у справі, натомість дає органам слідства або прокуратури примусовий механізм закриття проваджень на підставі Закону – без доказування, без змагального процесу. Це суперечить принципу справедливого судового розгляду.

За результатами аналізу ухвали Великої палати Конституційного Суду України № 266-у/2021 від 18 листопада 2021 року «про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів...» [35], ми зупинилися на версії, що не відкривати провадження

та не розглядати питання конституційності цього нормативно-правового акта по суті під приводом «недостатньої аргументації» з боку суб'єкта конституційного подання могло бути спричинено багатьма чинниками, серед яких те, що частина суддів могли утриматися через страх втратити довіру або зазнати тиску з боку політичних еліт чи деяких громадських організацій. Таким чином, КСУ не мав підстав відмовляти у відкритті конституційного провадження в цій справі з посиланням на нібито «невмотивованість» конституційного подання [36], абсолютно погоджуємось з окремою думкою судді КСУ Олега Олексійовича Первомайського.

Досліджуючи авторитетну позицію судді Конституційного Суду України О. Первомайського, впевнилися, що ми не поодинокі у своїх правових переконаннях. Ключові положення окремої думки [36]:

- Критика формальної мотивації КСУ: суддя вказує на внутрішню суперечність ухвали, яка, з одного боку, визнає наявність мотивів у поданні, а з іншого – стверджує про їх недостатність для відкриття провадження. Це, на думку судді, свідчить про формалізм.

- Відмова КСУ як уникнення розгляду: Конституційний Суд, на думку судді, ухилився від виконання своєї функції конституційного контролю, посилаючись на формальні процедурні підстави. Суд не лише втратив можливість перевірити закон на відповідність Конституції, а й не дав відповіді на ключові доктринальні питання, які могли б визначити межі законодавчого процесу в умовах політичної кризи.

- Політична чутливість справи: суддя визнає, що питання конституційності Закону № 743-VII є політично й соціально чутливим, однак вважає, що це не повинно слугувати підставою для відмови у відкритті провадження. Він критикує підхід як такий, що віддає перевагу інституційному самозбереженню замість виконання конституційної місії.

- Функціональна трансформація Верховної Ради в лютому 2014 року: О. О. Первомайський звертає увагу на те, що парламент, ухвалюючи Закон № 743, виконував не класичну законодавчу функцію, а, можливо,

представницьку, установчу чи іншу політичну роль, що могло б поставити під сумнів можливість судового перегляду цього акта. Проте навіть у такому випадку, на його думку, КСУ повинен був надати оцінку такому феномену, а не ухилятися від розгляду.

- Системні ризики та втрачена можливість для формування доктрини: суддя визнає, що відкриття провадження могло б спровокувати політичний тиск на Суд, однак вважає, що недопустимо жертвувати функціональністю органу для його тимчасового захисту.

Таким чином, підтримуємо і загальні висновки окремої думки судді О. Первомайського: по-перше, відмова у відкритті провадження не мала достатнього правового обґрунтування, по-друге, Конституційний Суд уникнув вирішення питання конституційності Закону № 743-VII, посиляючись на дефіцит обґрунтування подання, хоча мав усі підстави для відкриття провадження, і, по-третє, така позиція Суду підриває довіру до нього як до незалежного органу, здатного бути арбітром у найделікатніших для держави питаннях.

До критичного аналізу положень Закону України № 743-VII приєднується й колишній керівник Управління спеціальних розслідувань Генеральної прокуратури України Сергій Горбатюк, який у своїх публічних заявах висловлювався таким чином: *«По суті, цей закон суперечить Кримінальному процесуальному кодексу (КПК). Хоча за законом про недопущення переслідування майданівців і закривали справи. Але цей закон недолугий за своєю формою. КПК визначає, що кримінальний процес регулюють Кримінальний процесуальний кодекс і закони, які йому не суперечать. Кодекс передбачає, що звільнити від відповідальності можна тих, хто в злочинах винен. І лише за допомогою амністії чи помилування. А в нас виходить, що справи позакривали щодо людей, які навіть злочинів не скоювали. Тобто їх просто “пробачила” Рада. Людям навіть не дали права вибору – довести свою невинуватість у суді чи погодитися на звільнення від відповідальності. Законодавець передбачив лише останній варіант»* [18].

На нашу думку, законодавчий акт № 743-VII – закон, що викликає найбільш обґрунтовані сумніви щодо юридичної якості та нормативної узгодженості в історії новітнього українського парламентаризму й один із найбільш політично вмотивованих. Він звільнив усіх учасників протестів (та, можливо, багатьох інших неучасників – потенційно винних у скоєнні злочинів осіб, які написали відповідні заяви до правоохоронних органів) від кримінальної відповідальності, незалежно від тяжкості діянь. Водночас правоохоронці опинилися під слідством. Така асиметрія породила почуття правового дисбалансу та сформувала прецедент правової нерівності.

Таким чином, де-факто було: скасовано функцію правосуддя для обраної групи осіб, надано політичному органу (парламенту) функцію оцінки винуватості; підмінено судову процедуру політичним актом – без розгляду доказів, без участі сторін, без забезпечення прав потерпілих і створено нерівність правосуб'єктів перед законом, що дестабілізувало правову систему та сформувало практику безкарності.

Висновки. Узагальнюючи, слід визнати, що розглянутий Закон є прикладом правового регресу, який суперечить як Конституції України, так і базовим засадам кримінальної юстиції. Адже було амністовано 80 статей Особливої частини Кримінального кодексу України, що становить близько 21,8 % від усієї її структури станом на 28 лютого 2014 року. Інакше кажучи, практично кожна четверта стаття КК України фактично стала «імунною» для учасників протестних акцій за умови подання відповідної заяви. Така частка амністованих положень стала унікальною в історії українського законотворення, створивши прецедент масового виключення цілих кластерів кримінальної відповідальності. Глибоко переконані в тому, що згаданий закон порушує баланс між правами особи, державними обов'язками та міжнародними стандартами прав людини, фактично перевертаючи логіку правосуддя й інституційну функцію суду. У цьому сенсі закон потребує перегляду, а краще – скасування.

Слід зазначити, що такий підхід створює прецедент вибіркового застосування кримінальної юстиції, що прямо суперечить принципу верховенства права, закріпленому в статті 8 Конституції України, а також підриває довіру до державних інституцій, які мають забезпечувати не політичне умиротворення, а справедливість.

Нормативно-правовий акт, що викликає професійні дискусії, був ухвалений на піку політичного протистояння, у крайній поспіх, без експертного обговорення, без висновків профільних правових інститутів, з очевидною перевагою умовно обґрунтованих політичних рішень над законністю, у день підписання сторонами «Угоди про врегулювання політичної кризи в Україні» [19].

Ба більше, концептуальне зміщення балансу між пріоритетами політичної кон'юнктури та правовою визначеністю створило небезпечний прецедент, який може бути повторно використано в майбутньому як політико-пра-

вовий інструмент для уникнення заслуженої відповідальності.

Таким чином, обґрунтовано можна стверджувати, що звільнення від кримінальної відповідальності та недопущення покарання в межах дії Закону України № 743-VII за своєю суттю має ознаки протиправності, хоча формально зберігає зовнішні риси законності. Такий підхід може бути кваліфікований як політико-правова індульгенція, що створила небезпечний прецедент легалізації безкарності в національній правовій системі.

На нашу думку, досліджений Закон [1] не повинен залишатися чинним у системі права держави, яка декларує свою відданість принципам верховенства права, справедливості та правової визначеності, адже фактично він руйнує презумпцію невинуватості, скасовує функцію суду, створює правову нерівність і, головне, перешкоджає встановленню істини історичних подій.

Література

1. Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, що мали місце під час проведення мирних зібрань та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України : Закон України № 743-VII від 21 лютого 2014 року. *Верховна Рада України. Офіційний вебсайт*. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-18#Text>.
2. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України. Офіційний вебсайт*. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань : Закон України № 712-VII від 19 грудня 2013 року (втратив чинність 28.02.2014). *Верховна Рада України. Офіційний вебсайт*. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/712-18#Text>.
4. Ліскович М. Амністія «майданівців»: чим загрожує її скасування Конституційним Судом. *Укрінформ*, 28.05.2020. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3038925-amnistia-majdanivciv-cim-zagrozuie-ii-skasuvanna-konstitucijnim-sudom.html>.
5. Шевченко О. Реванш проросійських сил: як КСУ може скасувати амністію майданівців. *Цензор. НЕТ*. 20.05.2020. Режим доступу: https://censor.net/ua/resonance/3212345/revansh_prorosiyskyh_syl_yak_ksu_moje_skasuaty_amnistiyyu_maydanivtsiv.
6. Коваленко І. Зрада чи правосуддя: дебати навколо скасування амністії майданівців. *Новое Время*. 02.06.2020. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zrada-chi-pravosuddya-debati-navkolo-skasuvannya-amnistiji-majdanivciv-50094234.html>.
7. Петренко С. Кремль і реванш: як скасування амністії майданівців грає на руку Росії. *Радіо Свобода*. 01.06.2020. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/kremly-i-revansh-skasuvannya-amnistiji-majdanivciv/30645678.html>.
8. Центр протидії корупції. Вбити боротьбу з корупцією. Як Конституційний Суд повертає бандитські 90-ті. *Українська правда*. 28.10.2020. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/10/28/7271610/>.
9. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
10. Головка С. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: поняття, види, юридична природа. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 27. С. 22–25. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7282/1/ЗВІЛЬНЕННЯ%20ВІД%20КРИМІНАЛЬНОЇ%20ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.pdf>.

11. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 488 с.
12. Сіроткіна М. В. Звільнення від кримінальної відповідальності як альтернатива кримінальному переслідуванню. *Юридична Україна*. 2020. № 9. С. 33–40. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2020_9_6.
13. Ус О. Кримінально-правові проблеми застосування амністії в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 178–186.
14. Завидняк В. І. Кримінально-правові проблеми застосування амністії в Україні та шляхи їх вирішення. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Т. 1, № 10 (груд). С. 135–142. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-1\(10\)-2023-135-142](https://doi.org/10.33244/2617-4154-1(10)-2023-135-142).
15. Литвак О. М. Проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2009. 160 с.
16. Палійчук О. В. Інститут амністії та помилування: поняття, особливості. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2007. № 2. С. 75–82.
17. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0012700-05>.
18. Козлюк С. Кому заважає закон про амністію майданівців. *Український тиждень*. 2020. № 10 (642). 5 березня. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/komu-zavazhaie-zakon-pro-amnistiiu-majdanivtsiv/>.
19. Угода про врегулювання політичної кризи в Україні, підписана 21 лютого 2014 року в м. Києві Президентом України В. Януковичем та лідерами парламентської опозиції за участі представників Європейського Союзу. Режим доступу: <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/259380/5c08855b6fe30f535c4c6b53b7e83df9/ukraine-data.pdf>.
20. Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування і покарання осіб з приводу подій, що мали місце під час проведення мирних зібрань : проект Закону України (реєстр. № 4073-1 від 17.02.2014). *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4073-1&skl=8.
21. Стенограма пленарного «засідання 6» Верховної Ради України від 21 лютого 2014 року, опублікована 21.02.2014. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5165.html>.
22. Енциклопедія політичної думки / пер. з англ. Київ : Дух і літера, 2000. С. 92.
23. Венедіктова І. Інтерв'ю: «Не красти, не брехати, не бути циніком» / Розмовляв С. Шевченко. LB.ua. 20.02.2020. Режим доступу: https://lb.ua/news/2020/02/20/450401_irina_venediktova_ne_krasti.html.
24. Центральна виборча комісія України. Офіційні результати виборів народних депутатів України 2014 року. *Вебсайт ЦВК*. Режим доступу: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp300pt001f01=910.html>.
25. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. С. 17. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.
26. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 19. С. 151. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.
27. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. С. 131. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
28. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 1 жовтня 1996 р. № 392/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 48. С. 263. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр>.
29. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. С. 88. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
30. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Рим, 4 листопада 1950 р. Ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. Офіційний переклад. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
31. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. Інформаційна довідка: Відповідальність за вбивства та насильницькі смерті під час протестів у 2013–2014 роках. *Представництво ООН в Україні*, 18 лютого 2021 р. Режим доступу: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-01/Briefing%20note%20on%20Maidan%20investigations%20ENG%20final.pdf>.
32. Венеційська комісія. Висновок щодо Закону України «Про очищення влади» (CDL-AD(2014)044), ухвалений на 101-му пленарному засіданні (Венеція, 12–13 грудня 2014 р.). *Офіційний сайт Євро-*

нейської комісії «За демократію через право». Режим доступу: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)044-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)044-ukr).

33. Про очищення влади : Закон України від 16 вересня 2014 р. № 1682-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 44. С. 2041. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.

34. Конституційне подання 50 народних депутатів України від 29 травня 2020 року щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань» (Закон № 743-VII від 21.02.2014). Режим доступу: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_222.pdf.

35. Ухвала Конституційного Суду України від 18 листопада 2021 р. № 266-у/2021 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України». *Конституційний Суд України*. Режим доступу: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/266_u_2021.docx.

36. Окрема думка судді Конституційного Суду України Олега Первомайського стосовно ухвали від 18 листопада 2021 року Великої палати Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі № 1-12/2020 (222/20). *Конституційний Суд України*. Режим доступу: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/266_u_2021_1.pdf.

References

1. Pro usunennia nehatyvnykh naslidkiv ta nedopushchennia peresliduvannia ta pokarannia osib z pryvodu podii, shcho mali misce pid chas provedennia myrnykh zibran ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh zakoniv Ukrainy: Zakon Ukrainy № 743-VII vid 21.02.2014 [On elimination of negative consequences and prevention of prosecution and punishment of persons regarding events during peaceful assemblies and recognition as invalid some laws of Ukraine: Law No. 743-VII dated 21.02.2014]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-18#Text> [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law No. 254k/96-VR dated 28.06.1996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> [in Ukrainian].

3. Pro usunennia nehatyvnykh naslidkiv ta nedopushchennia peresliduvannia ta pokarannia osib z pryvodu podii, yaki mali misce pid chas provedennia myrnykh zibran: Zakon Ukrainy № 712-VII vid 19.12.2013 (vtratyv chynnist 28.02.2014) [On elimination of negative consequences and prevention of prosecution and punishment of persons regarding events during peaceful assemblies: Law No. 712-VII dated 19.12.2013 (ceased to be valid 28.02.2014)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/712-18#Text> [in Ukrainian].

4. Liskovych, M. (2020, 28 May). Amnistia “maidanivtsiv”: chym zahrozuie yii skasuannia Konstytutsiinym Sudom [Amnesty of Maidan participants: threats of its cancellation by Constitutional Court]. Ukrinform. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3038925-amnistia-majdanivciv-cim-zagrozue-ii-skasuvanna-konstitucijnim-sudom.html> [in Ukrainian].

5. Shevchenko, O. (2020, 20 May). Revansh prorosiiskyykh syl: iak KSU mozhe skasuvaty amnistiiu maidanivtsiv [Revenge of pro-Russian forces: how Constitutional Court can cancel amnesty of Maidan participants]. *Tsenzor.NET*. Retrieved from https://censor.net/ua/resonance/3212345/revansh_prorosiiskyykh_syl_yak_ksu_mozhe_skasuvaty_amnistiyu_maydanivtsiv [in Ukrainian].

6. Kovalenko, I. (2020, 2 June). Zrada chy pravosuddia: debaty navkolo skasuvannia amnistii maidanivtsiv [Betrayal or justice: debates around the cancellation of amnesty for Maidan participants]. *Novoe Vremia*. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zrada-chi-pravosuddya-debati-navkolo-skasuvannia-amnistiji-maydanivciv-50094234.html> [in Ukrainian].

7. Petrenko, S. (2020, 1 June). Kreml i revansh: yak skasuvannia amnistii maidanivtsiv hraie na ruku Rosii [Kremlin and revenge: how cancellation of amnesty for Maidan participants benefits Russia]. *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/kreml-i-revansh-skasuvannia-amnistiji-majdanivciv/30645678.html> [in Ukrainian].

8. Tsentr protidii koruptsii (2020, 28 October). Vbyty borotbu z koruptsiu: iak Konstytutsiinyi Sud povertaye bandytski 90-ti [Kill the fight against corruption: how Constitutional Court returns the bandit 90s]. *Ukrainska Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/10/28/7271610/> [in Ukrainian].

9. Baulin, Y.V. (2004). Zvilnennya vid kryminalnoyi vidpovidalnosti: monografiya [Release from criminal liability: monograph]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

10. Holovko, S.V. (2014). Zviltannya vid kryminalnoyi vidpovidalnosti: ponyattya, vydy, yurydychna pryroda [Release from criminal liability: concept, types, legal nature]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*, 27, 22–25. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7282/1/ЗВІЛЬНЕННЯ%20ВІД%20КРИМІНАЛЬНОЇ%20ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.pdf> [in Ukrainian].
11. Fris, P.L. (2004). Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: navchalnyy posibnyk [Criminal law of Ukraine. General part: textbook]. Kyiv: Tsentr navchalnoyi literatury. [in Ukrainian].
12. Sirotkina, M.V. (2020). Zviltannya vid kryminalnoyi vidpovidalnosti yak alternatyva kryminalnomu peresliduvannyu [Release from criminal liability as an alternative to criminal prosecution]. *Yurydychna Ukraina*, 9, 33–40. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2020_9_6 [in Ukrainian].
13. Us, O. (2010). Kryminalno-pravovi problemy zastosuvannya amnistii v Ukraini [Criminal-law problems of applying amnesty in Ukraine]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 2, 178–186 [in Ukrainian].
14. Zavydnyak, V.I. (2023). Kryminalno-pravovi problemy zastosuvannya amnistii v Ukraini ta shlyakhy yikh vyrishennya [Criminal-law problems of applying amnesty in Ukraine and ways to solve them]. *Irpinskyi yurydychnyy chasopys*, 1 (10), 135–142. [https://doi.org/10.33244/2617-4154-1\(10\)-2023-135-142](https://doi.org/10.33244/2617-4154-1(10)-2023-135-142) [in Ukrainian].
15. Lytvak, O.M. (2009). Problemy zastosuvannya amnistii ta zdiysnennya pomyluvannya v Ukraini: monohrafiya [Problems of applying amnesty and pardon in Ukraine: monograph]. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
16. Paliychuk, O.V. (2007). Instytut amnistii ta pomyluvannya: ponyattya, osoblyvosti [Institute of amnesty and pardon: concepts, features]. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka*, 2, 75–82 [in Ukrainian].
17. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrainy zakonodavstva pro zviltannya osoby vid kryminalnoyi vidpovidalnosti: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 23 hrudnya 2005 roku № 12 [On the practice of courts of Ukraine in applying legislation on release of a person from criminal liability: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated December 23, 2005 No. 12]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0012700-05> [in Ukrainian].
18. Kozlyuk, S. (2020, March 5). Komu zavazhaie zakon pro amnistiiu maidanivtsiv [Who is bothered by the law on amnesty for Maidan participants]. *Ukrayinskyi tyzhden*, 10 (642). Retrieved from <https://tyzhden.ua/komu-zavazhaie-zakon-pro-amnistiiu-majdanivtsiv/> [in Ukrainian].
19. Uhoda pro vriehluvannya politychnoyi kryzy v Ukraini, pidypsana 21 lyutogo 2014 roku v m. Kyievi Prezidentom Ukrainy V. Yanukovychom ta lideramy parlamentskoyi opozytzii za uchasti predstavnykiv Yevropeyskoho Soyuzu [Agreement on political crisis settlement in Ukraine signed on February 21, 2014 in Kyiv by President V. Yanukovich and opposition leaders with participation of EU representatives]. Retrieved from <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/259380/5c08855b6fe30f535c4c6b53b7e83df9/ukraine-data.pdf> [in Ukrainian].
20. Pro usunennya nehatyvnykh naslidkiv ta nedopushchennya peresliduvannya i pokarannya osib z pryvodu podiy, shcho mali misce pid chas provedennya myrnykh zbran: proekt Zakonu Ukrainy (reyestr. № 4073-1 vid 17.02.2014) [On elimination of negative consequences and prevention of prosecution and punishment of persons regarding events during peaceful assemblies: Draft Law of Ukraine (reg. No. 4073-1 dated 17.02.2014)]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4073-1&skl=8 [in Ukrainian].
21. Stenohhrama plenarnogo “zasidannya 6” Verkhovnoyi Rady Ukrainy vid 21 lyutoho 2014 roku [Transcript of the plenary session 6 of the Verkhovna Rada of Ukraine dated February 21, 2014]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5165.html> [in Ukrainian].
22. Entsyklopediia politychnoyi dumky [Encyclopedia of Political Thought] (2000). Kyiv: Dukh i Litera. P. 92 [in Ukrainian].
23. Venediktova, I. (2020, February 20). Intervyu: “Ne krasty, ne brehaty, ne buty tsinikom” [Interview: “Don’t steal, don’t lie, don’t be cynical”] / Rozmovlyav S. Shevchenko. *LB.ua*. Retrieved from https://lb.ua/news/2020/02/20/450401_irina_venediktova_ne_krasti.html [in Ukrainian].
24. Tsentralna vyborcha komisija Ukrainy [Central Election Commission of Ukraine]. (n.d.). Ofitsiyni rezultaty vyboriv narodnykh deputativ Ukrainy 2014 roku [Official results of the 2014 parliamentary elections in Ukraine]. Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp300pt001f01=910.html> [in Ukrainian].
25. Pro status narodnoho deputata Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 17.11.1992 № 2790-XII [On the status of the People’s Deputy of Ukraine: Law of Ukraine dated 17.11.1992 No. 2790-XII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 1993, № 3, 17. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12> [in Ukrainian].
26. Pro Reglament Verkhovnoyi Rady Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 lyutoho 2010 r. № 1861-VI [On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine dated February 10, 2010

No. 1861-VI]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2010, № 19, 151. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> [in Ukrainian].

27. Kryminalnyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnya 2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2001, № 25–26, 131. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

28. Pro zastosuvannya amnistiyi v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 1 zhovtnya 1996 r. № 392/96-VR [On the Application of Amnesty in Ukraine: Law of Ukraine dated October 1, 1996 No. 392/96-VR]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 1996, № 48, 263. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-VR> [in Ukrainian].

29. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnya 2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2013, № 9–10, 88. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

30. Konventsiiia pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod: Rym, 4 lystopada 1950 r. Ratifikovano Zakonom Ukrainy vid 17 lypnya 1997 r. № 475/97-VR [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: Rome, November 4, 1950. Ratified by Law of Ukraine dated July 17, 1997 No. 475/97-VR]. Official translation. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].

31. Monitorynhova misiia OON z prav lyudyny v Ukraini. Informatsiina dovidka: Vidpovidalnist za vbyvstva ta nasylnytski smerti pid chas protestiv u 2013–2014 rokakh [UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. Briefing Note: Responsibility for Killings and Violent Deaths during Protests in 2013–2014]. Predstavnytstvo OON v Ukraini, 18 liutoho 2021 r. Retrieved from <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-01/Briefing%20note%20on%20Maidan%20investigations%20ENG%20final.pdf> [in Ukrainian].

32. Veneziiska komisiiia. Vysnovok shchodo Zakonu Ukrainy “Pro ochyshchennia vldy” (CDL-AD(2014)044), ukhvalenyi na 101-mu plenarnomu zasidanni (Venezia, 12–13 hrudnia 2014 r.) [Venice Commission. Opinion on the Law of Ukraine “On Purification of Power” (CDL-AD(2014)044), adopted at the 101st Plenary Session (Venice, December 12–13, 2014)]. Ofitsiinyi sait Yevropeiskoi komisii “Za demokratiuu cherez parvo”. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)044-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)044-ukr) [in Ukrainian].

33. Pro ochyshchennia vldy: Zakon Ukrainy vid 16 veresnia 2014 r. № 1682-VII [On Purification of Power: Law of Ukraine dated September 16, 2014 No. 1682-VII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2014, № 44, 2041. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18> [in Ukrainian].

34. Konstytutsiine podannia 50 narodnykh deputativ Ukrainy vid 29 travnia 2020 roku shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiynosti) Zakonu Ukrainy “Pro usunennia nehatyvnykh naslidkiv ta nedopushchennia peresliduvannia ta pokarannia osib z pryvodu podii, yaki mali misce pid chas provedennia myrnykh zibran” (Zakon № 743-VII vid 21.02.2014) [Constitutional Submission of 50 Members of Parliament of Ukraine dated May 29, 2020, regarding the Constitutionality of the Law of Ukraine “On Eliminating Negative Consequences and Preventing Persecution and Punishment of Persons in Connection with Events That Took Place During Peaceful Assemblies” (Law No. 743-VII of 21.02.2014)]. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_222.pdf [in Ukrainian].

35. Ukhala Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 18 lystopada 2021 r. № 266-u/2021 pro vidmovu u vidkrytti konstytutsiinoho provadzhennia u spravi za konstytutsiynym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiynosti) Zakonu Ukrainy “Pro nedopushchennia peresliduvannia ta pokarannia osib z pryvodu podii, yaki mali misce pid chas provedennia myrnykh zibran, ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh zakoniv Ukrainy” [Ruling of the Constitutional Court of Ukraine dated November 18, 2021 No. 266-u/2021 on the refusal to open constitutional proceedings in the case on the constitutional submission of 50 members of parliament regarding the constitutionality of the Law of Ukraine “On Preventing Persecution and Punishment of Persons in Connection with Events That Took Place During Peaceful Assemblies, and Declaring Some Laws of Ukraine Invalid”]. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/266_y_2021.docx [in Ukrainian].

36. Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Oleha Pervomaiskoho stosovno ukhvaly vid 18 lystopada 2021 roku Velykoi palaty Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy pro vidmovu u vidkrytti konstytutsiinoho provadzhennia u spravi № 1-12/2020 (222/20) [Separate Opinion of the Judge of the Constitutional Court of Ukraine Oleg Pervomaisky Regarding the Ruling of November 18, 2021 by the Grand Chamber of the Constitutional Court of Ukraine on the Refusal to Open Constitutional Proceedings in Case No. 1–12/2020 (222/20)]. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/266_y_2021_1.pdf [in Ukrainian].

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-3>**Євсюков Олександр Феліксович**

кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник, судовий експерт
Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України
ORCID: 0000-0002-3554-8848

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ МІСЦЕ В СУДОВІЙ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ

Проаналізовано літературні джерела з питань судово-експертних досліджень. Встановлено, що в працях багатьох науковців сьогодення зазначено про кризу теорії вітчизняної судової експертизи й наголошено, що подолання цієї кризи потребує невинної науково-практичної роботи для належного теоретичного забезпечення фактичними даними історичного розвитку вітчизняної судово-психологічної експертної діяльності. Обґрунтовано підстави для дотримання принципів історії в процесі дослідження та висвітлення історичного розвитку судово-психологічних експертних досліджень. Для виокремлення етапів розвитку судово-психологічних експертних досліджень нами були дотримані такі принципи: принцип історизму, який потребує розгляду всіх історичних фактів, явищ і подій відповідно до конкретно-історичних обставин, у їх взаємозв'язку і взаємообумовленості; принцип об'єктивності, який потребує від того, хто вивчає історію, спиратися лише на реальні факти, не викривляючи їх і не підганяючи під заздалегідь створені схеми чи висновки; принцип соціального підходу, який передбачає розгляд історичних процесів з урахуванням соціальних інтересів різних прошарків населення, форм їхнього вияву в суспільстві, у тому числі в економічній та політичній сферах, у суперечностях соціальної поведінки та традицій; принцип альтернативності, який визначає ступінь вірогідності здійснення тієї чи іншої події, явища, процесу на підставі аналізу об'єктивної реальності та можливостей. Уперше виокремлено етапи історичного розвитку судово-психологічних експертних досліджень, що надасть єдності в наукових окресленнях історичних етапів їх розвитку, які базуються на усталених, класичних розробках. Наголошено, що подання матеріалу у вигляді розподілу на етапи історії розвитку судово-психологічних експертних досліджень є ефективнішим для сприйняття тими, хто вивчає це питання з навчальною або науковою метою, а також у контексті майбутньої професійної діяльності.

Під час роботи над статтею застосовано загальні, окремі та спеціальні методи пізнання.

Ключові слова: історія, розвиток, етапи, принципи, експертна практика, факти, судово-психологічні експертні дослідження.

Yevsiukov O. F. History of the development of forensic psychological expert research and their place in forensic expertise

Literature data from ship-expert investigations have been analyzed. It has been established that many scientists today have identified a crisis in the theory of shipboard examination and have concluded that addressing this crisis will require independent scientific and practical work for reliable theoretical support factual data on the historical development of forensic ship-psychological expert activity. A framework has been constructed to further understand the principles of history in the process of investigating and clarifying the historical development of ship-psychological expert investigations. To strengthen the stages of development of ship-psychological expert investigations, we have followed the current principles: the principle of historicism, which supports the consideration of all historical facts, manifestations and similarities to specific historical ones furnishings, in their interconnection and interdependence; the principle of objectivity, which encourages the one who writes history, to focus only on real facts, without distorting them and not precipitating the later creation of schemes and reforms; the principle of the social approach, which conveys a view of historical processes with the protection of social interests of various pro-populations, the forms of which are manifested in marriage, including in economical political spheres,

in areas of social behavior and tradition; the principle of alternativeness, which indicates the level of plausibility of this process and other ideas, manifestations, to the process on the basis of the analysis of objective reality and possibilities. First, the stage of historical development of ship-psychological expert research has been strengthened to give uniformity to the scientific interpretation of the historical stages of their development, which are based on tired, classical developments. It is concluded that at the stage of history, the development of ship-psychological expert investigations as material for investigations and the development of wines will be more likely to be integrated into the capture of those who rely on food. for future professional activities and scientists.

During the work on the article, general, separate and special methods of cognition were used.

Key words: history, development, stages, principles, expert practice, facts, forensic psychological expert research.

Вступ. Історія розвитку будь-якої галузі знань потребує особливої уваги з погляду наукового дослідження. Зазначена діяльність висвітлює ті базові процеси та здобутки на кожному етапі розвитку, які сформувались як фундаментальні та від яких набувався подальший розвиток відповідно до соціальних запитів суспільства. Здобутки галузі знань на кожному з етапів її розвитку завжди пов'язані з діяльністю окремих наукових постатей або колективів та висвітлюють той шлях, яким вони рухалися, набуваючи певний досвід. Майже завжди такий шлях відрізняється своєю кривою.

Судово-психологічні експертні дослідження на шляху історичного розвитку завжди спиралися на здобутки судової експертології загалом і здобутки психологічної науки зокрема. Сучасний стан теорії судово-психологічних експертних досліджень потребує єдиного наукового окреслення її історичних етапів розвитку, які базуються на усталених, класичних розробках, що є метою цього дослідження.

Поділяючи на етапи історію розвитку судово-психологічних експертних досліджень, ми дотримувались системи певних наукових принципів, яких багато років дотримуються у своїх дослідженнях науковці-історики. Так, нашу увагу привернули принципи дослідження історії висвітлені українською дослідницею Голіковою О. М. У своїй праці вчена зазначає: «Такі принципи є чіткими установками, які визначають ставлення дослідника до історичних фактів, джерел, методів вивчення та уможливають отримання наукових висновків» [1, с. 11–12].

Матеріали та методи. У дослідженні застосовано загальні, окремі та спеціальні методи пізнання. На підставі аналізу літера-

турних джерел, експертної практики та власного досвіду наукової і практичної діяльності автора сформульовано пропозиції з удосконалення теорії судової експертизи загалом і судово-психологічних експертних досліджень зокрема у виокремленні етапів їх історичного розвитку.

Результати. У системі сучасних наук вагоме місце посідає судова експертологія як комплекс знань про закономірності функціонування судово-експертної діяльності, про методологію формування та перспективи розвитку судових експертиз, про закономірності пізнання, властивості й ознаки об'єкта дослідження, про закономірності експертного дослідження відповідно до спеціальних знань, перетворених на базі материнських наук у систему експертних методів, методик та їхнього застосування в експертній практиці.

Пріоритетами судової експертології є оптимізація і розвиток експертної методології, розширення потенціалу експертних досліджень на основі наукових досягнень галузевих наук. Важливими структурними елементами судової експертології є судові експертизи за різними напрямками спеціальних знань, які мають складні зовнішні та внутрішні міждисциплінарні зв'язки (Варава В. В., Головченко Л. М., Клименко Н. І., Лазебний А. М., Лозовий А. І., Тертишник В. М., Сачко О. В., Сімакова-Єфрема Е. Б., Цимбал П. В. та ін.) [3; 4; 5; 6].

Відповідно до програми підготовки судових експертів «Теоретичні, організаційні та процесуальні питання судової експертизи», затвердженої Міністерством юстиції України, колективом Київського науково-дослідного інституту судових експертиз у 2019 році розроблено навчальний посібник «Судові експертизи в процесуальному праві України». У посібнику визначені існуючі традиційні та

новітні напрями судових експертиз. Видання розраховано на судових експертів, працівників органів досудового розслідування, суддів, адвокатів, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, може бути корисним особам, які навчаються (стажуються) з метою отримання кваліфікації судового експерта [2]. Посібник містить параграф «Історія розвитку судової експертизи в Україні». Здійснюючи аналіз зазначеного параграфа, доходимо висновку, що нам імпонує, як автори наводять історичні дати, прізвища та праці вітчизняних фахівців, документи, установи. Водночас хочемо висловити власний погляд, що доцільно було б зазначений історичний шлях судової експертизи виокремити в певних етапах. Це б дало змогу виокремити судово-експертних фахівців та їх здобутки на певному етапі розвитку як для аналізу в подальших наукових дослідженнях, так і для сприймання тими, хто навчається.

За результатами аналізу літературних джерел стосовно питання історичного розвитку судово-психологічних експертних досліджень ми отримали інформацію, що в еволюції свого розвитку такі дослідження перебувають понад 100 років. На сьогодні судово-психологічні експертні дослідження накопили багатий емпіричний, науково-методичний матеріал, у його арсеналі проведення як традиційних, так і нових видів досліджень. Повністю погоджуючись з Голіковою О. М., ми дотримувались основних принципів в історії, які розглянемо детальніше.

Перший – принцип історизму. Цей принцип потребує розгляду всіх історичних фактів, явищ і подій відповідно до конкретно-історичних обставин, у їх взаємозв'язку і взаємобумовленості. Будь-яке історичне явище має вивчатися в динаміці: як воно виникло, які етапи у своєму розвитку пройшло, чим стало на той чи інший момент часу. Принцип історизму також потребує, щоб кожне історичне явище розглядалось у зв'язку з конкретним досвідом історії, у світлі подальших подій.

Історизм, піднятий до на рівня наукового мислення, дає змогу «вжитися» в історію, зрозуміти її, оцінити мотиви вчинків і самі вчинки історичних діячів, побачити те нове,

що ці діячі внесли в політику та практику порівняно зі своїми попередниками. Суд історії не завжди найшвидший, але завжди найсправедливіший. Історія рано чи пізно розставить усе на свої місця.

Принцип історизму унеможливорює перетворення історії на випадковий набір суб'єктивно підібраних фактів, явищ і подій. Фактичний матеріал слугуватиме надійною основою наукових досліджень лише за умови опрацювання всієї сукупності конкретних фактів, а не окремих випадкових прикладів.

Якщо застосовувати принцип історизму до оцінки, наприклад, політичних партій, то схема розгляду повинна бути такою: по-перше, коли і як ця партія виникла; по-друге, що вона собою являла в період свого розвитку; по-третє, чому змінювалась її програма, стратегічні й тактичні завдання на різних етапах діяльності; по-четверте, чим в кінцевому підсумку стала ця політична партія чи організація в кожний конкретний відрізок часу.

Другим методологічним принципом наукового дослідження є принцип об'єктивності. Принцип об'єктивності потребує від того, хто вивчає історію, спиратися лише на реальні факти, не викривляючи їх і не підганяючи під заздалегідь створені схеми чи висновки. «Перше завдання історії, – стверджував ще в I ст. до н. е. Цицерон, – утриматися від брехні, друге – не приховуватися правди, третє – не давати ніякого приводу запідозрити себе в пристрасті або в упередженій ворожості». Розвиваючи думку давньоримського філософа, сучасні історики підкреслюють, що наукова історія повинна бути правдивою, науково об'єктивною, позбавленою суб'єктивістських переконачувань.

Кожне явище потрібно розглядати в його багатогранності й суперечливості, вивчати всі факти в їх сукупності – і позитивні, і негативні – незалежно від того, подобаються вони нам чи ні, підтверджують існуючу думку чи спростовують її.

Історичний процес має два основні аспекти: об'єктивний і суб'єктивний. На об'єктивний історичний процес суттєво впливає суб'єктивний фактор – історична особа. Розвиток суспільства в певному напрямі здійс-

снюються не автоматично, а опосередковано, через діяльність людей, і залежить від масштабу історичної особи, яка здійснює ту чи іншу політику.

Третім принципом вивчення історії є принцип соціального підходу. Він передбачає розгляд історичних процесів з урахуванням соціальних інтересів різних прошарків населення, форм їхнього вияву в суспільстві, у тому числі в економічній та політичній сферах, у суперечностях соціальної поведінки та традицій.

Соціальний аналіз дає можливість дати оцінку впливу соціальних сил, прошарків і політичних партій на розвиток суспільного прогресу, їх відповідність загальнонаціональним, державним інтересам.

Особливість принципу соціального підходу передбачає одночасне дотримання принципів об'єктивності та історизму, що в сукупності визначає науковість історичного дослідження й ідеологічну спрямованість оцінки історичного досвіду для політичної практики.

Четвертий – принцип альтернативності. Він визначає ступінь вірогідності здійснення тієї чи іншої події, явища, процесу на підставі аналізу об'єктивної реальності та можливостей. Визнання історичної альтернативності дає змогу по-новому оцінити шлях кожної країни, побачити невикористані можливості процесу, сформулювати уроки на майбутнє» [1, с. 12–13].

Отже, у межах дослідження історії розвитку судово-психологічних експертних досліджень, їх місця в судовій експертології та визначення конкретних етапів ми дотримувалися принципів, які висвітлені Голіковою О. М. У цій статті ми презентуємо етапи історичного шляху судово-психологічних експертних досліджень у стислому вигляді. Більш об'ємний матеріал представимо в подальших дослідженнях.

Історія становлення та розвитку судово-психологічних експертних досліджень – це складний шлях, який умовно можна поділити на чотири етапи.

Перший етап. В історії людства інтерес до психологічних знань існував зі стародавніх часів, але перші спроби їхнього цільового застосування відмічають у XVIII столітті. На

той час в арсеналі психології був накопичений емпіричний матеріал із медицини, фізіології, який набув своєї особливої затребуваності у зв'язку з потребами кримінального судочинства в психологічному поясненні неправдивих показань свідків або поведінки злочинців. Це дало поштовх розробленню психологічних підходів із метою встановлення причинно-наслідкового зв'язку між психічним станом, фізіономічними, френологічними особливостями людини та її злочинною поведінкою. Результатом цих досліджень стали перші спроби створення психотипу злочинця (Ф. Галь, К. Лаватер, та ін.) [7; 8], але вони доволі швидко себе дискредитували через наукову нерозробленість, суб'єктивізм, маніпулятивність і врешті канули в Лету.

Другий етап розвитку судово-психологічних експертних досліджень припадає на кінець XIX століття і пов'язаний з антропологічним напрямом у кримінології та кримінальному праві. Головною була ідея «врожденного злочинця», яка докорінно переорієнтувала предмет кримінологічної науки зі злочину (як діяння) – на того, хто вчинив злочинне діяння (на людину). Родоначальником антропологічного напрямку став Ч. Ломброзо [9], який розробив низку практичних рекомендацій щодо визначення наочних дизрафічних ознак (уроджених анатомічних аномалій), характерних для осіб із патологічною схильністю до вчинення злочину. Із часом теорія Ч. Ломброзо не витримала критики прогресивних науковців і юристів, натомість завдяки цьому вченню вперше почали визнавати особу правопорушника як самостійний об'єкт дослідження кримінології. Того часу найбільшої вагомості набули праці Г. Гроса («Кримінальна психологія»), завдяки яким було закріплено за юридичною психологією статус окремої науки. З появою експериментальних методів дослідження психічної діяльності людини) стрімко почала розвиватися теоретична база судової психології (В. Вунд, Д. Дриль, В. Карпентер, Г. Гольц, Г. Фехнер та ін.). Зокрема, наукові праці Д. Дриля («Психофізичні типи в їх співвідношенні зі злочинністю і її різновидами (окрема психологія злочинності)», «Злочинність і злочинці (кримінально-психологічні

етюди)» стали початком виокремлення судової психології як самостійної науки.

Третій етап – перша половина XX століття, який ознаменовано зародженням судово-психологічних експертних досліджень (К. Марбе, В. Штерн, Ж. Варендонк, А. Біне). У європейських країнах неабиякий інтерес викликали можливості психологічного експерименту з метою встановлення достовірності показань свідків, однак наявні на той час методи психологічного дослідження, які були відірвані від наукової психології, не виявили своєї об'єктивності і надійності.

На початку XX століття більшість території України перебувала у складі Російської імперії, тому і дослідження вчених у галузі судової психології тісно перетиналися. З-поміж юристів і вчених активно просувалися ідеї використання психологічних знань у судочинстві. Не можна не відмітити праці відомого правника Л. Є. Володимирова, який пропонував проводити в суді психологічні дослідження для з'ясування мотиву скоєння злочину, афективного психічного стану підсудного, під дією якого він перебував, і встановлення ознак «зменшеної осудності». У 1929 році в м. Харкові було опубліковано монографію О. Брусиловського про судово-психологічну експертизу, її предмет, методику та межі [10], яка стала фундаментом методології судової психологічної експертизи. У Київському інституті науково-судової експертизи було створено секцію кримінально-психологічних та психопатологічних досліджень, де проводили дослідження з психології окремих видів злочинів [7; 11].

У 30-х роках XX століття панували ідеї щодо виняткової ролі експерта-психолога у встановленні вини й оцінці достовірності показань (зокрема, засобами поліграфологічних досліджень). Такі дослідження не мали своєї методологічної розробленості, не підтверджувалися ані тодішніми можливостями психологічної науки, ані юридичною практикою. Тож через численні випадки суб'єктивістських, необґрунтованих, науково недоведених висновків експертів-психологів спільнота юристів проголосила судово-психологічну експертизу *non grata*, що одночасно

збіглося з баченням радянськими ідеологами психології як «буржуазної науки». Це заперечення психологічної науки потягло і заперечення судової психологічної експертизи, що призвело до її тривалої стагнації та занепаду.

Четвертий етап розвитку судово-психологічних експертних досліджень розпочався у 60-х роках XX століття і триває донині. Цей період став відродженням, сплеском науково-практичних досягнень, активним творенням методологічної бази та знаменувався офіційним визнанням судової психологічної експертизи засобом доказування. Плеяда науковців і правників узяли участь у розробленні нормативно-правової бази щодо залучення психологів до проведення досліджень у кримінальному процесі. Наприкінці XX століття точилися гострі дискусії щодо предмета судово-психологічних експертних досліджень (які, до речі, тривають і досі), сформувався виокремлення її об'єкта і завдань, актуальних на той час, формувалося наукове обґрунтування методів дослідження. Отже, судово-психологічні експертні дослідження, маючи власну методологію, заявили про себе як про самостійну галузь у структурі юридичної психології. Фундаментальні роботи науковців з питань методології судово-психологічних експертних досліджень (О. Землянська, М. Костицький, В. Шепітько та ін.) стали основою для залучення психологічних знань до потреб кримінального судочинства [12].

Завдяки зусиллям видатного українського вченого М. В. Костицького спеціальні психологічні знання стали затребуваними і в цивільному процесі. Він наголошував, що психологічні завдання в певних категоріях цивільних справ є більш витонченими, а тому потребують ретельнішої диференціації та ювелірного психологічного інструмента, який має тільки судово-психологічна експертиза. М. В. Костицький вважав, що головним завданням теорії судово-психологічних експертних досліджень є чітке визначення об'єкта і предмета, окреслив сферу використання спеціальних психологічних знань та завдань, сформулював головні принципи експертного дослідження, акцентував увагу на необхідності розроблення спеціальних

методик судово-психологічних експертних досліджень [13].

У працях багатьох науковців сьогодення зазначено про кризу теорії вітчизняної судової експертизи й наголошено, що подолання цієї кризи потребує невпинної науково-практичної роботи для належного теоретичного забезпечення фактичними даними історичного розвитку вітчизняної судово-психологічної експертної діяльності. Історія розвитку судово-психологічних експертних досліджень у цій статті представлена етапами, що, на наш погляд, сприятиме покращенню вивчення цієї тематики зацікавленими особами.

Висновки. На сьогодні судово-психологічні експертні дослідження мають у своєму арсеналі спеціальну методологію, яка реалізується через загально-правові принципи

дослідження об'єкта і предмета та принципи «материнської» психологічної науки та посідає самостійне місце в системі судової експертизи. Судово-психологічні експертні дослідження органічно та невід'ємно пов'язані із судовою експертологією як системою знань про закономірності пізнання, властивості й ознаки об'єкта дослідження. У своєму історичному розвитку судово-психологічні експертні дослідження завжди спиралися на здобутки судової експертології загалом і здобутки психологічної науки зокрема. А тому в умовах сучасного реформування судово-експертної діяльності теорія судово-психологічних експертних досліджень потребує єдиного наукового окреслення її історичних етапів розвитку, які базуються на усталених, класичних розробках, що і було зроблено автором даного дослідження.

Література

1. Голікова О. М. Історія України : курс лекцій. Харків : ХНАУ, 2013. С. 11–13.
2. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.
3. Основи судової експертизи : навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.
4. Тertiшник В. М., Варава В. В., Сачко О. В. Судова експертологія : курс лекцій для підготовки здобувачів освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 081 «Право» та 292 «Правоохоронна діяльність» / за заг. ред. д.ю.н, професора В. М. Тertiшника. Дніпро : ЛІРА, 2021. 208 с.
5. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с.
6. Цимбал П. В. Лазебний А. М. Зародження та еволюція експертології в кримінальному судочинстві : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. № 1 (2). С. 53–58.
7. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. 216 с.
8. Лемик Р. Судово-психологічна експертиза (історико-правовий аспект). 2003. URL: <http://radnuk.info/home/24751-----o.html> (дата звернення 09.04.2025).
9. Л. Гусар. Біологічна концепція Чезаре Ломброзо. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/8/42.pdf> (дата звернення 09.04.2025).
10. Черезова І. О. Психологічна експертиза : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Бердянськ : БДПУ, 2018. 262 с.
11. Основи практичної психології : підруч. / Панок В., Титаренко Т. та ін. Київ : Либідь, 1999. 536 с.
12. Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі : навч. посіб. Київ : УМК ВО, 1990. 88 с.
13. Костицький М. В. Психологічна експертиза в системі психологічної практики. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 14–31.

References

1. Holikova, O.M. (2013). *Istoriya Ukrayiny [History of Ukraine]*. Kharkiv: KhNAU [in Ukrainian].
2. Ruvyn, O.H. (2019). *Ekspertyzy v protsesualnomu pravi Ukrayiny [Forensic expertise in the procedural law of Ukraine]*. Kyiv: Lira-K Publishing House [in Ukrainian].

3. Holovchenko, L.M., Lozovyy, A.I., & Simakova-Yefremyan E.B. et al., (2016). Osnovy sudovoyi ekspertyzy [Fundamentals of forensic examination]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Tertyshtnyk, V.M., Varava, V.V., & Sachko, O.V. (2021). Sudova ekspertolohiya [Forensic science]. Dnipro : LIRA [in Ukrainian].
5. Klymenko, N.I. (2007). Sudova ekspertolohiya [Forensic science]. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
6. Tsymbal, P.V., & Lazebnyy, A.M. (2015). Zarodzhennya ta evolyutsiya ekspertolohiyi v kryminalnomu sudochynstvi [The origin and evolution of expert knowledge in criminal justice]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy* [in Ukrainian].
7. Voytk, V.I. (Eds.). (1982). Psykholohichnyy slovnyk [Psychological dictionary]. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
8. Lemyk, R. (2003). Sudovo-psykholohichna ekspertyza (istoryko-pravovyy aspekt) [Forensic psychological examination (historical and legal aspect)]. Retrieved from: <http://radnuk.info/home/24751-----o.html> [in Ukrainian].
9. Husar, L. (2020). Biolohichna kontseptsiya Chezare Lombrozo [Cesare Lombroso's biological concept]. Retrieved from: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/8/42.pdf> [in Ukrainian].
10. Cherezova, I.O. (2018). Psykholohichna ekspertyza [Psychological examination]. Berdyansk: BDPU [in Ukrainian].
11. Panok, V., & Tytarenko, T., et al. (1999). Osnovy praktychnoyi psykholohiyi [Fundamentals of Practical Psychology]. [in Ukrainian].
12. Kostytsky, M.V. (1990). Vykorystannya spetsialnykh psykholohichnykh znan u radyanskomu kryminalnomu protsesi [The use of special psychological knowledge in the Soviet criminal process]. Kyiv: UMC VO [in Ukrainian].
13. Kostytsky, M.V. (2015). Psykholohichna ekspertyza v systemi psykholohichnoyi praktyky [Psychological examination in the system of psychological practice]. *Yurydychna psykholohiya – Legal psychology*, 1, 14–31 [in Ukrainian].

УДК 351.822

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-4>

Кадала Віталій Віталійович

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
та економічної безпеки факультету № 4
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-6868-9487

Гузенко Олена Павлівна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
та економічної безпеки факультету № 4
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-4002-2629

ПУБЛІЧНИЙ (ДЕРЖАВНИЙ) ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

У статті розкрито публічний (державний) фінансовий контроль у контексті інструмента оцінки діяльності державних підприємств в умовах турбулентності. У дослідженні набуло подальшого розвитку наукове уявлення про підвищення ефективності контрольних процедур публічного (державного) фінансового контролю на базі дотримання правових фінансових норм діяльності представниками державних підприємств та якісного рівня виконання функціональних обов'язків представниками різних органів державного контролю, розглянуто правову платформу функціонування публічного (державного) фінансового контролю, окреслено особливості проведення контрольних процедур в умовах воєнного стану. Надано авторську точку зору щодо сутнісного змісту публічного (державного) фінансового контролю в контексті понятійної категорії «суспільні правовідносини, котрі виникають між державними органами влади та їх підрозділами в період здійснення контрольних дій державними службовцями, на базі принципів законності, прозорості, відкритості та доступності, з питань дотримання суб'єктом перевірки правових норм у системі управління державними фінансовими ресурсами, виконання фінансової дисципліни, з метою запобігання та виявлення фінансових правопорушень. Обґрунтуванням авторської позиції розуміння публічного (державного) фінансового контролю стало включення таких сегментів як учасників суспільних правовідносин, напрямів діяльності державних службовців у системі контрольних дій, базових принципів проведення контрольних процедур та кінцевої мети фінансової перевірки. Звернуто увагу на необхідність впровадження напрямів удосконалення системи контрольних перевірок, які проводяться представниками різних контролюючих органів як з позиції публічного (державного) фінансового контролю, так і з позиції державних підприємств.

Ключові слова: фінансовий контроль, публічний (державний) фінансовий контроль, державні підприємства, державний фінансовий контроль, державний фінансовий аудит, контрольні процедури, нормативно-правовий акт, державні фінансові ресурси.

Kadala V. V., Guzenko O. P. Public (state) financial control as a tool for assessing the performance of state-owned enterprises in turbulent conditions

The article reveals public (State) financial control in the context of an instrument for assessing the activities of State-owned enterprises in conditions of turbulence. The study further develops the scientific understanding of

increasing the efficiency of control procedures of public (state) financial control based on compliance with legal financial norms of activity by representatives of state-owned enterprises and the qualitative level of performance of functional duties by representatives of various state control bodies, considers the legal platform for the functioning of public (state) financial control, and outlines the peculiarities of control procedures under martial law. The author's point of view on the essential content of public (State) financial control in the context of the conceptual category "public legal relations arising between public authorities and their subdivisions during the period of control actions by civil servants, based on the principles of legality, transparency, openness and accessibility, on the issues of compliance by the subject of audit with legal norms in the system of public financial resources management, and on the implementation of financial discipline, with a view to preventing and detecting financial offenses" is presented.

The author's position on the understanding of public (state) financial control is substantiated by the inclusion of such segments as participants in public legal relations, areas of activity of civil servants in the system of control actions, basic principles of control procedures and the ultimate goal of financial audit. Attention is drawn to the need to introduce directions for improving the system of control audits conducted by representatives of various controlling bodies from the standpoint of public (state) financial control and from the standpoint of state-owned enterprises.

Key words: financial control, public (state) financial control, state-owned enterprises, state financial control, state financial audit, control procedures, regulatory legal act, state financial resources.

Вступ. Досить тривалий час Україна перебуває в зоні воєнного конфлікту, який спровоковано російською федерацією. Наслідком таких подій виникла нагальна потреба переосмислення та внесення суттєвих змін у процеси управління економічним розвитком країни. Одним із ключових напрямів стало забезпечення дієвості та ефективності проведення процедур публічного (державного) фінансового контролю (далі – П(д)ФК), котрий являє собою інструмент оцінки діяльності різного призначення державних підприємств (далі – ДП). Обґрунтуванням доцільності підвищення якісного рівня впливу П(д)ФК на функціонування ДП стало виникнення зони турбулентності, що була спровокована появою значної кількості змін у їх управлінських циклах. Очевидним є те, що законодавець з метою створення більш придатних умов для функціонування соціально-економічного сектору країни постійно впроваджував правові ініціативи, які не оминули сферу П(д)ФК. Виходячи з того, що саме П(д)ФК в умовах воєнного стану стає одним із головних індикаторів управління державними фінансами на основі принципів законності, достовірності, відкритості та доступності, гостро постає питання вдосконалення способів і прийомів його проведення. Цілком зрозумілим є те, що в умовах наявних викликів одним із головних завдань П(д)ФК під час проведення перевірок ДП стає виявлення та зниження обсягу фінансових порушень, що негативно впливають на систему функціо-

нування державних фінансів. Усе окреслене вплинуло на вибір напряму дослідження та підкреслює його актуальність і сучасність.

Матеріали та методи. Проблематичні, правові, організаційно-практичні сегменти функціонування П(д)ФК не є новим аспектом дослідження, проте не втрачають своєї актуальності в колі наукової спільноти. Результати наукових розвідок вітчизняні науковці викладають у форматі монографічних та дисертаційних досліджень, оприлюднюють на конференціях різного рівня та обговорюють на різних наукових дискусійних платформах. Доволі значний внесок у вирішення проблематичних питань формування та ефективного проведення ПФК здійснили такі вітчизняні вчені, як С.В. Бардаш, С.В. Свірко, В.М. Краєвський [1], в контексті облікових процедур у державному секторі, які формують інформаційний потік для проведення П(д)ФК; Н.М. Давиденко, О.В. Ключка, С.С. Ключка [2], котрі присвятили дослідження питанням взаємозв'язку П(д)ФК з економічною безпекою країни; А.О. Шевчук, А.В. Лісовий, К.П. Проскура [3] розкрили проблеми теорії та практики проведення П(д)ФК; В.А. Бортян [4] розкрив адміністративно-правові основи П(д)ФК в Україні. Не знижуючи цінність внеску вітчизняних учених у формування наукових підвалин розбудови П(д)ФК в Україні, доцільно звернути увагу на те, що існує низка не розв'язаних і досі проблем, які потребують поглибленого дослідження.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання явищ і процесів у системі П(д)ФК. Використано діалектичний метод наукового пізнання уявлень про адміністративно-правове регулювання П(д)ФК, під час дослідження сутності, процесу функціонування та застосування інструментів П(д)ФК у разі перевірки ДП вибрано методи наукової абстракції та формальної логіки (аналізу і синтезу, індукції та дедукції, узагальнення, абстрагування та ін.). Ретроспективне дослідження процесів трансформації системи П(д)ФК та розробку пропозицій з удосконалення законодавства здійснено на базі методу інституціональної теорії та методу моделювання.

Метою статті є визначення процесу П(д)ФК у системі оцінки діяльності ДП з урахуванням умов турбулентності та формулювання пропозицій щодо його вдосконалення та покращення рівня дієвості.

Результати. П(д)ФК відіграє одну з ключових ролей у забезпеченні процесу дотримання законодавчих регуляторів, які регламентують правові норми здійснення контрольних процедур. Здійснення контрольних процедур відбувається уповноваженими спеціальними державними органами. Дії фахівців П(д)ФК мають на меті забезпечення законності у відповідній сфері відносин, попередження фінансових правопорушень, зміцнення фінансової дисципліни під час формування, розподілу й використання державних фінансових ресурсів. До цього підвищення ефективності процедур П(д)ФК залежить не лише від дотримання правових норм діяльності представниками ДП, які функціонують в умовах турбулентності, а й від якісного рівня виконання функціональних обов'язків державними службовцями.

На першому етапі дослідження постає питання встановлення негативних чинників, які впливають на зниження рівня ефективності використання державних фінансових ресурсів (далі – ДФР) різними учасниками процедур П(д)ФК. З цього приводу слушною є думка С.В. Бардаш та С.В. Свірко [5, с. 7], котрі звернули увагу на наявність негативних явищ, які присутні в частині неефектив-

ного використання ДФР: «...незавершеність реформування системи управління ДФР; незавершеність модернізації бухгалтерського обліку та фінансової звітності, яку складають ДП; відсутність стратегії модернізації системи П(д)ФК; незавершеність розбудови внутрішнього аудиту діяльності розпорядників бюджетних коштів; низький рівень компетентності більшості керівників ДП у питаннях побудови системи внутрішнього контролю; відсутність якісної системи ідентифікації та управління ризиками ДП; брак сучасних знань та практичних навичок щодо інновацій в управлінні ДП». Науковці обґрунтовують той факт, що особливу увагу слід звернути на наявні негативні чинники, що торкаються діяльності ДП, які демонструють у більшій своїй частині збиткові результати фінансової діяльності та мають значну кількість фактів фінансових порушень.

Збільшення кількості фінансових порушень ДП вказує на доцільність постійного моніторингу якості виконання контрольних процедур державними службовцями П(д)ФК. Як зазначає О.А. Шевчук [6, с. 200], «...найбільш дискусійним питанням є сама пропозиція оцінювати ефективність системи П(д)ФК загалом». За результатами проведених досліджень О.А. Шевчук [6, с. 201–202] дійшов висновку, що «...ефективність та якість системи П(д)ФК – поняття багатопланові, тому правомірно вести мову про ефективність і якість П(д)ФК у контексті таких напрямів:

- на макроекономічному, мезоекономічному і мікроекономічному рівнях;
- на загальнодержавному і муніципальному рівнях, зовнішньому і внутрішньому рівнях, на рівні незалежного відомчого ДФК у контексті аудиту;
- вузькоспеціалізованих видів П(д)ФК, а саме бюджетного, податкового, митного, валютного, інвестиційного, антимонопольного контролю, контролю грошового обігу, державних запозичень, ціноутворення, підприємницької діяльності, функціонування професійних учасників фінансового ринку, у сфері протидії відмиванню брудних грошей і системи загалом, ефективності етапів П(д)ФК».

На базі зазначеного стає зрозумілим, що, з одного боку, досягнення ефективного рівня П(д)ФК дає можливість досягти якісного проведення контрольних дій державними службовцями в момент перевірки ДП, з іншого боку, має бути посилено вимоги до функціонування ДП. У контексті функціонування ДП практично тотожної думки дотримуються С.В. Бардаш та С.В. Свірко [5, с. 7], які вважають, що покращення ситуації можна досягти за рахунок таких заходів, як «...посилення вимог до професійної компетентності керівників суб'єктів державного сектору та керівників їх структурних підрозділів; посилення відповідальності осіб, які причетні до появи встановлених фінансових порушень; періодичного проведення підвищення кваліфікації, враховуючи трансформаційні умови розвитку».

Окрім цього, звернення до Стратегії реформування державного управління України на 2022–2025 роки [7] передбачає «...забезпечення розроблення та впровадження програм підвищення кваліфікації державних службовців з питань проєктного менеджменту, стратегічного планування, фінансового контролю, управління та європейської інтеграції».

Наступним етапом вивчення виступає правовий базис функціонування П(д)ФК, який зазнав значних змін в умовах воєнного конфлікту в Україні та суттєво вплинув на діяльність ДП та порядок їх перевірки. Виникла атмосфера турбулентності (необхідних змін) на базі законодавчих ініціатив, які було адаптовано, з метою створення більш придатних умов здійснення функціональних обов'язків державними службовцями П(д)ФК та керівниками ДП в умовах наявних воєнних викликів.

З цього приводу слід віддати належне законодавцю, котрий постійно забезпечував правове підґрунтя в контексті внесення необхідних змін для підтримання на відповідному рівні функціонування служби П(д)ФК. Як справедливо зазначає Г.О. Скрипник [8], «...станом на сьогодні в Україні продовжує діяти воєнний стан, що впливає на процес відновлення роботи органів П(д)ФК». Доречно нагадати, що законодавцем впроваджено низку заходів для забезпечення безпе-

рервної діяльності П(д)ФК за використанням ДФР у період воєнного стану. Базовою правовою платформою для адаптації зазначеного рішення стали такі нормативно-правові акти, як: Постанова КМУ від 07.05.2022 року № 561 «Деякі питання здійснення державного фінансового контролю в умовах воєнного стану» [9], ст. 121 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [10], ст. 2 та ст. 5 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [11], а також Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні» [12].

Варто наголосити, що саме Постановою КМУ «Деякі питання здійснення державного фінансового контролю в умовах воєнного стану» [9] законодавець створює додатковий механізм у процесі нагляду та контролю за використанням ДФР. У відповідності до зазначеного правового акта законодавець вводить такі зміни [9]:

по-перше, заходи П(д)ФК з урахуванням воєнного стану покладаються на Державну аудиторську службу та її міжрегіональні територіальні органи;

по-друге, до тривалості контрольних заходів та інших строків, визначених порядками їх проведення, не включається строк, протягом якого такий захід не здійснювався у зв'язку з обставинами, зумовленими воєнним станом, а також документування результатів контролю;

по-третє, під час проведення заходів П(д)ФК, зустрічних звірок, збору інформації та документування процесу П(д)ФК, отримання матеріалів за його результатами оформлюється відповідним чином у паперовій та (або) електронній формі [9].

З огляду на зазначене доцільно звернутися до Постанови КМУ «Про затвердження Порядку проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання» [13]. Зазначеним правовим актом підкреслено, що «...державний фінансовий аудит розглядається як вид П(д)ФК, що полягає у перевірці та аналізі стану справ

щодо законного та ефективного використання державних та/або комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, стану внутрішнього контролю у суб'єктів господарювання» [13].

З метою розширення сфери дослідження варто звернути увагу на інші нормативно-правові акти, які мають позитивний вплив на процедури П(д)ФК в умовах турбулентності. У 2021 році схвалено Стратегію реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки та плану заходів з її реалізації [14], якою затверджено ключове стратегічне завдання – «...підвищення рівня прозорості та підзвітності в управлінні П(д)ФК», а у 2022 році Постановою КМУ «Про окремі заходи щодо забезпечення державного фінансового контролю» [15] закріплено основні завдання операційного аудиту:

по-перше, сприяння запобіганню незаконному, неефективному та нецільовому використанню ДФР та/або майна, інших активів держави,

по-друге, здійснення контролю за цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), залучених під державні гарантії, суб'єктами господарювання державного сектору економіки [15].

Виходячи з існування тісного взаємозв'язку між якісним рівнем проведення П(д)ФК державними службовцями та результативністю перевірки діяльності ДП виникає нагальна потреба осучаснення складових сегментів сутнісної характеристики зазначеного виду контролю, що сприятиме більш повному розумінню цільового сегменту його проведення.

Так, О.А. Шевчук [6, с. 232] пропонує розглядати систему П(д)ФК «...як цілісну, взаємопов'язану і взаємозумовлену, ієрархічну та динамічну сукупність моделей, видів, функцій, принципів, цілей, завдань, предметів, суб'єктів, об'єктів, етапів, форм, методів і засобів забезпечення процедур П(д)ФК. Своєю чергою В.А. Бортняк [16], обґрунтовуючи П(д)ФК як важливий управлінський інструмент органів державної влади, вважає, що зміст фінансового контролю охоплює такі пріоритетні напрями, як: «... пере-

вірка виконання фінансових зобов'язань перед державою місцевими органами влади, організаціями, підприємствами, установами та громадянами; контроль правильності використання коштів, що перебувають у господарському віданні або оперативному управлінні державних і місцевих органів влади, підприємств, установ та організацій; нагляд за дотриманням ДП правил проведення фінансових операцій, розрахунків та зберігання коштів».

З цього приводу слушною є думка М.А. Крутько [17, с. 28] стосовно того, що П(д)ФК «...спрямований на забезпечення законності, обґрунтованості під час формування публічних фондів коштів, повноти надходжень коштів у відповідні фонди, законності й ефективності їх розподілу, перерозподілу і використання». Водночас науковець звертає увагу на наявність специфічних, притаманних лише П(д)ФК характеристик:

– здійснюється уповноваженими суб'єктами державної влади; має імперативний характер та забезпечується державним примусом;

– форми, методи та процедура здійснення П(д)ФК регламентовані нормами чинного національного законодавства;

– П(д)ФК є функцією державного управління у сфері публічної фінансової діяльності.

У чинному фінансовому законодавстві, зокрема у ЗУ «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [11], П(д)ФК розглядається як повноваження органу П(д)ФК з перевірки діяльності суб'єктів господарювання незалежно від форми власності. Іншими словами, П(д)ФК здебільшого визначають як комплекс заходів, які проводять державні органи та їх підрозділи з метою забезпечення законності та доцільності у сфері ДФР.

З огляду на зазначене ми вважаємо, що П(д)ФК у контексті понятійної категорії доцільно розуміти як суспільні правовідносини, котрі виникають між державними органами влади та їх підрозділами в період здійснення контрольних дій державними службовцями, на базі принципів законності, прозорості, відкритості та доступності, з питань дотримання суб'єктом перевірки правових норм у системі

управління ДФР, виконання фінансової дисципліни, з метою запобігання та виявлення фінансових правопорушень. Обґрунтуванням авторської позиції розуміння П(д)ФК є визначення: учасників суспільних правовідносин, напрямів діяльності державних службовців у системі контрольних дій, базових принципів проведення контрольних процедур та кінцевої мети фінансової перевірки.

З метою підвищення рівня ефективності П(д)ФК у системі перевірки діяльності ДП доцільно впроваджувати такі заходи:

- привести у відповідність вітчизняні нормативно-правові акти, котрі торкаються різного виду питань фінансової перевірки ДП: з позиції організаційного сегменту щодо уникнення дублювання функцій представниками контролюючих органів різних видів з урахуванням правових норм і стандартів євроінтеграції; з питань неузгодженості положень окремих нормативних актів у системі відповідальності посадових осіб за вчинені порушення або безкарне невиконання положень чинного законодавства у системі П(д)ФК кожним суб'єктом, який причетний до перевірок ДП;

- забезпечити обов'язковість дотримання представниками контролюючих органів різних видів у період фактичного проведення контрольних процедур у рамках ДП принципів: узгодженості, плановості, системності дій; об'єктивності, незалежності, прозорості діяльності; дотримання норм професійної етики; невідворотності покарання за порушення податкового та бюджетного законодавства;

- на законодавчому рівні розробити та ввести в дію єдину методологічну базу П(д)ФК щодо перевірки ДП, що сприятиме не лише зниженню трудомісткості фінансових

перевірок, а й дасть можливість підвищити рівень їх ефективності;

- запровадити систему моніторингу виявлених фінансових порушень ДП у період проведення П(д)ФК, здійснення їх систематизації, що дасть можливість розробити дієві заходи (пропозиції для ДП) з метою уникнення їх у майбутньому.

Висновки. На підставі викладеного стає зрозумілим, що П(д)ФК у контексті перевірки ДП у надзвичайних умовах розвитку України потребує систематизованої і досконалої нормативно-правової бази. Необхідно провести роботу законодавцю щодо усунення існуючих недоліків у контексті наявного дублювання функцій представниками різних органів контролю, відсутності правових норм щодо відповідальності посадових осіб за вчинені порушення або безкарне невиконання положень чинного законодавства у системі П(д)ФК. Окрім цього, нагальна потреба переосмислення сутнісного змісту П(д)ФК, що дасть можливість більш предметного вирішення питань підвищення його ефективності взагалі. Надано авторську позицію щодо тлумачення П(д)ФК з розкриттям переваг доцільності її впровадження. Визначено тісний взаємозв'язок між процедурою зниження обсягу фінансових порушень ДП та якістю проведення контрольних дій представниками П(д)ФК, рівнем їхньої професійної компетентності з питань реалізації контрольних повноважень, якості доказової бази, повноти реалізації рекомендацій щодо усунення встановлених фінансових порушень та запобігання їх виникненню у майбутньому.

Дослідження складників єдиної методологічної бази П(д)ФК у контексті перевірки ДП з питань використання ДФР буде напрямом подальших наукових пошуків.

Література

1. Бухгалтерський облік в державному секторі: філософський дискурс розвитку освітнього компонента : монографія / С.В. Бардаш, С.В. Свірко, В.М. Краєвський. Київ : Інтерсервіс, 2024. 254 с.
2. Державний фінансовий контроль у системі економічної безпеки держави : монографія / Давиденко Н.М., Ключка О.В., Ключка С.С. Київ : ФОП Ямчинський О.В., 2019. 205 с.
3. Державний фінансовий аудит: проблеми теорії і практики : монографія / А.О. Шевчук, А.В. Лісовий, К.П. Проскура та ін. ; за заг. ред. О.А. Шевчука, А.В. Лісового. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2020. 390 с.

4. Бортняк В.А. Адміністративно-правові основи фінансового контролю в Україні: теорія та практика : монографія. Київ : Саміт-Книга, 2023. 296 с.
5. Бардаш С.В., Свірко С.В. Ефективність державного фінансового контролю: підходи до оцінювання та умови підвищення. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2024. Вип. 2 (58). С. 3–11.
6. Шевчук О.А. Система державного фінансового контролю: формування та розвиток в Україні : монографія. Ірпінь : Університет ДФС України, 2016. 378 с.
7. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки : Розпорядження КМУ від 21 липня 2021 року № 831-р. URL: <https://par.in.ua/contents/onovlennia-statehii-reformuvannia-derzhavnoho-upravlinnia-do-2025-roku> (дата звернення: 30.05.2025).
8. Скрипник Г.О. Державний фінансовий контроль України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2024. № 70. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5397/5339>
9. Деякі питання здійснення державного фінансового контролю в умовах воєнного стану : Постанова КМУ від 07.05.2022 року № 561. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-2022-p#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 02.05.2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n255> (дата звернення: 30.05.2025).
11. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 року № 2940-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
12. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 30.05.2025).
13. Про затвердження Порядку проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання : Постанова КМУ від 27 березня 2019 р. № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.05.2025).
14. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки та плану заходів з її реалізації : Розпорядження КМУ від 29.12.2021 № 1805-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text/> (дата звернення: 31.05.2025).
15. Про окремі заходи щодо забезпечення державного фінансового контролю : Постанова КМУ від 27.09.2022 № 1119. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119-2022-%D0%BF#Text>.
16. Бортняк В.А. Форми і методи здійснення фінансового контролю в Україні. *Академічні візії*. 2022. № 13. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/98> (дата звернення: 01.06.2025).
17. Крутько М.А. Особливості правового регулювання фінансового контролю в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2021. № 54, том 1. С. 26–29.

References

1. Bardash, S.V., Svirko, S.V., & Kraievskyi, V.M. (2024). *Bukhhalterskyi oblik v derzhavnomu sektori: filosofskyi diskurs rozvytku osvithnoho komponentu: monohrafiia* [Accounting in the public sector: philosophical discourse on the development of the educational component]. Kyiv: Interservis [in Ukrainian].
2. Davydenko, N.M., Kliuchka, O.V., & Kliuchka, S.S. (2019). *Derzhavnyi finansovyi kontrol u systemi ekonomichnoi bezpeky derzhavy: monohrafiia* [State financial control in the system of economic security of the state]. Kyiv: FOP Yamchynskyi O.V. [in Ukrainian].
3. Shevchuk, A.O., Lisovyi, A.V., & Proskura, K.P. (2020). *Derzhavnyi finansovyi audyt: problemy teorii i praktyky: monohrafiia* [State financial audit: problems of theory and practice]. Irpin: Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy [in Ukrainian].
4. Bortniak, V.A. (2023). *Administrativno-pravovi osnovy finansovoho kontroliu v Ukraini: teoriia ta praktyka: monohrafiia* [Administrative and legal bases of financial control in Ukraine: theory and practice]. Kyiv: Samit-Knyha [in Ukrainian].
5. Bardash, S.V., & Svirko, S.V. (2024). *Efektivnist derzhavnoho finansovoho kontroliu: pidkhody do otsiniuvannia ta umovy pidvyshchennia* [Efficiency of state financial control: approaches to evaluation and conditions for improvement]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhgalterskoho obliku, kontroliu i analizu*. Vyp. 2 (58). S. 3–11 [in Ukrainian].
6. Shevchuk, O.A. (2016). *Systema derzhavnoho finansovoho kontroliu: formuvannia ta rozvytok v Ukraini: monohrafiia* [The system of state financial control: formation and development in Ukraine]. Irpin: Universytet DFS Ukrainy [in Ukrainian].

7. Stratehiia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy na 2022–2025 roky: Rozporiadzhennia KМУ vid 21 lypnia 2021 roku № 831-r (2021) [Strategy for Reforming Public Administration of Ukraine for 2022–2025]. Retrieved from: <https://par.in.ua/contents/onovlennia-statehii-reformuvannia-derzhavnoho-upravlinnia-do-2025-roku> (data zvernennia: 30.05.2025) [in Ukrainian].
8. Skrypnyk, H.O. (2024). Derzhavnyi finansovy kontrol Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [State financial control of Ukraine under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 70. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5397/5339> [in Ukrainian].
9. Deiaki pytannia zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v umovakh voiennoho stanu: Postanova KМУ vid 07.05.2022 roku № 561 (2022). [Some issues of state financial control under martial law]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-2022-p#Text> (data zvernennia: 30.05.2025) [in Ukrainian].
10. Pro pravovy rehym voiennoho stanu (2015): Zakon Ukrainy vid 02.05.2015 roku № 389-VIII [On the legal regime of martial law]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n255> (data zvernennia: 30.05.2025) [in Ukrainian].
11. Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini (1993): Zakon Ukrainy vid 26.01.1993 roku № 2940-XII [On the basic principles of state financial control in Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (data zvernennia: 30.05.2025) [in Ukrainian].
12. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini (2022): Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 roku № 64/2022 [On the introduction of martial law in Ukraine]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (data zvernennia: 30.05.2025) [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia Derzhavnoiu audytorskoiu sluzhboiu, yii mizhrehionalnymy terytorialnymy orhanamy derzhavnoho finansovoho audytu diialnosti sub'ektiv hospodariuvannia (2019): Postanova KМУ vid 27 bereznia 2019 r. № 252 [On Approval of the Procedure for Conducting State Financial Audit of Business Entities by the State Audit Service and its Interregional Territorial Bodies]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2019-%D0%BF#Tex> (data zvernennia: 31.05.2025) [in Ukrainian].
14. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na 2022–2025 roky ta planu zakhodiv z yii realizatsii: rozporiadzhennia KМУ vid 29.12.2021 (2021), № 1805-r. [On Approval of the Strategy for Reforming the Public Finance Management System for 2022–2025 and the Action Plan for its Implementation]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text/> (data zvernennia: 31.05.2025) [in Ukrainian].
15. Pro okremi zakhody shchodo zabezpechennia derzhavnoho finansovoho kontroliu (2022). [On Certain Measures to Ensure State Financial Control]: Postanova KМУ vid 27.09.2022 № 1119. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
16. Bortniak, V.A. (2022). Formy i metody zdiisnennia finansovoho kontroliu v Ukraini [Forms and methods of financial control in Ukraine.] *Akademichni vizii*. № 13. Retrieved from: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/98> (data zvernennia: 01.06.2025) [in Ukrainian].
17. Krutko, M.A. (2021). Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання finansovoho kontroliu v Ukraini [Features of legal regulation of financial control in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*. № 54, tom 1. S. 26–29 [in Ukrainian].

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-5>**Квашук Олександр Дмитрович**

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0008-5969-4576

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджено правову природу, процесуальні особливості та практичні аспекти використання електронних доказів у кримінальному провадженні України. Актуальність теми зумовлена стрімким розвитком цифрових технологій, поширенням кіберзлочинності та необхідністю адаптації національного законодавства до сучасних викликів у сфері кримінального судочинства. Автор аналізує основні види електронних доказів, зокрема електронні документи, мультимедійні файли, метадані, інформацію із соціальних мереж і цифрові сліди із серверів та пристроїв. Розглянуто специфіку їх збирання, фіксації, зберігання та оцінки з урахуванням вимог Кримінального процесуального кодексу України, а також міжнародних стандартів.

Особлива увага приділяється проблемам допустимості електронних доказів, таким як недотримання процедур вилучення, автентифікація, захист від фальсифікації та дотримання прав особи під час обшуку цифрових носіїв. Проаналізовано судову практику, яка демонструє неоднорідність у підходах до оцінки цифрових доказів, що вказує на необхідність уніфікації відповідних процесуальних норм. Окреслено роль судових експертів у встановленні технічної достовірності та автентичності електронних даних, надано приклади справ, де саме експертиза відіграла вирішальну роль.

У статті також узагальнено зарубіжний досвід правового регулювання електронних доказів (США, ЄС, Велика Британія) з метою формування пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного кримінального процесу. Автор підкреслює необхідність нормативного закріплення поняття «електронний доказ», розробки методичних рекомендацій для слідчих і суддів, а також впровадження цифрової криміналістики в українську судову практику. Зроблено висновок, що ефективне правове врегулювання використання електронних доказів є ключовою умовою забезпечення об'єктивності, законності та справедливості кримінального провадження у цифрову епоху.

Ключові слова: електронні докази, кримінальне провадження, допустимість доказів, кримінальне провадження.

Kvashuk O. D. The use of electronic evidence in criminal proceedings

The article examines the legal nature, procedural features and practical aspects of the use of electronic evidence in criminal proceedings in Ukraine. The relevance of the topic is due to the rapid development of digital technologies, the spread of cybercrime and the need to adapt national legislation to modern challenges in the field of criminal justice. The author analyzes the main types of electronic evidence – in particular, electronic documents, multimedia files, metadata, information from social networks and digital traces from servers and devices. The specifics of their collection, recording, storage and evaluation are considered, taking into account the requirements of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as international standards.

Particular attention is paid to the problems of admissibility of electronic evidence, such as non-compliance with the procedures for seizure, authentication, protection against falsification and observance of the rights of the individual during the search of digital media. The case law is analyzed, which demonstrates heterogeneity in approaches to the assessment of digital evidence, which indicates the need to unify the relevant procedural norms. The role of forensic experts in establishing the technical reliability and authenticity of electronic data is outlined, and examples of cases where expertise played a decisive role are provided.

The article also summarizes foreign experience in legal regulation of electronic evidence (USA, EU, Great Britain), in order to formulate proposals for improving the domestic criminal process. The author emphasizes

the need for regulatory consolidation of the concept of “electronic evidence”, the development of methodological recommendations for investigators and judges, as well as the introduction of digital forensics into Ukrainian judicial practice. The conclusion is made that effective legal regulation of the use of electronic evidence is a key condition for ensuring the objectivity, legality and fairness of criminal proceedings in the digital era.

Key words: *electronic evidence, criminal proceedings, admissibility of evidence, criminal proceedings.*

Вступ. У контексті цифрової трансформації сучасного суспільства інформаційні технології набувають дедалі більшого значення у всіх сферах життя, зокрема й у кримінальному судочинстві. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання використання електронних доказів у кримінальному провадженні. Електронні докази мають специфічні риси, що потребують адаптації наявних правових норм, а також впровадження нових механізмів забезпечення їх допустимості, достовірності та цілісності.

Матеріали та методи. Електронні докази у кримінальному процесі досліджували М. Гуцалюк, І. Каланча, О. Сіренко, А. Скрипник, А. Столітній, В. Хахановський та інші. Однак із врахуванням динаміки розвитку інноваційних технологій, зокрема у сфері електроніки, необхідно надалі детально та постійно вивчати використання електронних доказів у кримінальному процесі України.

Методологічною основою дослідження є сукупність методів та прийомів наукового пізнання, що включає теоретичні та емпіричні загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, абстрагування, аналогії, структурно-функціональний та інші), які дозволили всебічно вивчити проблему, а також спеціальні методи (формально-юридичний, порівняльно-правовий, метод аналізу й узагальнення судової практики), що забезпечили глибину та точність проведеного аналізу.

Результати. Відповідно до ст. 84 КПК України доказами є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів, а у провадженнях щодо кримінальних проступків – також пояснення

осіб, результати медичного освідчування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису (ч. 2 ст. 84, ст. 298-1 КПК України) [1].

Відповідно до ч. 1 ст. 99 КПК України документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо, відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. А в ч. 2 цієї статті зазначено, що до документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених частиною першою, можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані) [1].

Електронні докази в кримінальному процесі України набувають дедалі більшої актуальності, що вимагає глибокого осмислення та належного правового регулювання. У випадку, коли такі докази оформлені неналежним чином, є ризик визнання їх недопустимими, що унеможливить їх врахування судом під час ухвалення рішення у кримінальному провадженні.

Слід підкреслити, що стрімке зростання використання електронних доказів зумовлене активним проникненням цифрових технологій в усі сфери життя. На відміну від минулих десятиліть, нині майже кожна особа має доступ до мобільних телефонів із розширеним функціоналом. Як наслідок, значна частина доказової інформації одразу фіксується у цифровому форматі. Поширеною практикою стало надання свідками відеозаписів кримінальних подій, збережених у пам'яті їхніх мобільних пристроїв, що безпосередньо залучається до матеріалів кримінального провадження.

Електронні докази – це інформація в електронній (цифровій) формі, яка зберігається, обробляється або передається за допомогою електронних пристроїв та може бути використана як доказ у кримінальному провадженні. До них належать електронні листи, текстові повідомлення, файли, записи камер відеоспостереження, метадані, інформація з вебсайтів, соціальних мереж тощо.

Цифрові сліди, які залишаються унаслідок використання інформаційно-комунікаційних технологій користувачами, можуть розкрити відомості про них, що зберігаються в цифрових пристроях (наприклад, комп'ютерах та планшетах, телефонах, принтерах, «розумних» телевізорах і будь-яких інших пристроях, зовнішніх запам'ятовуючих пристроях (наприклад, зовнішніх жорстких дисках і USB – флеш-накопичувачах, мережових компонентах і пристроях (наприклад, маршрутизаторах), серверах і хмарному середовищі. Дані, що добуваються, можуть бути ідентифіковані як контент (тобто слова в письмових повідомленнях або вимовлені слова в аудіофайлі, наприклад, відео, текст електронних листів, текстові повідомлення, миттєві повідомлення та зміст соціальних мереж), і дані, що не відносяться до контенту, або метадані (тобто дані про зміст, наприклад, особистість і місце розташування користувачів, і дані про операції, такі як інформація про відправників і одержувачів) [2, с. 178].

Прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 року № 2137-IX [3] стало важливим кроком у регламентації використання електронних доказів. Однак певна кількість питань залишається невирішеною у правовому полі. З метою привернення уваги законодавця до проблемних питань використання електронних доказів у кримінальному процесуальному праві України слід розглянути окремі з них та надати пропозиції щодо шляхів їх можливого вирішення.

У науці відсутнє єдине розуміння місця електронних доказів у системі процесуальних джерел доказів: висловлюються аргументи як на користь віднесення їх до традиційних (речові докази, документи), так і на користь виділення окремої групи (цифрові чи електронні докази).

Наразі електронні докази часто вважають речовими чи доказами-документами, що не охоплює їхню природу (не мають матеріального носія, легко змінюються), а недостатня правова визначеність у питанні процесуальної природи відповідних джерел зумовлює труднощі в їх процесуальній кваліфікації. Так, у судовій практиці є випадки визнання судом електронними доказами файлів, а речовими доказами – носіїв, на яких вони знаходяться. У інших випадках суд розглядає електронні докази як електронні документи [4, с. 96], хоча обсяг поняття електронного документа є вужчим за поняття електронного доказу. Так, електронний документ повинен містити обов'язкові реквізити, які притаманні документам. Своєю чергою електронний доказ не завжди має такі реквізити, однак містить відомості про доказові факти або обставини, що підлягають доказуванню.

З огляду на правову природу електронного доказу доречно було б закріпити визначення електронного доказу в КПК України (в новій статті 99-1 КПК). Запропонована норма: «Електронний доказ – це будь-яка інформація в цифровій формі, яка створена, збережена або передана з використанням комп'ютерних технологій, мереж або пристроїв, що містить відомості про обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні».

Судова практика в Україні щодо електронних доказів показує, що вітчизняні суди все ще стикаються з низкою проблем, пов'язаних з допустимістю та оцінкою електронних доказів. Зокрема, суди інколи відмовляються приймати докази через неналежне дотримання процесуальних вимог під час їх збору або перевірки [5, с. 25]. Це підкреслює важливість вдосконалення правових норм та підвищення підготовки фахівців у цій сфері.

З розвитком технічних засобів і нових нормативно-правових актів ситуація посту-

пово покращується, але досягнення належного рівня ефективності в цій сфері потребує часу [6, с. 16].

Звернемо увагу на Постанову Верховного Суду від 13.07.2020 у справі № 753/10840/19, в якій судами було зроблено два висновки, а саме: висловлення погроз з боку колишнього чоловіка за допомогою Viber є психологічним насильством, а скріншоти з мобільних пристроїв можуть бути належним доказом вчинення такого насильства. Під час розгляду справи представником відповідача наголошувалося, що надані заявником роздруківки містять лише імена людей, у тому числі кривдника як відправника, проте не надано доказів, з якого саме мобільного номера та на які номери надсилались ці повідомлення, що унеможливило встановлення відправника та адресата, а тому не можуть бути належними та допустимими доказами відправлення цих повідомлень саме відповідачем. Однак Касаційний цивільний суд із такими доводами не погодився та визнав скріншоти електронної переписки у застосунку Viber належними доказами психологічного насильства з боку відповідача [7].

Важлива у питанні забезпечення єдності правозастосування позиція Верховного Суду наведена у справі № 751/6069/19. З матеріалів провадження видається, що наявний у справі DVD-R-диск з відеозаписом обставин події з камер відеоспостереження був добровільно наданий директором ТОВ «Р» на запит слідчого, а отже, необхідності звертатися з відповідним клопотанням до слідчого судді для отримання копії цього запису в останнього не було. Верховний Суд підкреслив, що долучений слідчим до матеріалів провадження в якості речового доказу DVD-R-диск з відеозаписом обставин події був виготовлений у зв'язку із необхідністю надання інформації, яка має значення у кримінальному провадженні, та є самостійним джерелом доказу, похідним від інформації, що зберігається на комп'ютері в електронному вигляді у вигляді файлів. Отже, записаний на оптичний диск – носій інформації, електронний файл у вигляді відеозапису є оригіналом (відображенням) електронного документа [8].

Потреба вдосконалення нормативної регламентації актуалізує всебічне дослідження іноземного досвіду ефективності підходів, засобів і методів роботи з електронними доказами.

У США активно застосовуються методи цифрової криміналістики для збору і аналізу даних з мобільних телефонів та комп'ютерних пристроїв, що дозволяє ефективно боротися з кіберзлочинністю [9, с. 47].

Комітет безпеки Європейського Союзу визначає електронні докази як дані, що зберігаються в електронному вигляді, наприклад, IP-адреси, електронні листи, фотографії або імена користувачів, які мають значення для кримінального процесу. Зазвичай такі дані знаходяться у постачальників послуг, а правоохоронні та судові органи змушені звертатися до них для отримання необхідної інформації. У національному законодавстві Австрії, Болгарії, Чеської Республіки, Італії, Швеції та інших держав офіційне визначення електронних доказів відсутнє. Законодавство Португалії також не містить визначення терміна «електронний доказ», однак у цій країні використовується наукове визначення, згідно з яким електронний доказ – це будь-який тип інформації, що має доказове значення та зберігається на цифровому пристрої або передається в цифровій чи двійковій формі [10, с. 169].

Німеччина, Бельгія, Іспанія, Фінляндія, Франція, Ірландія, Італія, Люксембург, Португалія та Румунія визнають електронні документи рівнозначними паперовим документам та надають їм юридичне значення у судовому процесі [11, с. 286].

В Україні ж, хоча нормативно-правова база щодо електронних доказів поступово вдосконалюється, необхідно ще чітко унормувати деякі аспекти цього процесу, впроваджуючи досвід інших країн.

Ю.Ю. Орлов та С.С. Чернявський стверджують, що умови допустимості до «класичного» документа як джерела доказів є такими ж, як і до електронних відображень, що їх сформувала людина:

1) має бути відомим автор документа (установа, організація, підприємство, посадова особа або громадянин);

2) зміст документа має відповідати компетенції і фактичній обізнаності автора.

Саме це і дозволяє перевірити доказ. Проте, на їхню думку, ті електронні відображення, що створені інформаційною системою в автоматичному режимі, вимогу про відомість автора як умову допустимості доказу висувати не слід. Разом із тим у деяких випадках може виявитися необхідним призначити комп'ютерно-технічну експертизу щодо визначення можливості формування певного електронного відображення конкретним апаратно-програмним комплексом з метою встановлення належності доказу [12, с. 120].

Цей підхід є логічним і прогресивним, враховує специфіку цифрового середовища, у якому події (логін, геолокація, час доступу тощо) часто фіксуються без участі людини. Але наполягати на «авторстві» там, де його не існує в класичному розумінні, помилково й технічно неможливо, тому ця модель потребує посиленої уваги до достовірності автоматичних даних – саме тут комп'ютерно-технічна експертиза має велике значення.

Засоби і методи техніко-криміналістичного дослідження цифрових доказів характеризуються широким інструментарієм, як комерційним, так і з відкритим кодом. Ця галузь має свій міжнародний стандарт, який був імплементований і в Україні – ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів (ISO/IEC 27037:2012, IDT)» [13, с. 288].

Досить слушно зауважив Д.М. Цехан, що задля забезпечення допустимості «цифрових доказів» необхідно використовувати можливості сучасних судових техніко-криміналістичних експертиз, зокрема: експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, інформаційно-комп'ютерної експертизи та комплексної експертизи. При цьому увага експерта має зосереджуватись на виявленні ознак модифікації цифрової інформації, її способів та меж [14, с. 259]. Ця позиція є практико-орієнтованою і цілком виправданою. В умовах, коли цифрові файли легко редагуються, метадані можуть бути змінені або підроблені, доказова інформація збе-

рігається на хмарних сервісах за межами України.

Роль експерта полягає не лише у встановленні автентичності, але і у викритті потенційних маніпуляцій, що своєю чергою посилює надійність електронних доказів, що використовуються у доказуванні.

Специфіці об'єктів та вирішуваних завдань відповідного експертного дослідження найбільше відповідає назва «цифрова криміналістична експертиза», яку доцільно запровадити. У відповідних інструкціях щодо призначення та проведення судових експертиз доцільно конкретизувати завдання судової цифрової експертизи (хеш-ідентифікація, відновлення видалених файлів, встановлення авторства електронного документа та внесення змін до баз даних тощо), об'єкти та орієнтовний перелік вирішуваних питань.

Наведені пропозиції покликані забезпечити ефективний аналіз, перевірку й оцінку цифрових доказів, забезпечити правовий захист особи у цифровому просторі, адаптувати кримінальний процес до сучасних умов цифрового інформаційного суспільства.

Висновки. Електронні докази є невід'ємною частиною сучасного кримінального процесу, що зумовлює необхідність їх правового визнання, чіткої регламентації та забезпечення належного рівня захисту. В умовах цифрової трансформації правосуддя належне опрацювання проблематики електронних доказів є запорукою забезпечення принципів змагальності, об'єктивності та справедливості кримінального судочинства в Україні.

Дослідження правового статусу електронних доказів виявляє нагальну потребу оновлення і систематизації чинного законодавства, яке наразі не охоплює усіх аспектів їх використання. Наведене визначає потребу подальших наукових розвідок та окреслює їх напрями. Зокрема, відсутність чітко визначених критеріїв допустимості, стандартів перевірки та оцінки цифрових доказів створює прогалини у правовому регулюванні, що ускладнює і правозастосування. На практиці виникають значні труднощі під час збору таких доказів, що часто зумовлене перешкодами технічного характеру, проблемами з доступом до інформації, розмі-

щеної на хмарних сховищах або серверах за межами національної юрисдикції. Аналіз судової практики свідчить про різноманітність підходів до тлумачення електронних доказів, що

пояснюється відсутністю уніфікованих підходів до розуміння їхньої правової природи, критеріїв оцінки достовірності та допустимості використання у кримінальному провадженні.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
2. Колодіна А.С., Федорова Т.С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Київський часопис права*. 2022. Вип. 1. С. 176–180.
3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15 березня 2022 року № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
4. Скрипник А.В. Використання інформації з електронних носіїв у кримінальному процесуальному доказуванні : дис. докт. філософ. : 12.00.09. Харків, 2021. 204 с.
5. Вітківська І. Автентичність електронних доказів: практичний аспект. *Право і держава*. 2020. № 48 (1). С. 23–27.
6. Сидоренко М. Використання цифрових доказів у кримінальних справах: правові та технічні аспекти. *Юридичний вісник*. 2021. № 15 (3). С. 14–19.
7. Постанова Верховного Суду від 13 липня 2020. Справа № 753/10840/19. Провадження № 61-22727св19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90385050> (дата звернення: 02.06.2025).
8. Постанова Верховного Суду від 10 вересня 2020 р. Справа № 751/6069/19. Провадження № 51-1704км20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91722819> (дата звернення: 04.06.2025).
9. Бондаренко Р. Проблеми процесуального оформлення електронних доказів. *Кримінальний процес*. 2020. № 11 (1). С. 45–50.
10. Ратнова А. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : дис. докт. філософ. : 12.00.09. Львів, 2021. 248 с.
11. Fredesvinda I. The Admissibility of Electronic Evidence in Court (A.E.E.C.): Fighting against High-Tech Crime – Results of a European Study. *Journal of Digital Forensic Practice*. 2007. No. 1 (4). P. 285–289.
12. Чернявський С.С., Орлов Ю.Ю. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. Вип. № 2. С. 112–124.
13. Степанюк Р.Л., Перлін С.І. Цифрова криміналістика й удосконалення системи криміналістичної техніки в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3(99). С. 283–294.
14. Цехан Д.М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : «Юриспруденція»*. № 5. 2013. С. 256–260.

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy (2012) [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13 2012]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennia: 30.05.2025) [in Ukrainian].
2. Kolodina, A.S., & Fedorova, T.S. (2022) Tsyfrova kryminalistyka: problemy teorii i praktyky [Digital forensics: problems of theory and practice]. *Kyivskiy chasopys prava – Kyiv Journal of Law*, issue 1, 176–180 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta Zakonu Ukrainy “Pro elektronni komunikatsii” shchodo pidvyshchennia efektyvnosti dosudovoho rozsliduvannia “za hariachymy slidamy” ta protydii kiberatakham [Law of Ukraine on Amendments to the Criminal Procedural Code and the Law on Electronic Communications to Increase the Efficiency of Pre-trial Investigation “Hot on the Trail” and to Combat Cyberattacks]. (2022, March 15). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text> [in Ukrainian].
4. Skrypnyk, A.V. (2021). Vykorystannia informatsii z elektronnykh nosiiv u kryminalnomu protsesualnomu dokazuvanni [Use of information from electronic media in criminal procedural evidence]. *Doctor’s thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Vitkovska, I. (2020). Avtentychnist elektronnykh dokaziv: praktychnyi aspekt [Authenticity of electronic evidence: a practical aspect]. *Pravo i derzhava – Law and State*, 48(1), 23–27 [in Ukrainian].

6. Sydorenko, M. (2021). Vykorystannia tsyfrovyykh dokaziv u kryminalnykh spravakh: pravovi ta tekhnichni aspekty [Use of digital evidence in criminal cases: legal and technical aspects]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 15(3), 14–19 [in Ukrainian].
7. Verkhovnyi Sud. (2020, July 13). *Postanova u spravi № 753/10840/19, provadzhennia № 61-22727sv19* [Ruling in case No. 753/10840/19, proceeding No. 61-22727sv19]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90385050> [in Ukrainian].
8. Verkhovnyi Sud. (2020, September 10). *Postanova u spravi № 751/6069/19, provadzhennia № 51-1704km20* [Ruling in case No. 751/6069/19, proceeding No. 51-1704km20]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91722819> [in Ukrainian].
9. Bondarenko, R. (2020). Problemy protsesualnoho oformlennia elektronnykh dokaziv [Problems of procedural formalization of electronic evidence]. *Kryminalnyi protses – Criminal Process*, 11(1), 45–50 [in Ukrainian].
10. Ratnova, A. (2021). *Kryminalni protsesualni ta kryminalistychni osnovy vykorystannia elektronnykh dokumentiv u dokazuvanni* [Criminal procedural and forensic foundations for the use of electronic documents in evidence]. Doctor's thesis. Lviv [in Ukrainian].
11. Fredesvinda, I. (2007). The admissibility of electronic evidence in court (A.E.E.C.): Fighting against high-tech crime – Results of a European study. *Journal of Digital Forensic Practice*, 1(4), 285–289 [in English].
12. Cherniavskiy, S.S., & Orlov, Yu.Yu. (2017). Elektronne vidobrazhennia yak dzherelo dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Electronic representation as a source of evidence in criminal proceedings]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Bulletin of Criminal Proceedings*, 2, 112–124 [in Ukrainian].
13. Stepaniuk, R.L., Perlin, S.I. (2022). Tsyfrova kryminalistyka y udoskonalennia systemy kryminalistychnoi tekhniky v Ukraini [Digital forensics and improvement of the forensic technology system in Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 3 (99), 283–294 [in Ukrainian].
14. Tsekhan, D.M. (2013). Tsyfrovi dokazy: poniattia, osoblyvosti ta mistse u systemi dokazuvannia [Digital evidence: concept, features, and place in the system of proof]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Law*, 5, 256–260 [in Ukrainian].

УДК 305:351.74[316.344](477)(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-6>

Кононенко Тетяна Володимирівна

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-7821-5640

ГЕНДЕРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Статтю присвячено аналізу гендерної компетентності як необхідної складової професійної підготовки поліцейського. Стверджується, що принципи толерантності, гендерної рівності виступають базовими для професійної підготовки поліцейського, оскільки Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод, підтримання публічної безпеки та порядку, протидії злочинності. Поліцейський має бути толерантним до різних соціальних груп, уникати дискримінації та забезпечувати рівність перед законом для всіх категорій людей.

Як аберації сучасного гендерного дискурсу та гендерної освіти розглядаються: наявність патернів фемінного та маскулінного, певного уявлення про жіночу та чоловічу ролі, наслідком чого є гендерні стереотипи, які обмежують розвиток особистості; трактування гендерної рівності суто як жіночого питання, отождествлення гендерного та феміністичного дискурсу, майже відсутність у науковому дослідженні проблеми дискримінації та захисту прав чоловіків; розподіл професій на «жіночі» та «чоловічі», пропаганда маскулінізації жінки, яка будує кар'єру в «чоловічому» секторі; трактування гендерної рівності як обов'язкового характеру професійної самореалізації жінки.

Стверджується, що комплексний гендерний підхід в освіті повинен будуватися на: гендерно-чутливій програмі навчання та виховання, яка спрямована на подолання гендерних стереотипів і дискримінацій; розширенні гендерного дискурсу, включенні питання антидискримінації всіх статей і гендерів; розробленні спецкурсів з гендерної тематики, проведенні тренінгів з гендерної рівності, внесенні до навчальних планів і програм блоків з управління гендерними конфліктами та боротьби з гендерною дискримінацією; розробленні та впровадженні інтерактивних методик навчання з урахуванням гендерно-чутливого середовища; розвитку гендерної культури керівного та науково-педагогічного персоналу.

Ключові слова: гендерна рівність, гендерна компетентність, гендерний підхід, гендерна освіта, професійна підготовка поліцейського.

Kononenko T. V. Gender competence in the context of professional training of a police officer

The article is devoted to the analysis of gender competence as a necessary component of the professional training of a police officer. It is argued that the principles of tolerance, gender equality are basic for the professional training of a police officer, since the National Police of Ukraine is the central executive body that serves society by ensuring the protection of rights and freedoms, maintaining public safety and order, and combating crime. A police officer must be tolerant of different social groups, avoid discrimination, and ensure equality before the law for all categories of people.

The following are considered aberrations of modern gender discourse and gender education: the presence of feminine and masculine patterns, a certain idea of female and male roles, which results in gender stereotypes that limit the development of the individual; the treatment of gender equality exclusively as a women's issue, the identification of gender and feminist discourse, the almost absence of the problem of discrimination and protection of men's rights in scientific research; division of professions into «female» and «male», promotion of masculinization of women who build a career in the «male» sector; interpretation of gender equality as a mandatory feature of women's professional self-realization.

It is argued that a comprehensive gender approach in education should be based on: a gender-sensitive program of training and education aimed at overcoming gender stereotypes and discrimination; expansion of gender discourse, inclusion of the issue of anti-discrimination of all sexes and genders; development of special courses on

gender topics, conducting trainings on gender equality, inclusion in curricula and programs of blocks on managing gender conflicts and combating gender discrimination; development and implementation of interactive teaching methods taking into account a gender-sensitive environment; development of gender culture of management and scientific and pedagogical staff.

Key words: *gender equality, gender competence, gender approach, gender education, professional training of a police officer.*

Вступ. Одним з основних завдань сучасної освіти є формування взаєморозуміння, взаємоповаги, толерантності, критичного мислення й відповідальності. Сьогодні толерантність поширюється в усіх сферах суспільного життя. Вона передбачає відмову від стереотипного мислення, догматизму, розуміння та прийняття іншого за принципом раси, етносу, культури, релігії, статі, гендеру тощо; повагу до прав і свобод; розуміння рівності прав і можливостей. Це неодмінний фактор функціонування правової держави та громадянського суспільства, оскільки повага до різноманіття визначає суспільну єдність і стабільність, є умовою соціального прогресу, сприяє протистоянню гібридним технологіям маніпулювання та пропаганди, особливо в умовах воєнної агресії, обумовлює готовність взяти на себе відповідальність [1].

О. Воробйова [2, с. 144–146] констатує, що гарантування права на гендерну рівність у сфері освіти виступає основним фактором для створення справедливого й ефективного суспільства. Рівні можливості в здобуванні освіти допомагають жінкам і чоловікам максимально використовувати свій потенціал. О. Критенко й А. Аміров [2, с. 262–264] підкреслюють, що і нині є актуальним завдання наскрізного включення гендерної складової в освітній процес закладів вищої освіти сектору безпеки й оборони, що закладає підвалини для формування культури гендерної рівності та недискримінації, дотримання прав людини та відповідності стандартам НАТО.

Сучасна людина повинна мати гендерну компетентність – комплекс поглядів, цінностей, знань, умінь і навичок, який відповідає та сприяє гендерно коректній поведінці. Ця компетентність передбачає такі компоненти:

– когнітивний – знання нормативно-правової бази, яка регулює проблему гендерної рівності, розуміння сучасних тенденцій розвитку теорії та практики гендерної рів-

ності, особливостей гендерної соціалізації особистості;

– праксеологічний – уміння та навички розпізнавати гендерні проблеми й конфлікти, знаходити відповідний інструментарій для їх вирішення, відсутність власних гендерно дискримінаційних практик, руйнування гендерних стереотипів;

– аксіологічний – гендерна рефлексія, гендерне просвітництво, усвідомлення та прийняття відмінностей як норми, толерантності як форми екзистенції [3].

Принцип гендерної рівності виступає базовим для професійної підготовки поліцейського. Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод, підтримання публічної безпеки та порядку, протидії злочинності. Поліцейський має бути толерантним до різних соціальних груп, уникати дискримінації та забезпечувати рівність перед законом для всіх категорій людей.

Метою статті є аналіз гендерної компетентності як необхідної складової професійної підготовки поліцейського, проблемних питань дидактики гендеру.

Матеріали та методи. Проблема гендерної рівності як необхідної складової професійної культури перебуває у центрі уваги Р. Андрусишина (впровадження гендерно-чутливих підходів в освітньо-професійні програми), О. Волобуєвої (гендерна рівність у секторі безпеки і оборони України), С. Ганаби (питання дидактики гендеру), Р. Демківа (міжнародний досвід забезпечення гендерної рівності у вищій освіті), О. Желіби (гендер і освіта), І. Кизими (гендерні підходи в системі післядипломної педагогічної освіти України), О. Суслової (викладання гендерної тематики: проблеми та шляхи їх подолання).

Як методологічну основу гендерної освіти науковці (О. Цокур, І. Іванова) виділяють:

– аксіологію – вчення про цінності, розуміння цінності особистості, навчання, виховання;

– культурно-історичну теорію розвитку особистості, що визнає пріоритет соціального над біологічним;

– постмодерністські ідеї про конструктивістську природу культури, соціально-конструктивістську природу знання та досвіду, статеву приналежність і сексуальність людини;

– андрогінію як умову ефективного розвитку та самореалізації особистості;

– наукові дослідження про гендерну ідентичність як базову структуру особистості [4].

Питаннями гендерної педагогіки займаються: В. Гайдено, В. Кравець, І. Лебідь, Л. Марчук, Н. Цумарева й інші. Але недостатньо досліджуваними залишаються аберації сучасного гендерного дискурсу та гендерної освіти. Саме вони є важливими для розуміння специфіку гендерної рівності та гендерних відносин, а отже, для ефективної роботи поліцейського.

У статті використовується метод діалектичного аналізу та синтезу.

Результати. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [5] визначає рівні права жінок і чоловіків як відсутність обмежень або привілеїв за ознакою статі, рівні можливості – як рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків, гендерну рівність – як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Державна політика щодо забезпечення рівних прав і можливостей спрямована на утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей щодо поєднання професійних і сімейних обов'язків; підтримку сім'ї, формування відповідального материнства та батьківства; виховання та пропаганду культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності; захист суспільства від інфор-

мації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

«Інструкція щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів» трактує гендерний підхід як стратегію, що забезпечує врахування інтересів і досвіду жінок та чоловіків як невід'ємної складової планування, реалізації, моніторингу й оцінювання політики та програм у політичній, економічній, культурній і соціальній сферах для отримання жінками та чоловіками рівних благ; гендерно чутливий підхід – як урахування специфічних соціальних, культурних, економічних, політичних та інших характеристик умов життя та потреб жінок і чоловіків [6].

Автори методичних рекомендацій з інтеграції гендерних підходів у систему підготовки фахівців сектору безпеки й оборони України зазначають, що гендерна освіта передбачає вивчення сукупності відносин жінок і чоловіків у суспільстві. Це стосується традицій, формальних і неформальних правил і норм, які визначаються місцем і становищем жінок і чоловіків у суспільстві. Інтеграція гендерних підходів потребує введення спеціальних предметів і спецкурсів з гендерної проблематики, впровадження гендерної проблематики в навчальні дисципліни [7, с. 205].

Метою гендерної освіти є створення умов для формування егалітарної свідомості, вільної від гендерних стереотипів, відповідальної за міжособистісні взаємини, що сприяє викоріненню біологічно обумовлених уявлень про сутність «чоловічого» та «жіночого», вивченню природи та сутності статево-рольових стереотипів [4].

Основними компонентами комплексного гендерного підходу в освітньому процесі, на думку фахівців, повинні бути:

- гендерно-чутливі програми навчання;
- гендерно-чутливі методології та методи навчання;
- акцентування необхідності розуміння гендерних відносин у суспільстві (структурна гендерна компетентність);
- підготовка керівного та науково-педагогічного складу, обов'язковість проходження тренінгів з питань гендерної рівності;

– залучення до планування освітнього процесу експертів з гендерної рівності.

На думку А. Курашкевича та В. Чайки [2, с. 274–275], засадами гендерної освіти та виховання є: забезпечення нейтралізації відмінностей між чоловіками та жінками; взаємозамінність чоловічих і жіночих соціальних ролей у професійному середовищі; підтримка індивідуальної зацікавленості щодо вибору статево-рольової моделі особистості; заохочення індивідуального стимулювання до визначення моделі поведінки.

Як справедливо констатують автори методичних рекомендацій з інтеграції гендерних підходів, гендерна освіта покликана надавати не просто знання, а нестереотипне мислення, що ґрунтується на таких критеріях, як включеність у навчальний процес, інтерактивність, кооперативність; створення знання, що є релевантним для досвіду тих, хто навчається; демократичність; залучення до освітнього процесу різних верств населення, сприяння рівності; критичний підхід до стереотипів, відмова від монотонного викладання, перехід до діалогу; орієнтація на дослідження; орієнтація на дію, як вибрати шлях, що зумовить соціальні зміни [7, с. 203].

Толерантність і гендерна рівність є обов'язковими складовими професійної підготовки поліцейського [1; 8; 9]. Це обумовлюється стандартом цієї освіти та професії. Верховенство права, дотримання прав і свобод людини, домінанта справедливості, законності, відповідальності перед суспільством, відсутність будь-яких привілеїв чи обмежень, взаємодія з населенням на засадах партнерства, культура спілкування виступають основними координатами професійної діяльності поліцейського. Він повинен: демонструвати високий рівень свідомості, гуманізм, поважати честь і гідність людини, проявляти доброзичливе ставлення, бути готовим надати допомогу.

На жаль, і сьогодні існує декілька аберацій у гендерному дискурсі та гендерній освіті.

По-перше, це наявність патернів феміного та маскуліного, певного уявлення про жіночу та чоловічу ролі, наслідком чого є гендерні стереотипи. Вони обмежують розвиток

особистості, її самореалізацію, вибір моделей поведінки, видів професійної діяльності, політичні, економічні, соціальні та культурні можливості. Потрібно відмовитись від цих стереотипів, визнати, що немає однієї раз і назавжди визначеної ролі, характерної для окремої статі чи гендеру, ані жіночої, ані чоловічої.

По-друге, це трактування гендерної рівності суто як жіночого питання, ототожнювання гендерного та феміністичного дискурсу, майже відсутність у науковому дослідженні проблеми дискримінації та захисту прав чоловіків. Саме чоловіки традиційно сприймаються як більш сильні, менш вразливі, як захисники, що накладає на них додаткові соціальні та психологічні очікування, тиск і призводить до нехтування їх проблемами.

По-третє, розподіл професій на «жіночі» та «чоловічі», пропаганда маскулінізації, андрогінізації жінки, яка будує кар'єру в «чоловічому» секторі. Так, унаслідок гендерних стереотипів сектор безпеки й оборони розглядається як суто «чоловічий». Саме тут жінки та дівчата стикаються із чисельними прикладами сексизму, харасменту та складнощами кар'єрного зростання.

По-четверте, трактування гендерної рівності як обов'язкового характеру професійної самореалізації жінок. Жінка, як і чоловік, має право на вільну самореалізацію. Головною повинна виступати персона, важливими є вільний акт вибору всупереч стереотипам щодо професії, повага та свобода від упереджень [3].

Для вдосконалення гендерної складової в професійній освіті поліцейського обов'язковими, на наш погляд, є такі заходи:

– створення гендерно чутливого середовища, рівний доступ жінок і чоловіків, дівчат і хлопців до професійної самореалізації в секторі безпеки й оборони, акцентування толерантного ставлення до кожної статі та гендеру;

– гендерне просвітництво, боротьба з гендерними стереотипами, сексизмом і харасментом;

– розширення гендерного дискурсу, включення питання антидискримінації всіх статей і гендерів;

– розроблення спецкурсів з гендерної тематики, проведення тренінгів з гендерної рівності, внесення до навчальних планів і програм закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання блоків з управління гендерними конфліктами та боротьби з гендерною дискримінацією;

– розроблення новітніх інтерактивних методик навчання (суб'єктно-орієнтовані освітні технології);

– необхідність повного інформаційного забезпечення питання гендерної рівності, створення електронних бібліотек, розроблення словників з гендерної тематики;

– розвиток гендерної культури керівного, офіцерського та науково-педагогічного персоналу;

– використання міжнародних практик щодо гендерної рівності в секторі безпеки й оборони, співпраця з міжнародними партне-

рами для підвищення стандартів толерантності та гендерної культури.

Висновки. Отже, гендерна освіта поліцейського повинна бути не сегментарною, а невід'ємною складовою системи соціально-гуманітарної освіти, спрямованою на об'єднання накопичених освітніх і наукових ресурсів у сфері гендерної рівності, систематичний аналіз існуючих у суспільстві гендерних відносин, наукове забезпечення гендерної політики – науково-методичні засади, стратегії, технології виявлення та вирішення гендерних проблем, актуальних для сучасного українського суспільства.

Перспективним, на нашу думку, є подальше дослідження гендерних стереотипів, наголошування на необхідності трансформації уявлення про гендерні ролі, актуалізація в науковому дискурсі України проблеми антидискримінації всіх статей і гендерів.

Література

1. Толерантність як аксіологічна основа професійної культури поліцейського : колективна монографія / Т. Кононенко, В. Аксьонова, Г. Мухіна та ін. ; за заг. ред. Т. Кононенко. Київ : Алерта, 2024. 234 с.
2. Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку сектору безпеки і оборони: стан, проблеми, перспективи : тези V Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 16 трав. 2024 р.). Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2024. 458 с.
3. Кононенко Т. В. Проблемні питання дидактики гендеру. *Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії* : матеріали Всеукр. наук.-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності (Кропивницький, 22 листоп. 2024 р.). Кропивницький : Донецький державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 34–35.
4. Цокур О., Іванова І. Розвиток гендерного підходу в освіті. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/technol/313/>.
5. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
6. Про затвердження Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів : наказ Міністерства соціальної політики України від 07.02.2020 № 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text>.
7. Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України / О. Волобуєва, А. В'яткіна, С. Ганаба та ін. Київ : ФОП Клименко Ю. Я., 2021. 292 с.
8. Формування комунікативної компетентності поліцейського у сфері гендерної рівності : наук.-практ. рекомендації / Т. В. Кононенко, Г. В. Мухіна, А. М. Гельбак, Н. В. Цумарева, Ю. М. Короткова, Т. М. Сабельникова, В. Є. Сусликов ; за заг. ред. С. С. Вітвіцького. Київ : Алерта, 2023. 134 с.
9. Гельбак А. М. Гендерний підхід до формування комунікативної компетентності поліцейських. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», «Психологія», «Медицина»*. 2023. № 15(33). С. 654–665. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15\(33\)-654-664](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15(33)-654-664).

References

1. Kononenko, T., Aksyonova, V., & Mukhina, H., et al. (2024). Tolerantnist yak aksiolohichna osnova profesiynoyi kultury politseys'koho: kolektyvna monohrafiya [Tolerance as the axiological basis of police professional culture: collective monograph] (T. Kononenko, Ed.). Kyiv: Alerta [in Ukrainian].

2. Realizatsiya hendernoyi polityky na suchasnomu etapi rozvytku sektoru bezpeky i oborony: stan, problemy, perspektyvy: tezy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (2024). [Implementation of gender policy at the current stage of security and defense sector development: status, problems, prospects: abstracts of the 5th International scientific-practical conference] (Khmelnyskyi, May 16, 2024). Khmelnytskyi: Vydavnytstvo NADPSU [in Ukrainian].

3. Kononenko, T.V. (2024). Problemi pytannya dydaktyky genderu. Vyklyky tolerantnosti v umovakh rosiyskoyi voyennoyi ahresiyi [Problematic issues of gender didactics. Challenges of tolerance in the conditions of Russian military aggression]. *Materialy Vseukr. nauk.-dyskusiynoyi platformy, yak pryurochena do Mizhnar. dnia tolerantnosti* [Materials of the All-Ukrainian scientific-discussion platform dedicated to the International Day of Tolerance] (pp. 34–35). Kropyvnytskyi: Donetsk State University of Internal Affairs [in Ukrainian].

4. Tsokur, O., & Ivanova, I. (n.d.). Rozvytok hendernoho pidkhodu v osviti [Development of the gender approach in education]. Retrieved from: <https://ru.osvita.ua/school/method/technol/313/> [in Ukrainian].

5. Pro zabezpechennya rinvnykh prav ta mozhlyvostey zhinkok i cholovikiv: Zakon Ukrayiny vid 08.09.2005 № 2866-IV [On ensuring equal rights and opportunities for women and men: Law of Ukraine dated September 8, 2005, No. 2866-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi shchodo intehtatsiyi hendernykh pidkhdov pid chas rozroblennya normatyvno-pravovykh aktiv: nakaz Ministerstva sotsial'noyi polityky Ukrayiny vid 07.02.2020 № 86 [On approval of the Instruction on integration of gender approaches during development of normative legal acts: Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine dated February 7, 2020, No. 86]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text> [in Ukrainian].

7. Volobuyeva, O., Vyatkina, A., & Hanaba, S., et al. (2021). Metodychni rekomendatsiyi z intehtatsiyi hendernykh pidkhdov u systemu pidhotovky fakhivtsiv dlya sektoru bezpeky i oborony Ukrayiny [Methodical recommendations for integrating gender approaches into the training system of specialists for the security and defense sector of Ukraine]. Kyiv: FOP Klymenko Yu.Ya [in Ukrainian].

8. Kononenko, T.V., Mukhina, H.V., Helbak, A.M., Tsumaryova, N.V., Korotkova, Yu.M., Sabelnykova, T.M., & Suslyk, V.Ye. (2023). Formuvannya komunikatyvnoyi kompetentnosti politseyskoho u sferi hendernoyi rinvnosti: nauk.-prakt. rekomendatsiyi [Formation of communicative competence of a police officer in the field of gender equality: scientific-practical recommendations] (S.S. Vitvitsky, Ed.). Kyiv: Alerta [in Ukrainian].

9. Gelbak, A.M. (2023). Hendernyi pidkhid do formuvannya komunikatyvnoi kompetentnosti politseyskykh [Gender approach to the formation of communicative competence of police officers]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriya "Pedahohika", "Psykhohohiia", "Medytsyna"*, 15 (33), 654–665. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15\(33\)-654-664](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15(33)-654-664) [in Ukrainian].

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-7>**Кузьменко Сергій Георгійович**

доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук,
професор, професор кафедри цивільного, трудового права та права
соціального забезпечення факультету № 4
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5325-9433

Ніколайчук Світлана Василівна

кандидат юридичних наук, доцент,
суддя Дніпровського окружного адміністративного суду
ORCID: 0000-0001-5213-3460

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ЯК СКЛАДНИК СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

У статті доводиться, що державне регулювання системи соціального захисту населення є важливим елементом соціальної політики, оскільки основна мета держави полягає у забезпеченні добробуту та розвитку громадян. Це досягається шляхом підвищення рівня і якості життя населення, а також стимулювання його прагнення до соціального прогресу через дотримання та реалізацію соціальних прав кожної людини. Відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю, що закладає підвалини для визначення нашої держави як соціальної. Таким чином, соціальна політика виступає системою заходів, що реалізуються органами державної влади, громадськими організаціями, місцевим самоврядуванням і виробничими колективами. Її головною метою є створення умов для гармонійного розвитку особистості з урахуванням специфіки різних соціальних груп. Доводиться, що для формування економічно сильної, стабільної та соціально справедливої держави необхідна політика вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів і зменшення міжрегіональної соціальної напруги. Важливо також формувати середній клас на локальному рівні, який стане ключем до подолання бідності у суспільстві та носієм нових стандартів економічної поведінки і задоволення соціальних потреб. Основними причинами недостатнього соціального забезпечення населення країни є: зниження активної позиції органів державної влади у вирішенні соціальних питань; відсутність чітких підходів до фінансування бюджетних галузей на різних рівнях; брак збалансованої ефективної діяльності всіх секторів соціальної сфери незалежно від форми власності; децентралізація без належного перерозподілу ресурсів між центром і регіонами. Щоб поліпшити ситуацію, необхідно перенести центр управління соціальною сферою на місцевий рівень. Це стосується соціальної інфраструктури, такої як освіта, охорона здоров'я, культура, мистецтво, праця і соціальне забезпечення, пенсійне забезпечення. Ці аспекти мають бути у фокусі діяльності місцевого самоврядування. Делегування частини державних повноважень щодо організації соціальних послуг місцевому самоврядуванню покращить планування і врахування місцевих потреб та особливостей.

Ключові слова: механізми державного регулювання, соціальний захист населення, соціальна політика держави.

Kuzmenko S. H., Nikolaichuk S. V. Mechanisms of state regulation of social protection of the population as a component of the state's social policy

The article argues that state regulation of the social protection system is an important element of social policy, since the main goal of the state is to ensure the well-being and development of citizens. This is achieved by increasing the level and quality of life of the population, as well as stimulating its desire for social progress through the observance and implementation of the social rights of each person. According to Article 3 of the Constitution of Ukraine, a person, his life, health, honor and dignity, inviolability and security are determined by the highest social value, which lays the foundation for defining our state as a social one. Thus, social policy is a system of measures implemented by state authorities, public organizations, local governments and production collectives. Its main goal is to create conditions for the harmonious development of the individual, taking into account the specifics of various social groups. It is argued that for the formation of an economically strong, stable and socially just state, a policy of equalizing the socio-economic development of regions and reducing interregional social tension is necessary. It is also important to form a middle class at the local level, which will become the key to overcoming poverty in society and the bearer of new standards of economic behavior and meeting social needs. The main reasons for the insufficient social security of the country's population are: a decrease in the active position of state authorities in solving social issues; the absence of clear approaches to financing budget sectors at different levels; the lack of balanced effective activity of all sectors of the social sphere, regardless of the form of ownership; decentralization without proper redistribution of resources between the center and the regions. To improve the situation, it is necessary to transfer the center of social sphere management to the local level. This applies to social infrastructure, such as education, healthcare, culture, art, labor and social security, pensions. These aspects should be the focus of local government activities. Delegating part of the state powers to organize social services to local government will improve planning and take into account local needs and characteristics.

Key words: state regulation mechanisms, social protection of the population, state social policy.

Вступ. Державне регулювання соціального захисту населення як складник соціальної політики зумовлене тим, що головною метою держави є досягнення добробуту й розвитку населення через підвищення його рівня та якості життя, а також заохочення його прагнення до соціального прогресу через забезпечення соціальних прав усіх громадян. У ст. 3 Конституції України зазначено: «...людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», що визначає нашу державу як соціальну [1]. Таким чином, соціальну політику можна розглядати як систему заходів державних структур, громадських організацій, органів місцевого самоврядування та виробничих колективів, спрямовану на створення умов для всебічного розвитку особистості з урахуванням особливостей різних соціальних груп населення.

Матеріали та методи. Механізми державного регулювання соціального захисту населення як складник соціальної політики держави розглядали М. Папієв, В. Скуратівський, Ю. Шклярський, Г. Лопушняк, Д. Ісаєнко, Т. Кір'ян, Л. Ільчук, Е. Лібанова та інші. Методологічною основою дослідження є сукупність методів та прийомів наукового пізнання,

серед яких: логічний метод, системно-структурний метод та інші.

Метою статті є дослідження механізму державного регулювання соціального захисту населення як складника соціальної політики держави.

Результати. Кожна соціально-економічна система та державний устрій по-своєму реалізують цю мету з урахуванням колективних традицій, економічного рівня і менталітету народу. Попри це, у всіх державах без виключення головним завданням соціальної політики є забезпечення особливого захисту та підтримки для тих громадян, які не є спроможними дбати про себе або перебувають у скрутному становищі. Відповідно, соціальна політика тісно пов'язана із соціальним розвитком конкретного суспільства і змінюється залежно від його характеру та особливостей розвитку.

Соціальна політика вирізняється своїм специфічним функціональним змістом, що відрізняє її від інших напрямів державної політики, таких як економічна, науково-технічна чи екологічна. Її суть полягає у комплексі заходів, які здійснюються державою, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування та виробничими колективами. Метою цих заходів є досягнення соці-

альних цілей, спрямованих на покращення добробуту суспільства, підвищення рівня життя населення та забезпечення соціальної стабільності. Головна особливість соціальної політики полягає в її зосередженості на людині, що робить її безпосередньо орієнтованою на потреби кожного індивіда [2; 3]. Водночас вона охоплює сферу розподілу і споживання суспільного продукту, тобто те, що можна назвати «суспільним пирогом» [4].

Характер розподілу у суспільстві значною мірою залежить від сформованої системи оціночних суджень, що ґрунтується на суспільних уявленнях про справедливість, а також на морально-етичних традиціях. Соціальна політика, яка тісно пов'язана з питаннями розподільчих відносин і соціальної справедливості, неминуче перебуває під впливом суспільних ідеалів та ціннісних орієнтацій. Тому різні моделі соціальної політики чи системи соціальної підтримки населення можуть мати як прихильників, так і критиків, залежно від їхніх світоглядних позицій та ціннісних підходів. Сформована модель соціального розвитку зазвичай є результатом компромісу всередині суспільства, що досягається шляхом постійного пошуку балансу інтересів, помилок і виправлень, а також урівноваження потреб різних соціальних груп. Це свідчить про те, що соціальна політика є своєрідним віддзеркаленням суперечностей та циклічності соціального розвитку з його діалектичним характером. У цьому процесі старе не відкидається повністю – усе цінне та корисне з минулого адаптується та інтегрується на новому етапі розвитку.

В. Скуратівський та О. Палій відзначають, що соціальна політика «поєднує багатофакторні складники: конституційно-правові, інституціональні, управлінські, регулятивні та саморегулятивні, глобальні, національні, державні, наддержавні, громадські, гуманістичні, праксеологічні (ціннісні), комунікативні та ін.» [3, с. 5].

Метою і соціальної політики (а отже, і системи соціального захисту), і соціального управління є гармонізація суспільних відносин або соціальна гармонія. Колектив авторів під керівництвом Ю. Шклярського зазна-

чає, що «...головна мета соціальної політики полягає в забезпеченні добробуту та посиленні соціальної солідарності» [5].

На практичному рівні більшість науковців визначають соціальну політику як діяльність уряду в таких сферах, як: зайнятість населення; житлова політика; система охорони здоров'я; освіта; система соціального забезпечення.

Завданням соціальної політики є:

- забезпечення чіткого функціонування всієї системи соціально-політичних інститутів, які є суб'єктами такої політики;
- здійснення координації узгоджувальної діяльності різних елементів системи, усвідомленої спрямованості їх зусиль;
- формування оптимального співвідношення та підтримання необхідних пропорцій між ними;
- приведення до стрункої системи різноманітних дій усіх її учасників;
- стримування різних форм, методів, засобів на одержання очікуваних результатів [6, с. 22].

На наш погляд, соціальна політика – це не лише діяльність, але й деякі принципові настанови, положення, загальні підходи, спираючись на які й реалізується соціальна політика на практиці. Тому доцільнішим у визначенні соціальної політики було б сполучення концептуального підходу і діяльності. Наприклад, Г. Лопушняк під державною соціальною політикою розуміє «...діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також діяльність партій, громадських об'єднань, державних установ і організацій, що регламентується відповідними законодавчими та нормативними актами, віддзеркалює суспільний устрій і регулює взаємини у суспільстві для забезпечення достойного рівня життя населення та визначається їх цілями та інтересами» [7, с. 77].

Д. Ісаєнко стверджує, «...що вироблення органами влади різноманітних напрямів державної політики має бути спрямованим на побудову системи соціальної безпеки як окремо взятої в нашій країні людини, так і суспільства загалом» [8, с. 436].

М. Папієв визначає «об'єкт соціальної політики як людський капітал нації – творчий, професійний, освітній, трудовий, фізичний, репродуктивний потенціал громадян, який визначає майбутній розвиток нації» [2, с. 4].

Головним суб'єктом соціальної політики є держава та її органи, але, крім них, до суб'єктів належать політичні партії, профспілки, громадські організації, підприємства, неформальні об'єднання, окремі громадяни, якщо їхня діяльність так чи інакше пов'язана з вирішенням соціальних проблем людей, задоволенням їхніх життєвих потреб, регулюванням соціальних відносин. Останнім часом у реалізації соціальної політики посилюється роль регіональних і муніципальних структур, що веде до зближення її об'єктів і суб'єктів.

Мета соціальної політики – показувати призначення, очікуваний результат її реалізації й обов'язково перебувати у взаємозв'язку з іншими компонентами визначення. З огляду на зазначене соціальну політику пропонуємо тлумачити як концептуальні підходи й діяльність держави, інших соціальних інститутів із регулювання соціальної сфери суспільства та її розвитку.

Отже, як зазначає Г. Лопушняк, «...державна соціальна політика є складним соціальним інститутом, який містить такі елементи: систему установ та організацій держави, громадських організацій, політичних партій, правила взаємодії держави з економічними і соціальними агентами, процеси і процедури» [9, с. 36].

Під час аналізу соціальної політики неможливо обійтися без таких взаємодоповнюючих складників суспільного життя, як: громадянське суспільство, правова, соціальна держава, ринкова економіка.

За змістом названі інституційні форми життєдіяльності суспільства багато в чому перетинаються між собою, збігаються, доповнюють одна одну, переслідують схожі цілі, спираються на загальні принципи існування, проте кожна з них спирається на певну сторону суспільних відносин. При цьому всі названі форми сприяють соціальній гармонії, припускають розвинену систему соціального захисту, гарантію певного набору соціальних

благ, створення гідних, справедливих умов життя.

На методологічному рівні система соціального захисту повинна реалізовуватися в рамках соціальної політики, орієнтуватися на її принципи, функції, норми, завдання, модель. На практичному рівні система соціального захисту – це і напрям соціальної політики (у разі, коли система соціального захисту трактується вузько), і особливий механізм, що стосується практично всіх сторін соціального життя. Але в будь-якому випадку система соціального захисту – це частина соціальної політики, причому дуже значна [10, с. 124].

Вектор соціального розвитку XIX століття, особливо в першій його половині, був зумовлений зростанням ринку (капіталізму) вільної конкуренції. У цей період сформувалася модель соціальної політики, притаманна економіці вільного ринку та підприємництва. Водночас ринок чітко демонстрував свою двоїсту соціальну природу, яка поєднувала як позитивні, так і негативні аспекти.

Ринок забезпечував економічну незалежність виробника та свободу вибору для споживачів, що створювало базу для розвитку громадянського суспільства та правової держави. Цивілізований ринок із соціальним спрямуванням унеможлиблював функціонування системи, побудованої на соціальних привілеях, протекціонізмі чи станових відмінностях.

Із соціального погляду важливість ринкової економіки полягала в її ефективному механізмі господарювання, де завдяки вільному ціноутворенню та конкуренції створювалися стимули для трудової й підприємницької активності. Ці стимули базувалися не на примусі, а на матеріальній зацікавленості.

Основним принципом соціального захисту в умовах вільного ринку ставав індивідуальний підхід до страхування від життєвих ризиків. Людина мала заробляти кошти для забезпечення добробуту свого та своєї сім'ї, самотійно дбаючи про себе. Тому головний акцент робився на ініціативі, самотійності й активності кожного працездатного члена суспільства. Розподіл доходів ґрунтувався на граничній продуктивності праці, капіталу

й землі, що створювало прямий зв'язок між трудовими зусиллями і споживанням вироблених благ.

Розвиток ринку вільної конкуренції у ХІХ столітті наочно виявив його серйозні недоліки та сприяв посиленню антиринкових і антикапіталістичних настроїв у суспільстві. Ринок у своїй чистій формі зазвичай розвивається стихійно, що пов'язано з банкрутствами підприємств, зростанням безробіття та значним посиленням соціальної нерівності за рівнем доходів і матеріальним становищем. Ефективність розподілу ресурсів і прибутку, зумовлена конкуренцією, не накладає обмежень на ступінь майнової поляризації населення. Досягнення соціально справедливого розподілу неможливе без морально-етичних оцінок і врахування принципів соціальної рівності. При цьому ринок залишається байдужим і немилосердним до соціально вразливих груп: непрацездатних, дітей, людей похилого віку та осіб з обмеженими можливостями.

Суспільство ХІХ століття, особливо у його першій половині, було свідком загострення протиріч ринку вільної конкуренції. Зростала кількість негативних явищ, а економічна сторона дедалі більше переважала над соціальним складником. Водночас, згідно з теорією циклічного розвитку, економічні і соціальні аспекти історичного прогресу змінюють одна одну у ролі головного пріоритету залежно від поточних потреб суспільства. Контроль над цим процесом суто адміністративними або політичними заходами видається неможливим. Реальних змін можна досягти лише через чітке визначення поточних історичних запитів і обдумані дії політичного керівництва, враховуючи систему зворотного зв'язку для перевірки правильності вибраного курсу.

Без своєчасної оптимізації суперечностей між тенденціями розвитку виникають переломні моменти, які можуть мати значні соціально-економічні наслідки. Односторонній акцент на економічному аспекті на шкоду соціальним потребам протягом ХІХ століття в умовах зростання організованості масового робітничого руху та демократизації суспільного життя створював загрозу для стабільності капіталістичного ладу. Збереження цієї сис-

теми стало можливим завдяки певним реформам. Зокрема, наприкінці століття канцлер Німеччини Отто фон Бісмарк провів заходи, спрямовані на посилення соціальних аспектів суспільного розвитку та заклав основи майбутньої держави загального добробуту.

Однак початок ХХ століття все ще характеризувався домінуванням економічної сфери над соціальною. Попит широких верств населення на державні гарантії соціального захисту залишався значною мірою без уваги. Такі реформи, як «Новий курс» Франкліна Рузвельта у США, модель соціал-демократичного управління ринковою економікою у Швеції, післявоєнні програми соціального захисту Бевериджа у Великій Британії та концепція соціально-ринкової економіки у Західній Німеччині наприкінці ХХ століття, стали основою нового підходу. Цей підхід забезпечив історичний компроміс між економічними та соціальними інтересами індустріального суспільства, що сприяло формуванню моделі держави загального добробуту або соціальної держави.

Розглянемо вплив механізмів державного регулювання системи соціального захисту населення на соціальну політику держави в різні періоди розвитку.

Взаємодія складних механізмів державного регулювання системи соціального захисту населення, яка включає соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальну допомогу (добродійність), як у державах загального добробуту, так і в умовах державного соціалізму, характеризувалася переважною роллю соціального забезпечення і соціального страхування. Що ж до державної добродійності її значення було другорядним.

У післявоєнний період розвинені країни поступово зміщували акцент у своїй соціальній політиці з благодійності на системне соціальне забезпечення та страхування. Пріоритети змінювалися від використання диференційованих підходів до принципу загальності та універсального охоплення. Хоча ці зміни супроводжувалися значними витратами ресурсів і збільшенням державних бюджетів, вони мали важливі соціальні наслідки. Було зменшено соціальну стратифікацію,

засновану на ознаках бідності та нужденності, і подолано ставлення до цих груп як до неповноцінних і зневажених. Натомість було закріплено принцип соціальної інтеграції, що базувався на визнанні права кожного громадянина на гідне життя. Як результат, це соціальне право сприяло стабільності й об'єднанню суспільства, хоч і вимагало значних суспільних витрат.

Економічне зростання, яке було досягнуто в повоєнні десятиліття в багатьох розвинених країнах, дало змогу державам гарантувати всім громадянам мінімальний рівень споживання. Це означало забезпечення такого споживчого набору (споживчого кошика), який би створював умови для нормального життя, а не лише покривав фізіологічний мінімум, необхідний для виживання. Більше того, у 1950–1960-х роках намітилися оптимістичні прогнози економічного розвитку, завдяки чому ключовим стало не тільки завдання підвищення рівня життя, але й покращення його якості. Це передбачало перехід до розумного споживання й досягнення оптимального балансу між обсягом і структурою споживання, щоб максимально врахувати потреби людини.

Водночас надмірна орієнтація на егалітарні цінності та соціальну справедливість у соціальних системах і радянської, і західної моделей до середини 1970-х років призвела до значних витрат у соціальній політиці. Розмір соціального бюджету держави сягнув межі, за якою податковий тягар для населення ставав дедалі більш обтяжливим. Зі зростанням ролі соціальних зобов'язань і податкової політики держави посилювався процес бюрократизації системи соціального захисту, що вимагало збільшення витрат на організацію діяльності державних служб у соціальній сфері.

Енергетична криза 1970-х років значно ускладнила економічну ситуацію в розвинених країнах, що призвело до періоду нестійкого економічного розвитку. У цей час спад в економіці супроводжувався зростанням інфляції. Як наслідок, економічні можливості для вирішення соціальних питань суттєво обмежилися. Це викликало кризу держави загального добробуту та її соціальної політики.

В умовах відсутності розвиненого ринкового сектору економіки та ринково-конкурентного механізму, який би забезпечував ефективне використання обмежених ресурсів на мікрорівні, почалося поступове скорочення екстенсивних чинників економічного зростання. Цей процес, що набрав обертів у 1980-х роках, включав і вичерпання паливно-енергетичних ресурсів, спричинивши економічний застій. Водночас усе більше загострилася проблема визначення соціально-економічних пріоритетів.

Історія наочно показує, що будь-які значущі соціально-економічні зміни вимагають значних витрат з боку держави та часто супроводжуються втратами для населення. Важливо, щоб тягар реформ розподілявся справедливо між усіма групами суспільства, приділяючи особливу увагу захисту найвразливіших верств. Однак криза планової економіки не знищила позитивного концептуального фундаменту радянської моделі соціальної системи, яка була спрямована на гуманістичний розвиток і орієнтована на людину. Подібним чином, навіть криза держави загального добробуту зберегла гуманістичний потенціал колишньої соціальної системи. Ідеї соціального розвитку підтверджують принципи, закріплені у Декларації Всесвітньої зустрічі на вищому рівні, яка наголошує, що в XXI столітті головним орієнтиром стане економіка, спрямована на людину та задоволення її потреб. Також важливим є підхід до соціального розвитку крізь призму поваги до людської гідності, прав людини, рівності та соціальної справедливості. У цьому контексті концепція, яка розглядає людину як головну мету, а не інструмент соціально-економічного прогресу, залишається актуальною. Ця ідея, що лежить в основі радянських моделей соціальної політики та держави загального добробуту, зберігає своє значення у майбутньому.

Характерною особливістю перехідного періоду до ринку в Україні стало протиріччя між збільшенням потреби у соціальному захисті й одночасним зменшенням можливостей для його здійснення. Тому важливо знайти оптимальне співвідношення розмірів коштів, спрямованих на розвиток виробни-

цтва («капіталізація коштів») і на вирішення соціальних проблем суспільства («соціалізація коштів»). Порушення цього балансу веде до неефективності і нестійкості всієї соціально-економічної системи, підриває віру в необхідність кардинальних ринкових реформ. Проблема системи соціального захисту населення в Україні ускладнюється й тим, що нам належить подолати чимало економічних незручностей і труднощів адаптації до ринку [11; 12].

В Україні, як і в інших колишніх соціалістичних країнах, перехід до ринку супроводжувався реформуванням, яке складалося із радянської моделі соціального забезпечення і становлення елементів нової моделі соціального захисту ринкового типу. Була зроблена ставка на приведення об'єму державних соціальних гарантій у відповідність з реальними фінансово-економічними можливостями країни. Стала зменшуватися патерналістська роль держави як головного гаранта соціального захисту членів суспільства і посилюватися значення соціальної системи самозабезпечення на основі використання механізму трудової мотивації та активізації ринку праці.

Концепція соціальної політики уряду України в перехідний період виходила передусім з необхідності створення економічних і правових умов, стимулюючих активну працездатну частину суспільства забезпечувати високопродуктивною та ефективною працею своє благополуччя і благополуччя всього суспільства.

У зв'язку з переходом до ринку у соціальній політиці намітилася тенденція звуження дії принципу загальності надання соціальних благ безоплатно, незалежно від рівня особистого доходу. Хоча в Україні ще зберігається державна система соціального забезпечення населення на основі принципу загальності у наданні низки соціально значущих благ (наприклад, освіти, культури і т. д.), а також у видачі допомоги на дітей, проте великий обсяг житлово-комунальних, соціально-побутових послуг, що раніше надавалися усьому населенню, поступово входить у сферу ринкових відносин, розширюється дія державного механізму регулювання системи соціаль-

ного захисту на основі принципу страхування (відшкодування та еквівалентності) або механізму соціальної допомоги (соціальної гарантії слабозахищених груп населення відповідно до принципу адресності). При цьому такий механізм державного регулювання, як соціальне забезпечення, продовжує займати передові позиції у світі [13; 14; 15; 16].

В Україні почала формуватися ринкова система соціального страхування населення від об'єктивно зумовлених ризиків, від безробіття, по старості, у разі втрати працездатності, хвороби, інвалідності, смерті годувальника і т. д. В умовах переходу до ринку відбувається заміна традиційної системи соціального забезпечення переважно страховими формами і прийняттям соціальним страхуванням традиційної для ринкової економіки структури. Вона охоплює такі напрями: пенсійне страхування; страхування від безробіття; медичне страхування; страхування від нещасних випадків на виробництві й професійних захворювань, а також сімейне страхування [17].

Типовою рисою реформування соціального забезпечення в Україні стає прискорений розвиток соціальних послуг, необхідних у змішаній економіці. Це послуги, здійснювані службою зайнятості населення, пов'язані з активною політикою на ринку праці, а також з формуванням практично відсутнього соціального обслуговування населення, яке реалізується територіальними соціальними службами. Діяльність цих служб має пристосовувати різні категорії громадян до життя в умовах ринку, коли замість гарантії соціальної допомоги з'являється гарантія надання можливості для самозабезпечення гідних умов життя [18, с. 9].

Відомо, що протягом багатьох років система традиційного соціального страхування в нашій країні будувалася за централізованим принципом. Діяв єдиний, майже недиференційований тариф відрахувань на соціальне страхування, кошти якого спрямовувалися на пенсійне забезпечення і частково на оплату допомоги з тимчасової непрацездатності. Практично соціальне страхування відіграло другорядну роль у соціальному забезпеченні

громадян, оскільки основним його джерелом були засоби державного бюджету. Така система не будувалася на принципі самофінансування і цим відрізнялася від практики соціального страхування більшості промислово розвинених країн з ринковою економікою [19; 20].

Серед позитивних зрушень цього періоду зазначимо запровадження у 1995 році програми житлових субсидій і виплату додаткової допомоги малозабезпеченим сім'ям з дітьми. 28 червня 1996 році була прийнята Конституція, яка проголосила Україну правовою та соціальною державою, закріпила соціальні права громадян, зокрема, право на соціальний захист.

У вересні 1997 році було ухвалено першу урядову програму в зазначеній сфері «Основні напрями соціальної політики в Україні на 1997–2000 роки». У першому її розділі було дано характеристику стану соціальної політики в 90-ті роки. У документі зазначалося: «Численні пільги, соціальні виплати та допомоги нерідко впроваджувалися без урахування матеріального становища різних категорій громадян та їх реальних можливостей забезпечити власний добробут. Як наслідок, у суспільстві зростає соціальне утриманство, що зменшує можливості для надання допомоги тим, хто її дійсно потребує. Зменшення надходжень до бюджету загострило проблему фінансування бюджетних установ освіти, здоров'я, науки, культури, погіршився соціальний захист найбільш вразливих верств населення: пенсіонерів, інвалідів, дітей, одиноких, безробітних і багатодітних сімей, знизився рівень соціально-трудових прав і гарантій громадян» [21].

Висновки. Отже, побудова економічно сильної, стабільної, соціально справедливої держави вимагає як політики вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, зняття соціальної напруги міжрегіонального характеру, так і політики випереджаючого формування середнього класу локального рівня, який став би запорукою ліквідації бідності у суспільстві та носієм нових стандартів економічної поведінки і способів задоволення своїх соціальних потреб.

Причини низького рівня соціального забезпечення населення країни полягають у такому:

- зниження активної позиції органів державної виконавчої влади всіх рівнів у вирішенні соціальних питань та збереженні соціальних надбань;
- відсутність чітких вмотивованих підходів щодо фінансування бюджетних галузей як на загальнодержавному, так і на регіональних рівнях;
- відсутність збалансованої та ефективної діяльності всіх секторів соціальної сфери незалежно від форм власності;
- інтенсивна децентралізація, що не супроводжується відповідним перерозподілом ресурсів між центром та регіонами.

Разом із чітким законодавчим розподілом повноважень, відповідальності та фінансово-економічної бази між загальнодержавним і місцевими рівнями центр тяжіння управління соціальною сферою повинен бути переміщений на місцевий рівень. Соціальна інфраструктура: освіта, охорона здоров'я, сфера культури і мистецтв, праці та соціального забезпечення, пенсійного забезпечення – усе це має перейти переважно до компетенції місцевого самоврядування та становити головний зміст його діяльності. Необхідно делегувати частину повноважень держави з організації соціальних послуг у громаді місцевому самоврядуванню, що сприятиме покращенню планування, дозволить ураховувати потреби і місцеві особливості. Розвиток системи соціальних послуг на рівні місцевої громади забезпечить:

- цільову спрямованість, поглиблення адресності, покращення якості життя людей;
- ефективність розподілу та використання ресурсів завдяки кращому реагуванню на потреби людей;
- чіткий взаємозв'язок між коштами, які сплачують платники податків, і рівнем послуг, які надаються у громаді за рахунок цих надходжень.

Натепер, як свідчить аналіз, діяльності органів місцевої влади з організації надання соціальних послуг у громаді бракує ефективності. Це зумовлено:

– незначними обсягами бюджетного фінансування, недосконалістю механізму трансфертів фінансових ресурсів держави на рівень територіальної громади;

– недосконалістю законодавства щодо прав органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій організовувати послуги у громаді, визначати їх нормативи і стандарти;

– надмірною залежністю місцевого самоврядування від рішень центральної виконавчої влади, зокрема в питаннях планування послуг та організації мережі соціальних служб, формування і виконання місцевих бюджетів;

– відсутністю чіткого розподілу функцій у системі соціальних послуг між органами дер-

жавної влади, місцевого самоврядування та надавачами послуг.

Отже, розглядаючи механізми державного регулювання соціального захисту як складник соціальної політики можна вважати, що забезпечення соціальної стабільності в Україні передбачає зміни та вдосконалення цих механізмів, формування нової структури територіального управління соціальним розвитком, більш чітке окреслення стратегічних орієнтирів та розмежування функцій соціального управління між центром та регіонами, їх взаємну відповідальність за забезпечення соціальних прав громадян та функціонування системи соціального захисту.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
2. Папієв М. Соціальна політика та її вплив на доходи і рівень життя населення. *Україна: аспекти праці*. 2004. № 7. С. 3–9.
3. Основи соціальної політики : навчальний посібник / В.А. Скуратівський, О.М. Палій, Е.М. Лібанова. Київ : МАУП, 2002. 200 с.
4. Від соціального забезпечення до соціальної політики / за ред. Я.А. Жаліла. Київ : Сантанга, 2001. 124 с.
5. Шклярський Ю.О. Правові основи соціального захисту населення та конституційні гарантії його здійснення в Україні : навчальний посібник. Київ : Університет Україна, 2007. 236 с.
6. Основи соціальних знань : навчальний посібник / під заг. ред. Ю.О. Шклярського. Миколаїв : Видавництво КВІТ, 2008. 440 с.
7. Лопушняк Г.С. Принципи формування та реалізації державної соціальної політики. *Актуальні проблеми державного управління* : збірник наукових праць Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України. Харків : ХарРІ НАДУ Магістр, 2010. № 1. С. 75–84.
8. Ісаєнко Д.В. Соціальна безпека: вплив органів державної влади на розвиток житлового будівництва. *Теорія та практика державного управління* : збірник наукових праць Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України. Харків : ХарРІ НАДУ Магістр, 2011. Вип. 1. С. 435–440.
9. Лопушняк Г.С. Інституційне забезпечення державної соціальної політики: теоретико-проблемні аспекти. *Актуальні проблеми державного управління* : збірник наукових праць Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України. Харків : ХарРІ НАДУ Магістр, 2011. № 2. С. 31–38.
10. Кузьменко С.Г. Соціальний захист населення як складова соціального управління: системний підхід. *Актуальні проблеми державного управління* : збірник наукових праць Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України. Харків : ХарРІ НАДУ Магістр, 2011. № 2 (40). С. 119–125.
11. Кір'ян Т. Насущні проблеми соціальної політики та шляхи їх вирішення. *Україна: аспекти праці*. 2006. № 6. С. 3–6.
12. Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки НаУКМА. Серія : «Політичні науки»*. Т. 21. Київ : Видавничий дім КМ Академія. 2003. С. 41–44.
13. Ільчук Л.І. Державне управління соціальною сферою : навчальний посібник. Київ : Національна академія державного управління при Президентові України, 2008. 125 с.

14. Рязанова Н. Допомога малозабезпеченим сім'ям. *Вісник податкової служби України*. 2004. № 22. С. 61–64.
15. Суховий Д.І. Основні етапи становлення та розвитку державних соціальних гарантій в Україні. *Економіка та держава*. 2011. № 7. С. 49–51.
16. Яременко О.О. Соціальна політика: теоретико-методологічні основи дослідження процесів формування та ефективності реалізації : монографія. Київ : Ін-т екон. та прогнозів. НАН України; УІСД ім. Олександра Яременка, 2006. 480 с.
17. Національна система загальнообов'язкового соціального страхування: сучасні проблеми та стратегії розвитку / Е.М. Лібанова, В.М. Новиков, О.В. Макарова та ін. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2006. 188 с.
18. Дімітрова М. Порівняльний аналіз законодавчої практики у сфері соціальних послуг. *Соціальні послуги: як побудувати українську модель на європейських підходах*. ТАСІС «Посилення регіональних соціальних служб в Україні». Київ, 2006. С. 9.
19. Руженський М.М. Система соціального захисту населення у транзитивному суспільстві : монографія. Київ : ПІКД СЗУ, 2005. 348 с.
20. Таркуцяк А.О. Страхування: питання і відповіді : навчальний посібник. Київ : Вид-во Європейського університету, 2002. 384 с.
21. Про заходи щодо реалізації у 1998–2000 роках Основних напрямів соціальної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.04.1998 р. № 422. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=422-98-%EF>.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
2. Papiiev, M. (2004). Sotsialna polityka ta yii vplyv na dokhody i riven zhyttia naselennia [Social policy and its impact on income and living standards of the population]. *Ukraina: aspekty pratsi*, 7, 3–9 [in Ukrainian].
3. Osnovy sotsialnoi polityky (2002). [Fundamentals of social policy]: navchalnyi posibnyk / V.A. Skurativskiy, O.M. Palii, E.M. Libanova. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
4. Vid sotsialnoho zabezpechennia do sotsialnoi polityky (2001). [From social security to social policy] / za red. Ya.A. Zhalila. Kyiv : Santanha [in Ukrainian].
5. Shkliarskyi, Yu.O. (2007). Pravovi osnovy sotsialnoho zakhystu naselennia ta konstytutsiini harantii yoho zdiisnennia v Ukraini [Legal foundations of social protection of the population and constitutional guarantees of its implementation in Ukraine]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Universytet Ukraina [in Ukrainian].
6. Osnovy sotsialnykh znan (2008). [Basics of social knowledge]: navchalnyi posibnyk pid zah. red. Yu.O. Shkliarskoho. Mykolaiv: Vydavnytstvo KVVIT [in Ukrainian].
7. Lopushniak, H.S. (2010). Pryntsyipy formuvannia ta realizatsii derzhavnoi sotsialnoi polityky [Principles of formation and implementation of state social policy]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho rehionalnoho instytutu derzhavnoho upravlinnia NADU pry Prezydentovi Ukrainy*. Kharkiv: KharRI NADU Mahistr, № 1, S. 75–84 [in Ukrainian].
8. Isaienko, D.V. (2011). Sotsialna bezpeka: vplyv orhaniv derzhavnoi vlady na rozvytok zhytlovoho budivnytstva [Social security: the influence of state authorities on the development of housing construction]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho rehionalnoho instytutu derzhavnoho upravlinnia NADU pry Prezydentovi Ukrainy*. Kharkiv: KharRI NADU Mahistr, Vyp. 1. S. 435–440 [in Ukrainian].
9. Lopushniak, H.S. (2011). Instytutsiine zabezpechennia derzhavnoi sotsialnoi polityky: teoretyko-problemni aspekty [Institutional support of state social policy: theoretical and problematic aspects]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho rehionalnoho instytutu derzhavnoho upravlinnia NADU pry Prezydentovi Ukrainy*. Kharkiv: KharRI NADU Mahistr, № 2, S. 31–38 [in Ukrainian].
10. Kuzmenko, S.H. (2011). Sotsialnyi zakhyst naselennia yak skladova sotsialnoho upravlinnia: systemnyi pidkhid [Social protection of the population as a component of social management: a systemic approach]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho rehionalnoho instytutu derzhavnoho upravlinnia NADU pry Prezydentovi Ukrainy*. Kharkiv: KharRI NADU Mahistr, № 2 (40). S. 119–125 [in Ukrainian].
11. Kirian, T. (2006). Nasushchni problemy sotsialnoi polityky ta shliakhy yikh vyrishennia [Urgent problems of social policy and ways to solve them]. *Ukraina: aspekty pratsi*, 6, 3–6 [in Ukrainian].
12. Moskalenko, V.V. (2003). Sutnist sotsialnoho zakhystu ta yoho mistse v politytsi sotsialnoi derzhavy [The essence of social protection and its place in the policy of the welfare state]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Seriia: "Politychni nauky"*. T. 21. Kyiv: Vydavnychiy dim KM Akademia. S. 41–44 [in Ukrainian].

13. Ilchuk, L.I. (2008). Derzhavne upravlinnia sotsialnoi sferoiu [State management of the social sphere]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy [in Ukrainian].
14. Riazanova, N. (2004). Dopomoha malozabezpechenym simiam [Help for low-income families]. *Visnyk podatkovoi sluzhby Ukrainy*, 22, 61–64 [in Ukrainian].
15. Sukhovi, D.I. (2011). Osnovni etapy stanovlennia ta rozvytku derzhavnykh sotsialnykh harantii v Ukraini [The main stages of the formation and development of state social guarantees in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*, 7, 49–51 [in Ukrainian].
16. Yaremenko, O.O. (2006). Sotsialna polityka: teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia protsesiv formuvannia ta efektyvnosti realizatsii [Social policy: theoretical and methodological foundations of research into the processes of formation and effectiveness of implementation]: monohrafiia. Kyiv: In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy; UISD im. Oleksandra Yaremenka [in Ukrainian].
17. Libanova, E.M. (2006). Natsionalna systema zahalnooboviazkovoho sotsialnoho strakhuvannia: suchasni problemy ta stratehii rozvytku [National system of compulsory social insurance: current problems and development strategies] / E.M. Libanova, V.M. Novykov, O.V. Makarova ta in. Kyiv: Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy [in Ukrainian].
18. Dimitrova, M. (2006). Porivnialnyi analiz zakonodavchoi praktyky u sferi sotsialnykh posluh [Comparative analysis of legislative practice in the field of social services]. *Sotsialni posluhy: yak pobuduvaty ukrainsku model na yevropeiskyykh pidkhodakh*. TESIS «Posylennia rehionalnykh sotsialnykh sluzhb v Ukraini». Kyiv: Hruden [in Ukrainian].
19. Ruzhenskyi, M.M. (2005). Systema sotsialnoho zakhystu naselennia u tranzytyvnomu suspilstvi [The system of social protection of the population in a transitional society]: monohrafiia. Kyiv: IPKD SZU [in Ukrainian].
20. Tarkutsiak, A. O. (2002). Strakhuvannia: pytannia i vidpovidi [Insurance: questions and answers]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vyd-vo Yevropeiskoho universytetu [in Ukrainian].
21. Pro zakhody shchodo realizatsii u 1998–2000 rokakh Osnovnykh napriamiv sotsialnoi polityky [On measures to implement the Main Directions of Social Policy in 1998–2000]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.04.1998 r. № 422. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=422-98-%EF> [in Ukrainian].

УДК 343.213.5; 343.31

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-8>**Лосич Сергій Васильович**

кандидат юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-8192-785X

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті аналізуються основні тенденції розвитку кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану. Вказується, що формування безпекового середовища передбачає створення комплексного підходу до забезпечення національної безпеки за всіма її основними напрямками. Після введення у дію особливого правового режиму воєнного стану нові стратегії забезпечення національної безпеки не затверджувались. Зазначається, що наразі законодавець майже не приділяє уваги криміналізації нових видів суспільно небезпечних діянь, які актуалізувались в умовах воєнного стану, а також вторинній пеналізації вже існуючих кримінальних правопорушень. Здебільшого це стосується потреби у посиленні кримінально-правового захисту критичної інфраструктури, сектору безпеки та оборони, а також безпосередньо – національної безпеки України. Аналіз норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за посягання на останню надає підставу для констатації, що останні зміни до I розділу Особливої частини КК України (за виключенням заміни слова «злочини» на словосполучення «кримінальні правопорушення») відбулись у 2023 році та були пов'язані із усуненням лінгвістичних помилок. Виокремлюється декілька комплексних прогалин, які негативним чином впливають на динамізм та ефективність кримінально-правової політики в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану: 1) наявність термінологічних неузгодженостей, які ускладнюють процес прийняття рішень щодо доцільності та можливості притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності; 2) збільшення кількості конкурентних кримінально-правових норм; 3) наявність у національному кримінальному законодавстві неузгоджених із ратифікованими європейськими та міжнародними документами положень; 4) створення нових кримінально-правових заходів, які мають недоведену ефективність; 5) відсутність системності змін, які вносяться до кримінального законодавства в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: безпекове середовище, національна безпека, кримінально-правова політика, воєнний стан, кримінальне законодавство, міжнародний правопорядок, кримінально-правові заходи, держава-агресор.

Losych S. V. Trends in the development of criminal and legal policy of Ukraine in the conditions of martial state

The article analyzes the main trends in the development of Ukraine's criminal and legal policy under martial law. It is indicated that the formation of a security environment involves the creation of a comprehensive approach to ensuring national security in all its main areas. After the introduction of the special legal regime of martial law, new strategies for ensuring national security were not approved. It is noted that currently the legislator pays almost no attention to the criminalization of new types of socially dangerous acts that became relevant under martial law, as well as to the secondary penalization of already existing criminal offenses. For the most part, this concerns the need to strengthen the criminal and legal protection of critical infrastructure, the security and defense sector, and directly – the national security of Ukraine. An analysis of the norms establishing criminal liability for encroachment on the latter provides grounds for stating that the latest changes to Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (with the exception of replacing the word “crimes” with the phrase “criminal offenses”) took place in 2023 and were associated with the elimination of linguistic errors. Several complex gaps are identified that negatively affect the dynamism and effectiveness of criminal law policy under the special legal regime of martial law: 1) the presence of terminological inconsistencies that complicate the decision-making process regarding the expediency

and possibility of bringing guilty persons to criminal liability; 2) an increase in the number of competing criminal law norms; 3) the presence in the national criminal legislation of provisions inconsistent with ratified European and international documents; 4) the creation of new criminal law measures that have unproven effectiveness; 5) lack of systematic changes made to criminal legislation under the special legal regime of martial law.

Key words: *security environment, national security, criminal law policy, martial law, criminal law, international legal order, criminal law measures, aggressor state*

Вступ. Курс розвитку кримінально-правової політики в умовах воєнного стану зазнав певних змін, зумовлених потребою у забезпеченні здатності кримінального законодавства виконувати завдання, передбачені ст. 1 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Одночасно із цим, зміщення акцентів на забезпечення посиленого захисту національної безпеки держави та підвищення її обороноздатності негативним чином вплинуло на кримінально-правове регулювання інших суспільних відносин, що призвело до збільшення показника загальнокримінальних суспільно небезпечних діянь. За таких умов, як видається, актуальною є потреба в удосконаленні механізму реалізації кримінально-правової політики в умовах воєнного стану.

Метою статті є визначення основних тенденцій розвитку кримінально-правової політики в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану.

Матеріали та методи. Особливостям розвитку кримінально-правової політики в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану приділили свою увагу такі вчені як Є.С. Назимко, Є.О. Письменський, Т.І. Пономарьова, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та інші. Одночасно із цим, низка актуальних проблем залишилась не до кінця розв’язаною, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Під час дослідження було використано онтологічний метод, який надав можливість проаналізувати чинні норми кримінального законодавства, діалектичний та системно-структурний методи було використано під час аналізу змін та доповнень, які вносились до національного кримінального законодавства в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану, а також – метод контент-аналізу, який надав можливість опрацювати матеріали судової практики.

Результати. Кримінально-правовий захист суспільних відносин здійснюється декількома способами: 1) шляхом удосконалення інститутів Загальної частини кримінального права – кримінальної відповідальності та покарання, а також звільнення від них; обставин, що обтяжують та пом’якшують кримінальну відповідальність; співучасті; множинності тощо; 2) шляхом удосконалення санкцій норм Особливої частини кримінального законодавства – криміналізації нових видів кримінальних правопорушень, вторинної пеналізації тощо. Отже фактично удосконалення норм Загальної частини надає можливість сприяти розвитку заходів організаційно-правового характеру щодо реалізації функцій кримінального права відносно осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, тоді як норми Особливої частини надають можливість реалізувати основні завдання кримінального законодавства – виправлення та перевиховання, а також здійснення загальної та спеціальної превенції.

Одночасно із цим, формування безпечного середовища передбачає створення комплексного підходу до забезпечення національної безпеки за всіма її основними напрямками. Необхідно відзначити, що після введення у дію особливого правового режиму воєнного стану нові стратегії забезпечення національної безпеки не затверджувались.

У наразі чинній Стратегії «Безпека людини – безпека країни», затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 визначено, що низький рівень добробуту породжує зневіру і невпевненість у майбутньому, провокує насильство, що гальмує розвиток та консервує відсталість. Особливо небезпечним є укорінення радикальних суспільних настроїв і середовищ, які є основою для політичного насильства й сепаратизму, діяльності незаконних збройних формувань, поширення тероризму. Злочин-

ність загрожує правам і свободам, законним інтересам людей, суспільства та держави. Україна, прагнучи зміцнити заснований на демократичних нормах і цінностях міжнародний порядок, бере активну участь у протидії тероризму, розповсюдженню зброї масового ураження, міжнародній злочинності, наркоторгівлі, торгівлі людьми, політичному та релігійному екстремізму, нелегальній міграції, кіберзагрозам, негативним наслідкам зміни клімату, а також у попередженні та подоланні наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру [1].

Відповідно, із урахуванням того, що наведений документ розроблявся ще до повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, в ньому залишилось поза увагою багато факторів та чинників політичного характеру, здатних здійснювати негативний вплив на кримінологічну ситуацію. Не до кінця актуальним є і перелік кримінальних правопорушень, які потребують першочергової уваги з точки зору удосконалення механізму запобігання. Як видається із наведеного переліку, у Стратегії особливу увагу було приділено міжнародним суспільно небезпечним діям, кримінальним правопорушенням, які вчиняються у складі організованих груп та злочинних організацій, а також мають транснаціональний та транскордонний характер. У цілому не заперечуючи суспільну небезпечність наведених протиправних діянь, необхідно відзначити, що з безпекової точки зору наразі основна увага законодавця та правозастосовників має бути приділена розробці та удосконаленню заходів кримінально-правового характеру, скерованих на протидію кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України.

Вчені вірно відмічають, що активна законотворча діяльність законодавця з реформування кримінального законодавства здійснюється поза межами єдиної стратегії протидії кримінальним правопорушенням і без єдиного методологічного підходу. Крім того, неврахування результатів доктринальних досліджень, вимог законотворчої техніки тощо призвело до того, що у чинному КК з'явився широкий перелік різноманітних кримінально-правових

засобів [2, с. 21]. Так, КК доповнено положеннями щодо спеціальної конфіскації, яка разом з примусовим лікуванням і примусовими заходами медичного характеру названа «іншими заходами кримінально-правового характеру», запозиченими із КК РФ; запроваджено заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; суттєво реформовано ст. 76 КК, що передбачає обов'язки, які суд покладає на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням; запроваджено обмежувальні заходи для осіб, які вчинили домашнє насильство; нарешті, введено новий вид покарання – пробаційний нагляд. Водночас КК зберігає базові положення про кримінальну відповідальність, покарання та судимість як традиційні кримінально-правові засоби. Тому впорядкування, класифікація і пошук спільних рис та відмінностей між різними передбаченими КК засобами стало нагально необхідним для подальшого розвитку кримінального законодавства і практики його застосування [3; 4].

Одночасно із цим не можна залишити поза увагою те, що наразі законодавець майже не приділяє уваги криміналізації нових видів суспільно небезпечних діянь, які актуалізувались в умовах воєнного стану, а також вторинній пеналізації вже існуючих кримінальних правопорушень. Здебільшого це стосується потреби у посиленні кримінально-правового захисту критичної інфраструктури, сектору безпеки та оборони, а також безпосередньо – національної безпеки України. Аналіз норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за посягання на останню надає підставу для констатації, що останні зміни до I розділу Особливої частини КК України (за виключенням заміни слова «злочини» на словосполучення «кримінальні правопорушення») відбулись у 2023 році та були пов'язані із усуненням лінгвістичних помилок.

Отже, наразі можна виокремити декілька комплексних прогалин, які негативним чином впливають на динамізм та ефективність кримінально-правової політики в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану: 1) наявність термінологічних неузгодженостей, які ускладнюють процес прийняття

рішень щодо доцільності та можливості притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності; 2) збільшення кількості конкурентних кримінально-правових норм; 3) наявність у національному кримінальному законодавстві неузгоджених із ратифікованими європейськими та міжнародними документами положень; 4) створення нових кримінально-правових заходів, які мають недоведену ефективність; 5) відсутність системності змін, які вносяться до кримінального законодавства в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану.

1. Наявність термінологічних неузгодженостей, які ускладнюють процес прийняття рішень щодо доцільності та можливості притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Відтак, найбільш яскравим прикладом є використання у диспозиції ч. 1 ст. 263 КК України словосполучення «без передбаченого законом дозволу», що зумовило низку суперечливих позицій як з боку вчених, так і безпосередньо – судових органів, причиною яких стала відсутність законодавчого акту, яким було б урегульовано обіг вогнепальної зброї.

Так, відповідно до Постанови Верховного Суду від 04 грудня 2018 року (справа № 61/3885/16-к), однією із підстав для касаційної скарги стало те, що на переконання захисника, *відсутність спеціального закону, який регулює правовий режим права власності на зброю, виключає наявність у діянні засудженого об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого частиною першою статтею 263 КПК*. Із цього Верховний Суд надав пояснення, що відсилка до іншого «закону» міститься не в диспозиції цієї норми, а у формулюванні умови, яка визначає, коли її диспозиція може бути застосована: «без передбаченого законом дозволу». Якщо «дозвіл» відсутній умова виконана, і діє диспозиція частини першої статті 263 КК, тобто заборона «носіння, зберігання, придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв». Навпаки, наявність відповідного дозволу свідчить про

відсутність передбаченої законом умови, за якої диспозиція цього положення може бути застосована. Умови, що визначають застосування диспозиції норми, в теорії права відносяться до гіпотези норми. Таким чином, слова у частині першій статті 63 КК «без передбаченого законом дозволу» визначають один із елементів гіпотези норми, який поряд із загальними елементами умов настання кримінальної відповідальності, що містяться в Загальній частині Кримінального кодексу України, визначає можливість застосування диспозиції і, відповідно, санкції частини першої статті 263 КК. В цій частині положення частини першої статті 263 дійсно відсилає за своїм змістом до інших законів, вимагаючи, щоб дозвіл, який виключає кримінальну відповідальність за дії зі зброєю, був передбачений законом. Сторона захисту наполягає на тому, що при тлумаченні слова «закон» у частині першій статті 263 КК належить виходити з вузького розуміння цього терміну, що виключає посилання на нормативний акт нижчого рівня. Але якщо слідувати за цією логікою, «дозвіл», виданий не на підставі «закону» у вузькому розумінні, а на підставі підзаконного акту, не може вважатися «передбаченим законом дозволом» у значенні частини першої статті 263 КК [5].

Проте вчені відзначають, що такий підхід знайшов своє відображення не в усіх рішеннях Верховного Суду, що унеможливило систематизувати судову практику та утворити певний прецедент, якого б можна було дотримуватись під час кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 263 КК України [6, с. 251].

Ще одним прикладом є помилки під час встановлення предметів кримінального правопорушення. Так, після рекриміналізації контрабанди законодавець, вносячи зміни до ст. 201 КК України, якою встановлено кримінальну відповідальність за контрабанду культурних цінностей та зброї серед предметів залишив спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, які не відносяться ані до зброї, ані до культурних цінностей. Більше того, кримінально-правова норма, якою встановлено кримінальну відповідаль-

ність за незаконні дії із такими засобами також має текстуальні неточності/неузгодженості – ст. 359 КК України має назву «незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації», тоді як у диспозиції ч. 1 цієї статті вказується на те, що караються незаконні придбання або збут спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації. На вказане також неодноразово зверталась увага вчених [7].

2. Збільшення кількості конкурентних кримінально-правових норм.

Вказані проблеми стосуються також як загальнокримінальних протиправних діянь, так і кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки. Не можна залишити поза увагою те, що, не дивлячись на те, що повномасштабна війна російської федерації проти України триває вже понад три роки, до сьогодні відсутня стала практика та чіткі критерії відмежування державної зради від колабораційної діяльності, що підтверджується практикою суду.

Так, відповідно до вироку Холодногірського районного суду м. Харкова від 28.05.2025 (справа № 642/1021/23), особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 111 КК України за таких обставин: *в період часу з 20 березня 2022 року по 08 червня 2022 року, точні дата та час не встановлені, обвинувачена, будучи громадянкою України, обіймаючи посаду поліцейського з логістики, перебуваючи на тимчасово окупованій території міста Ізюм, Харківської області, в не встановленому місці, протиправно, умисно, за власним бажанням, не маючи на те відповідних встановлених законодавством повноважень, без отримання будь-яких вказівок від керівництва, з метою надання допомоги ворожій державі РФ та заподіяння шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканості, державній та інформаційній безпеці України, в період збройного конфлікту в умовах воєнного стану, вступила у контакт з не встановленими в ході досудового розслідування представниками збройних формувань РФ на території міста Ізюм Харківської області. В подальшому, обвинувачена*

отримала від вказаних осіб пропозицію про співпрацю з представниками РФ, з метою становлення та зміцнення окупаційної влади РФ та недопущення контролю України над територією міста Ізюм Харківської області, тобто переходу на бік ворога, що виражалося у наданні інформації про місця розташування адміністративних будівель та здійсненні патрулювання міста Ізюм Харківської області, а також вступі до незаконно створеного органу з метою забезпечення громадського порядку в інтересах окупаційної влади міста Ізюм, а також забезпечення безпечного перебування військовослужбовців РФ на вказаній території [8].

Аналіз наведеного судового вироку надає підставу для констатації, що фактично особою було вчинено добровільне зайняття посади в незаконних правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, кримінальна відповідальність за яке передбачено ч. 7 ст. 111-1 КК України, оскільки місцем вчинення злочину була на той час тимчасово окупована територія – м. Ізюм Харківської області. Проте таке діяння було кваліфіковане як перехід на бік ворога, вчинений в умовах воєнного стану. Одночасно із цим необхідно відзначити, що низка аналогічних ситуацій була кваліфікована як колабораційна діяльність, інша частина – за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 111 та 111-1 КК України, в окремих випадках третьою нормою ставала або ст. 260 КК України (створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань), або ст. 258-3 КК України (створення терористичної групи чи терористичної організації).

3. Наявність у національному кримінальному законодавстві неузгоджених із ратифікованими європейськими та міжнародними документами положень.

Вказане, здебільшого, стосується норм кримінального законодавства, якими встановлено кримінальну відповідальність за корупційні та пов'язані із корупцією кримінальні правопорушення, а також кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності. Хоча у цьому контексті не можна залишити поза увагою те, що наразі за цими напрямками

законодавцем ведеться активна правотворча діяльність, наслідком якої стало удосконалення кримінально-правових заходів, які можуть застосовуватись до юридичних осіб, а також інституту угод у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення корупційного суспільно небезпечного діяння.

Проте у цьому контексті важко не погодитись із думкою розробників проєкту нового кримінального законодавства України, які відзначають, що якщо чинні для України міжнародні договори більшою мірою імплементовано до КК відповідно до його концептуальних положень, то *acquis communautaire* ЄС потребує повного врахування положень відповідних актів ЄС. Згідно зі ст. 83 Договору про функціонування Європейського Союзу (Лісабонський договір) від 13 грудня 2007 року, «Європейський Парламент і Рада можуть за допомогою директив, ухвалених відповідно до звичайної законодавчої процедури, встановлювати мінімальні правила щодо визначення кримінальних правопорушень і санкцій у сферах особливо тяжких злочинів, що мають транскордонний вимір, зумовлений характером або впливом таких злочинів або особливою потребою боротися з ними на спільній основі. До таких сфер злочинності належать: тероризм, торгівля людьми та сексуальна експлуатація жінок і дітей, незаконний обіг наркотиків, незаконний обіг зброї, відмивання грошей, корупція, підробка платіжних засобів, комп'ютерна злочинність та організована злочинність [9, с. 22].

Одночасно із цим, більшість із наведеного до сьогодні залишається актуальним для подальшого вирішення. Зокрема це, наприклад, стосується відсутності належного механізму кримінально-правової протидії фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. Так, законодавства більшості європейських держав передбачають такі дії як кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки низки суспільно небезпечних діянь, зокрема і тих, що віднесені до категорії загальнокримінальних (таких, як, наприклад, кримінальні правопорушення проти власності). Що стосується національного кримінального законодавства, необхідно від-

значити, що окрім спеціальних кримінально-правових норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та за безпосередньо фінансування тероризму, інших заходів кримінально-правового впливу законодавцем не було передбачено.

Так, прикладом наведеного є зміни, внесені до ст. 306 КК України відповідно до Закону України від 06.12.2019 № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [10]. У 2019 році законодавцем було уточнено об'єктивну сторону вказаного кримінального правопорушення шляхом визначення єдиною формою її реалізації використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. Ознакою, яка дозволяє розмежувати вказане суспільно небезпечне діяння із кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 209 КК України є наявність обов'язкової мети – продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. Одночасно із цим незрозумілим залишився ефект, який очікувався законодавцем від такої новели в межах протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», з урахуванням того, що легалізація, передбачена ст. 306 КК України повинна передбачати обов'язкову наявність спеціальної мети, яка пов'язана виключно із продовженням кримінально протиправної діяльності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів.

Варто також відмітити, що з 2019 року було ухвалено близько 50 вироків у кримі-

нальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 306 КК України, що свідчить про те, що таке діяння не є розповсюдженим. Аналіз міжнародних та європейських документів щодо протидії легалізації та незаконному обігу наркотиків також не передбачає обов'язкової криміналізації такого діяння. Вказане свідчить про доцільність визначення наявності підстав для його декриміналізації.

4. Створення нових кримінально-правових заходів, які мають недоведену ефективність.

Після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, законодавцем було передбачено такий новий вид покарання як пробаційний нагляд, а також такі нові види звільнення як умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби та звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого. Вчені [11; 12] вже звертали увагу на те, що вказані кримінально-правові заходи мають сумнівну результативність, оскільки вони не передбачають наявності підстав та/або умов, скерованих на забезпечення реалізації виховної функції кримінального права, що, відповідно, знижує його ефективність. Це саме стосується і пробаційного нагляду як виду покарання, що також можна критично оцінити з огляду на його правову природу та зміст, закладений законодавцем.

5. Відсутність системності змін, які вносяться до кримінального законодавства в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану.

У цьому контексті варто звернути увагу на те, що після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну до КК було внесено низку змін та доповнень (близько 33 змін з березня 2022 по травень 2025 року), метою яких стало посилення кримінально-правового захисту відповідних суспільних відносин. За цей період було криміналізовано колабораційну діяльність, образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю, виправдовування, визнання

правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікацію її учасників, пособництво державі-агресору, визначено обстановку – умови воєнного стану як кваліфікуючу та особливо кваліфікуючу ознаку низки кримінальних правопорушень проти власності, а також удосконалено інститути Загальної частини, метою чого стало унеможливлення застосовувати окремі кримінально-правові заходи за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також військових кримінальних правопорушень.

Так, якщо із більшістю запропонованих змін можна погодитись, то створення спеціальних норм у розділі I та розділі XX Особливої частини кримінального законодавства, як вже було вище зазначено, на практиці призводить до помилок у кваліфікації протиправних діянь через складнощі у їх відмежуванні. Наприклад, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 436-2 КК України має низку об'єктивних ознак, які є схожими із, наприклад, тими, що передбачені ст. 111-1 КК України.

Розглядаючи цю новелу, М.І. Хавронюк наводить ознаки, які надають можливість відмежувати таке кримінальне правопорушення від суміжних, звертаючи увагу на окремі аспекти. Так, вчений відзначає, що у ст. 436-2 КК немає ознаки публічності, власливої для ч. 1 ст. 111-1 КК; суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК, може бути будь-яка особа, а для злочину, передбаченого ст. 436-2 КК, характерним є спеціальний суб'єкт - громадянин України; відповідно до ч. 1 ст. 111-1 КК зазначене заперечення здійснюється у формі співпраці з державою-агресором та з метою спричинити шкоду державі Україна, її патріотам чи союзникам; для злочину, передбаченого ст. 436-2 КК, ці ознаки не обов'язкові. Водночас, якщо громадянин України в умовах окупації, діючи у формі співпраці з державою-агресором та з метою спричинити шкоду державі Україна, публічно заперечує здійснення збройної агресії проти України, то відповідно до правил вирішення конкуренції кримінально-право-

вих норм таке діяння мало би бути кваліфіковане за ч. 1 ст. 111-1 КК. Проте, тут має місце не конкуренція, а колізія – суперечність норм, що регулюють одні й ті ж правовідносини: вчинене діяння охоплюється і ч. 1 ст. 111-1, і ст. 436-2 КК. Це помилка законодавця, яку треба виправити. Поки ж вона не виправлена, колізію слід вирішувати за правилами вирішення темпоральних колізій [13].

Отже, як видається, більш доцільним є створення системного підходу до оновлення кримінального законодавства в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану, що надасть можливість знизити кількість конкурентних та колізійних кримінально-правових норм.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надало підставу для констатації, що в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану національна кримінально-правова політика та її динамізм зазнали негативних тенденцій. Варто погодитись із думкою Є.О. Письменського, яким було визначено такі головні негативні тенденції, які характеризують формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: 1) кримінально-правовий популізм (у всіх

його типових проявах); 2) низька якість кримінального законодавства (недосконалий закон, що породжує неефективне його застосування); 3) кримінально-правові прогалини, які не усунуті та помилки, що не виправлені (назрілі проблеми тривалий час лишаються не розв'язаними попри очевидну та нагальну потребу їх вирішити). Наявність цих тенденцій характеризує правотворчий процес як такий, що ускладнює (інколи унеможлиблює) протидію кримінальним правопорушенням, зокрема зумовленим або пов'язаним з війною, а отже, практика нормотворення потребує трансформації [12, с. 49].

У цьому контексті очевидно є потреба у співвідношенні очікуваної ефективності від змін, які вносяться до кримінального законодавства та потенційно негативних наслідків, які можуть виникнути внаслідок впливу їх на інші суспільні відносини. Особливо це стосується криміналізації та вторинної пеналізації протиправних діянь, котрі мають відбуватись виключно після встановлення та доведення наявності всіх традиційних підстав, які зумовлюють потребу у створенні кримінально-правової заборони та посиленні меж кримінальної відповідальності та покарання.

Література

1. Стратегія національної безпеки «Безпека людини – безпека країни». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
2. Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Вишневська І.А., Горох О.П., Гуторова Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є.Л., Хавронюк М.І. / За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. К. : Компанія ВАІТЕ. 2024. 494 с.
3. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків : Право, 2020. С. 62–63.
4. Постанова Верховного Суду від 04 грудня 2018 року (справа № 161/3885/16-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78628039>
5. Назимко Є.С., Пономарьова Т.І. Запобігання кримінальним правопорушенням у сучасній кримінології: теорія та практика: монографія. Вид. 2-е, переробл. та доповн. Київ : ВД «Дакор», 2024. 312 с.
6. Пономарьова Т. І., Данилевська Ю. О., Єдаменко І. В. Кримінальна відповідальність за незаконні дії зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 4. С. 90–95.
7. Вирок Холодногірського районного суду м. Харкова від 28.05.2025 (справа № 642/1021/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127669327>
8. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n901>
9. Ясеницький Я.І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 551–554.

10. Тютюгін В.І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби (коментар закону та критичний аналіз його приписів). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1(21). С. 51–70.

11. Хавронюк М.І. За виправдовування збройної агресії РФ проти України – кримінальна відповідальність. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/>

12. Письменський Є.О. Формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 43–52.

References

1. Stratehiia natsionalnoi bezpeky “Bezpeka liudyny – bezpeka krainy” [National Security Strategy “Human Security – Country Security”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> [in Ukrainian].

2. Proiekt novoho Kryminalnogo kodeksu Ukrainy: peredumovy rozrobky, kontseptualni zasady, osnovni polozhennia (2024). [Draft of the new Criminal Code of Ukraine: development prerequisites, conceptual principles, main provisions]: monohrafiia. Andrushko P.P., Bakumov O.S., Baulin Yu.V., Burdin V.M., Vyshnevskia I.A., Horokh O.P., Hutorova N.O., Marchuk N.O., Navrotskyi V.O., Ponomarenko Yu.A., Streltsov Ye.L., Khavroniuk M.I. / Za zah. red. Yu.V. Baulina, M.I. Khavroniuka. K.: Kompaniia VAITE. 494 s. [in Ukrainian].

3. Ponomarenko, Yu.A. (2020). Zahalna teoriia karanosti kryminalnykh pravoporushen [General theory of criminal punishment]: monohrafiia. Kharkiv : Pravo. S. 62–63 [in Ukrainian].

4. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 04 hrudnia 2018 roku (sprava № 161/3885/16-k) [Resolution of the Supreme Court of December 4, 2018 (case No. 161/3885/16-k)]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78628039> [in Ukrainian].

5. Nazymko, Ye.S., & Ponomarova, T.I. (2024). Zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam u suchasni kryminolohii: teoriia ta praktyka [Prevention of criminal offenses in modern criminology: theory and practice]: monohrafiia. Vyd. 2-e, pererobl. ta dopovn. Kyiv : VD “Dakor”. 312 s. [in Ukrainian].

6. Ponomarova, T. I., Danylevska, Yu. O., & Yedamenko, I. V. (2024) Kryminalna vidpovidalnist za nezakonni dii zi spetsialnymi tekhnichnymi zasobamy nehlasnogo otrymannia informatsii [Criminal liability for illegal actions with special technical means of covertly obtaining information]. *Pravovyi chasopys Donbasu*, 4, 90–95 [in Ukrainian].

7. Vyroky Kholodnohirskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 28.05.2025 (sprava № 642/1021/23) [Verdict of the Kholodnohirsky District Court of Kharkiv dated 05/28/2025 (case No. 642/1021/23)]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127669327> [in Ukrainian].

8. Pro zapobihannia ta protydiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia: Zakon Ukrainy vid 06.12.2019 № 361-IX [On prevention and counteraction to the legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of the proliferation of weapons of mass destruction: Law of Ukraine dated 06.12.2019 No. 361-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n901> [in Ukrainian].

9. Iasenytskyi, Ya.I. (2025). Umovno-dostroкове zvilnennia vid vidbuvannia pokarannia dlia prokhodzhennia viiskovoi sluzhby [Conditional early release from serving a sentence for military service]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 3, 551–554 [in Ukrainian].

10. Tiutiuhin, V.I. (2024). Umovno-dostroкове zvilnennia vid vidbuvannia pokarannia dlia prokhodzhennia viiskovoi sluzhby (komentar zakonu ta krytychnyi analiz yoho prypysiv) [Conditional early release from serving a sentence for military service (commentary on the law and critical analysis of its provisions)]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy*, 1(21), 51–70 [in Ukrainian].

11. Khavroniuk, M.I. (2022). Za vypravdovuvannia zbroinoi ahresii RF proty Ukrainy – kryminalna vidpovidalnist [Criminal liability for justifying the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine]. Retrieved from: <https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/> [in Ukrainian]

12. Pysmenskyi, Ye.O. (2024). Formuvannia kryminalno-pravovoi polityky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: doslidzhennia nehatyvnykh tendentsii [Formation of criminal legal policy of Ukraine under martial law: study of negative trends]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 1, 43–52 [in Ukrainian].

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-9>

Назимко Єгор Сергійович

доктор юридичних наук, професор,
перший проректор
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-4949-4155

Пономарьова Тетяна Ігорівна

доктор юридичних наук, старший дослідник,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5209-0234

Петренко Віталій Олександрович

науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0000-1938-9595

ПРОБАЦІЙНИЙ НАГЛЯД ЯК ВИД ПОКАРАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті розглядається пробаційний нагляд як відносно новий вид покарання. Відзначається, що у більшості європейських країн пенітенціарний нагляд є спеціальним виправним та виховним заходом, який застосовується до осіб, яких було звільнено від покарання із випробуванням. Доводиться, що станом на травень 2025 року значення такої законодавчої новели для розвитку кримінально-правової політики важко оцінити однозначно, причиною чого є непідтверджена ефективність пробаційного нагляду як виду покарання та низка наукових дискусій щодо правової природи та можливості відносити пробаційний нагляд до системи покарань. Відмічається, що наразі пенітенціарний нагляд передбачений як вид покарання у санкціях близько 170 кримінально-правових норм, в яких встановлено кримінальну відповідальність як за кримінальні проступки, так і за нетяжкі та середньої тяжкості злочини. В окремих випадках законодавцем порушено логіку та послідовність визначення виду та розміру покарання в залежності від системи, передбаченої ст. 51 КК України та безпосередньо тяжкості та суспільної небезпечності кримінального правопорушення. Звертається увага на те, що законодавцем (окрім очевидних кримінально-правових наслідків) чітко не визначено різниці між обмеженням прав і свобод кримінального правопорушника, звільненого від відбування покарання з випробуванням та кримінального правопорушника, якому призначено покарання у

виді пробаційного нагляду. За результатами аналізу ст.ст. 59-1 та 76 КК України вказано на те, що фактично різниця полягає лише у можливості покласти на осіб, яким призначено покарання у виді пробаційного нагляду обов'язок використовувати електронний засіб контролю і нагляду та проживати за вказаною у рішенні суду адресою. Підсумовується, що абсолютно аргументованою є думка вчених щодо доцільності віднесення такого заходу до спеціальних наглядових та соціально-виправних заходів взаємодії із особами, яких було звільнено від відбування покарання з випробуванням. Зокрема це також може стати одним зі способів удосконалення обов'язків, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням.

Ключові слова: пробаційнийгляд, покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням, кримінальне право, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, кримінальне законодавство.

Nazymko Ye. S., Ponomarova T. I., Petrenko V. O. Probation supervision as a type of punishment in the criminal law of Ukraine

The article considers probation supervision as a relatively new type of punishment. It is noted that in most European countries, penitentiary supervision is a special corrective and educational measure applied to persons who have been released from probationary punishment. It is proved that as of May 2025, the significance of such a legislative novelty for the development of criminal law policy is difficult to assess unambiguously, the reason for which is the unconfirmed effectiveness of probation supervision as a type of punishment and a number of scientific discussions regarding the legal nature and possibility of referring probation supervision to the system of punishments. It is noted that currently penitentiary supervision is provided for as a type of punishment in the sanctions of about 170 criminal law norms, which establish criminal liability for both criminal offenses and for minor and medium-serious crimes. In some cases, the legislator violated the logic and consistency of determining the type and amount of punishment depending on the system provided for in Art. 51 of the Criminal Code of Ukraine and directly the gravity and social danger of the criminal offense. Attention is drawn to the fact that the legislator (except for the obvious criminal law consequences) did not clearly define the difference between the restriction of the rights and freedoms of a criminal offender released from serving a sentence with probation and a criminal offender who was sentenced to probationary supervision. According to the results of the analysis of Articles 59-1 and 76 of the Criminal Code of Ukraine, it is indicated that in fact the difference consists only in the possibility of imposing on persons who were sentenced to probationary supervision the obligation to use an electronic means of control and supervision and to live at the address specified in the court decision. It is summarized that the opinion of scientists regarding the expediency of classifying such a measure as special supervisory and social-correctional measures of interaction with persons who were released from serving a sentence with probation is absolutely justified. In particular, this can also be one of the ways to improve the duties that the court imposes on a person released from serving a sentence with probation.

Key words: probation supervision, punishment, release from serving a sentence with probation, criminal law, criminal offense, criminal liability, criminal legislation.

Вступ. Інститут покарання є одним із найбільш сталих серед більшості інститутів кримінального права. Необхідно відзначити, що протягом тривалого періоду система покарань, передбачена ст. 51 Кримінального кодексу України (далі – КК України) залишалась незмінною, що свідчить про відносну її ефективність та достатність для забезпечення завдань, поставлених для вирішення перед кримінальним законодавством. Одночасно із цим, у 2023 році було прийнято Закон України від 23.08.2023 № 3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» [1], відпо-

відно до якого КК України було доповнено новим видом покарання – пробаційним наглядом. Станом на травень 2025 року значення такої законодавчої новели для розвитку кримінально-правової політики важко оцінити однозначно, причиною чого є непідтверджена ефективність пробаційного нагляду як виду покарання та низка дискусій щодо правової природи та можливості взагалі відносити пробаційнийгляд до системи покарань.

Метою статті є аналіз правової природи пробаційного нагляду як виду покарання у кримінальному праві України.

Матеріали та методи. Пробаційнийгляд як вид покарання у кримінальному праві України розглядався у працях таких учених як

Д.Є. Крикливець, Є.С. Назимко, В.Л. Ортинський, Ю.А. Пономаренко, Н.Д. Слотвінська, Ю.В. Сподарик, М.І. Хавронюк та інші. Однак, не дивлячись на активний науковий інтерес, низка актуальних питань, пов'язаних із визначенням виду покарання залишається відкритими для дискусій.

Під час дослідження було використано методологічний комплекс, необхідний для проведення всебічного аналізу предмета та отримання науково обґрунтованих результатів. Теоретико-прикладною основою дослідження є результати аналізу нормативно-правових актів, офіційних статистичних даних правоохоронних органів, наукової літератури та практики суду у сфері застосування положень кримінального законодавства.

Результати. Відтак, більшість учених, не дивлячись на відсутність однозначної думки щодо правової природи пробаційного нагляду як виду покарання, як правило, відзначають його позитивні риси та прогнозують подальший активний розвиток та підвищення ефективності.

Наприклад, Ю.В. Сподарик вказує, що пробаційний нагляд має значно більше переваг, ніж недоліків, що робить його важливим компонентом сучасної системи правосуддя. По-перше, він сприяє реінтеграції правопорушників у суспільство, дозволяючи їм зберігати соціальні зв'язки та працювати, що знижує ризик рецидиву. По-друге, пробація є економічно вигіднішою альтернативою ув'язненню, що зменшує фінансові витрати на утримання осіб у в'язницях. Крім того, пробаційний нагляд забезпечує активний контроль і підтримку, що може допомогти правопорушникам змінити свою поведінку та уникнути повторних кримінальних правопорушень. Він також зменшує навантаження на пенітенціарну систему, сприяючи її гуманізації та покращенню умов утримання. Вчений вважає, що в цілому, пробація не лише демонструє прогресивний підхід до покарання, але й формує суспільство, яке вірить у можливість змін. Завдяки цим перевагам, пробаційний нагляд є ефективним і важливим інструментом у досягненні справедливості та безпеки в суспільстві [2].

Д.Є. Крикливець відзначає, що з одного боку, цей вид покарання є позитивним, оскільки не передбачає ізоляції засудженого від суспільства та водночас дозволяє поєднати різні напрямки виховного впливу, що покладаються на нього у формі окремих обов'язків. З іншого боку, аналіз правового регулювання цього виду покарання дозволяє спрогнозувати певні труднощі, які виникатимуть під час його призначення, що зумовлено низькою якістю законодавчих норм, зокрема, непродуманістю їхнього співвідношення з іншими нормами кримінального закону [3].

В.Л. Ортинський та Н.Д. Слотвінська вказують, що раціональне застосування обмежень поряд з соціально-виховними та наглядовими заходами з урахуванням особи правопорушника, історії його правопорушень, ризиків вчинення повторного кримінально караного протиправного діяння, здатне стати ефективним інструментом виправлення осіб без ізоляції від суспільства та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими до пробаційного нагляду, так і іншими особами. Водночас, досягнення такого результату можливе лише за умови застосування фахівцями комплексного підходу, який буде включати персоналізовану орієнтацію на особу правопорушника, з урахування психологічних, соціальних і економічних аспектів, які впливають на поведінку засудженого, а також належний контроль над кожним піднаглядним. Відтак, застосування формальних критеріїв при виконанні покарання органом пробації, як і при призначенні покарання судом, не здатне забезпечити мети ефективного правосуддя [4].

Проте, як видається, із більшістю наведеного важко погодитись. Так, по-перше, «обмеження поряд з соціально-виховними та наглядовими заходами» та «активний контроль і підтримка, які можуть допомогти правопорушникам змінити свою поведінку та уникнути повторних кримінальних правопорушень» не здатні вирішити завдання, які ставляться перед кримінальним законодавством. Необхідно відзначити, що у більшості європейських країн пенітенціарний нагляд є спеціальним виправним та виховним захо-

дом, який застосовується до осіб, яких було звільнено від покарання із випробуванням. Прикладом є Швеція, кримінальне законодавство [5] якої передбачає, що особу, якій призначено випробувальний термін може бути передано під нагляд пенітенціарної та пробаційної служби одночасно із визначенням декількох обов'язків, серед яких зокрема також громадські роботи, штраф тощо. Отже, саме такий підхід здається найбільш ефективним та таким, що належним чином відтворює правову природу пробації як системи наглядових та спеціально-виховних заходів. Розуміння пробаційного нагляду як самостійного виду покарання скоріше може призвести до зниження якості кримінально-правових заходів, ніж до покращення процедури виправлення та перевиховання кримінальних правопорушників.

Варто погодитись із думкою М.І. Хавронюка, який справедливо відзначає, що термін «пробаційний нагляд» не може бути назвою покарання, оскільки він, на відміну від назв інших видів покарань, характеризує спосіб дій уповноваженого органу з питань пробації, а не суть застосовуваних до засудженого обмежень. Рекомендація СМ/Рес(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробації (прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року) визначає, що пробація не є покаранням, а належить до процесу виконання в суспільстві покарань і заходів, передбачених законом і призначених правопорушникові. Вона включає широке коло дій та заходів виховного впливу, таких як нагляд, контроль і надання допомоги, метою яких є залучення засудженого до громадського життя, а також забезпечення безпеки суспільства. Пробаційний нагляд сам по собі не може бути покаранням. За своїм змістом він є одним із елементів способу виконання покарань, а також заходів, зокрема обмежувальних заходів. Вчений також справедливо зауважує, що звільнення від відбування покарання з випробуванням фактично і означає застосування до особи пробаційного нагляду. Тому існування у КК України одночасно і пробації (пробаційного нагляду), і звільнення від покарання з випробуванням (тобто, постпені-

тенціарного пробаційного нагляду – за своєю суттю та згідно із пунктами 59–61 Рекомендації СМ/Рес(2010)1 про Правила Ради Європи про пробації) є необґрунтованим дублюванням і виглядає як одночасне існування і позбавлення волі, і ув'язнення [6].

У цьому контексті видається доцільним звернути увагу на деякі законодавчі недоліки, які виникли після запровадження нового виду покарання. Так, у ст. 10 Закону України від 05.02.2015 № 160-VIII «Про пробацію» визначено, що наглядова пробація – це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, **пробаційного нагляду, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді пробаційного нагляду, громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, виконання покарання у виді штрафу, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів** [7]. Одночасно із цим, відповідно до ч. 1 ст. 59-1 КК України, покарання у виді пробаційного нагляду **полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства** [8].

Таким чином, законодавцем (окрім очевидних кримінально-правових наслідків) чітко не визначено різниці між обмеженням прав і свобод кримінального правопорушника, звільненого від відбування покарання з випробуванням та кримінального правопорушника, якому призначено покарання у виді пробаційного нагляду, а наведені законодавчі положення виглядають певною мірою тавтологічно. Аналіз ст.ст. 59-1 та 76 КК України свідчить про те, що фактично різниця полягає лише у можливості покласти на осіб, яким призначено покарання у виді пробаційного нагляду обов'язок використовувати електро-

ний засіб контролю і нагляду та проживати за вказаною у рішенні суду адресою.

Ю.А. Пономаренко також вказує, що особливості встановлення в санкціях для цього виду покарання в статтях Загальної частини не визначені, тому законодавець, загалом міг би передбачити його в будь-якій санкції статті Особливої частини, незалежно ні від родового об'єкта кримінального правопорушення, ні від форми вини, з якою воно вчиняється, ні від будь-яких інших його характеристик. Водночас, врахування загальних правил побудови санкцій [9] унеможливило встановлення цього виду покарання в санкціях за тяжкі чи особливо тяжкі злочини і вимагає дуже зваженого підходу до його встановлення в санкціях за нетяжкі злочини, особливо ті, за які передбачене позбавлення волі на строк понад 2 роки. Окрім того, змістовна близькість пробаційного нагляду з випробуванням має унеможливлювати встановлення цього виду покарання в санкціях за ті кримінальні правопорушення, за які забороняється звільнення від відбування покарання з випробуванням [10]. На жаль, фактичний стан пеналізації пробаційним наглядом свідчить про низку законодавчих недоліків у цій частині [11, с. 174–175].

Одночасно із цим не можна не відмітити, що наразі пенітенціарнийгляд не тільки передбачений як вид покарання у санкціях близько 170 кримінально-правових норм, в яких встановлено кримінальну відповідальність як за кримінальні проступки, так і за нетяжкі та середньої тяжкості злочини, – в окремих випадках законодавцем також порушено логіку та послідовність визначення виду та розміру покарання в залежності від системи, передбаченої ст. 51 КК України та безпосередньо тяжкості та суспільної небезпечності кримінального правопорушення.

Так, наприклад, у ч. 1 ст. 444 КК України законодавцем встановлено кримінальну відповідальність за напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист, а також викрадення або позбавлення волі цих осіб з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або

з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень, який карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років, а у ч. 2 цієї ж норми передбачено відповідальність за погрозу вчинення таких дій, яка карається виправними роботами на строк до двох років або пробаційним наглядом на строк до трьох років, або обмеженням волі на той самий строк, або позбавленням волі на строк до двох років [8].

Ще одним прикладом є санкція ч. 1 ст. 378 КК України. Так, законодавцем за умисне знищення або пошкодження майна, що належить судді, народному засідателю чи присяжному або їх близьким родичам, у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя передбачено покарання у виді пробаційного нагляду на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк [8]. Видається не у повній мірі аргументованим рішенням проігнорувати такий вид покарання як обмеження волі та одразу після пробаційного нагляду передбачити альтернативним видом покарання позбавлення волі. До цього ж варто додати і те, що за суворістю пробаційнийгляд, який як зазначено вище, більшість учених справедливо прирівнює до випробування, апріорі не відповідає суворості такого покарання як позбавлення волі. Вказане також дозволяє стверджувати про невідповідність розмірів таких покарань правилам побудови санкцій кримінально-правових норм.

Наведене також стосується санкцій норм, у яких встановлено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Так, за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України, законодавцем передбачено покарання у виді штрафу від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційного нагляду на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк від двох до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Діяння, передбачене ч. 1 ст. 369 КК України, карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до чотирьох років, або позбавленням волі на той самий строк. Порівняння наведених санкцій дозволяє дійти таких висновків: 1) більшість видів покарань, передбачених у наведених санкціях, є майже ідентичними, чим фактично підтверджується однаковий ступінь їх суспільної небезпечності; 2) визначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років у санкції ч. 2 ст. 368 КК України зумовлено формами реалізації об'єктивної сторони та спеціальним суб'єктом, яким є службова особа. *Водночас не цілком зрозуміло рішення законодавця для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, який передбачає наявність спеціального суб'єкта, визначити в санкції такий вид покарання, як пробаційний нагляд.* Особливо недоцільним це є з огляду на те, що для загального суб'єкта, який може вчинити діяння, передбачене ст. 369 КК України, визначено покарання у виді обмеження волі, яке відповідно до положень ст. 51 КК України є більш суворим кримінально-правовим заходом [12, с. 235–236].

Підтвердженням наведеного також є відповідні приклади із судової практики. Аналіз судових вироків, ухвалених за результатами розгляду кримінальних проваджень, розпочатих за фактом вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368 КК України надає підставу для констатації, що з 2023 року по травень 2025 року покарання у виді пробаційного нагляду за вчинення такого суспільно небезпечного діяння було призначено лише декілька разів. Одночасно із цим визначити логіку та підстави обрання виду покарання судом майже неможливо, оскільки всі викладені обставини таких кримінальних правопорушень були майже однаковими, аналогічно як і кримінальна та посткримінальна поведінка кримінальних правопорушників.

Так, наприклад, відповідно до вироку Арбузинського районного суду Миколаївської області від 18.11.2024 року (справа № 467/1453/24), особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, перед-

баченого ч. 1 ст. 368 КК України за таких обставин: *13.02.2024 року приблизно об 11:40 год. обвинувачений, переслідуючи корисливий умисел щодо отримання неправомірної вигоди, оформив медичну картку стаціонарного хворого, чим вчинив дії щодо переведу останнього з ДІЗО ДУ «Південноукраїнська виправна колонія № 83» до приміщення стаціонарного лікування медичної частини № 83 філії Державної установи Центру охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України в Миколаївській області. 27.02.2024 року приблизно о 09:00 год. обвинувачений, продовжуючи реалізовувати злочинний умисел, направлений на отримання неправомірної вигоди, з метою схилення особи до надання йому неправомірної вигоди, перебуваючи в палаті медичної частини № 83 філії Державної установи Центру охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України в Миколаївській області повідомив останньому про необхідність надання йому неправомірної вигоди в сумі 2000 грн. шляхом переведу грошових коштів на його банківську картку. 27.02.2024 року о 10:45 год. у зв'язку з ненаданням особою неправомірної вигоди та з метою схилення останнього до надання неправомірної вигоди, обвинувачений виписав його зі стаціонарного відділення медичної частини № 83 філії Державної установи Центру охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України в Миколаївській області та повідомив, що у разі ненадання йому обумовленої раніше суми неправомірної вигоди, особа буде відбувати подальше покарання у ДІЗО ДУ «Південноукраїнська виправна колонія № 83»... Таким чином, обвинувачений одержав неправомірну вигоду у розмірі 1990 грн. за вчинення в інтересах особи дії з використанням наданого йому службового становища, а саме: за прийняття рішення про перебування його у стаціонарному відділенні медичної частини № 83 філії Державної установи Центру охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України в Миколаївській області в період часу з 13.02.2024 по 05.03.2024 року. Обвинуваченому було призначено покарання у виді пробаційного нагляду на строк 3 (три)*

роки з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій на строк 3 (три) роки [13].

За наявності схожих обставин особам у всіх інших випадках, здебільшого, призначалось основне покарання у виді штрафу та додаткове у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надало підстави для констатації, що

пробаційний нагляд як вид покарання має недостатньо доведену ефективність в системі заходів кримінально-правового характеру. Абсолютно аргументованою є думка вчених щодо доцільності віднесення такого заходу до спеціальних наглядових та соціально-виправних заходів взаємодії із особами, яких було звільнено від відбування покарання з випробуванням. Зокрема це також може стати одним зі способів удосконалення обов'язків, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням.

Література

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23.08.2023 № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#n7>
2. Сподарик Ю.В. Пробаційний нагляд як новий вид основного покарання: переваги та недоліки. URL: http://lsej.org.ua/10_2024/98.pdf
3. Крикливець Д.Є. Пробаційний нагляд як вид покарання: погляд у майбутнє. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2024/88.pdf
4. Ортинський В.Л., Слотвінська Н.Д. Пробаційний нагляд як вид покарання без ізоляції від суспільства. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/nov/36772/ortinskislottvinvisnik4.pdf>
5. Sveriges brottsbalk. URL: <https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=1962:700>
6. Хавронюк М.І. Висновок щодо проєкту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності». URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vysnovok-shhodo-proyektu-zakonu/>
7. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень. Харків : Право, 2020. С. 560–564.
10. Євдокімова О. В. Проблеми удосконалення видів покарань в умовах воєнного стану. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція: матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції* (м. Львів, 26–27 жовт. 2023 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2023. С. 111–114.
11. Пономаренко Ю.А. Пробаційний нагляд як вид покарання за кримінальним правом України. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2024. № 2(22). С. 166–188.
12. Назимко Є.С., Пономарьова Т.І. Запобігання кримінальним правопорушенням у сучасній кримінології: теорія та практика: монографія. Вид. 2-е, переробл. та доповн. Київ : ВД «Дакор», 2024. 312 с.
13. Вирок Арбузинського районного суду Миколаївської області від 18.11.2024 року (справа № 467/1453/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123073004>

References

1. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonallennia vydiv kryminalnykh pokaran [On Amendments to the Criminal, Criminal Procedural Codes of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on Improving Types of Criminal Punishments]: Zakon Ukrainy vid 23.08.2023 № 3342-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#n7> [in Ukrainian].
2. Spodaryk, Yu.V. (2024). Probatsiinyi nahliad yak novyi vyd osnovnoho pokarannia: perevahy ta nedoliky [Probationary supervision as a new type of main punishment: advantages and disadvantages]. Retrieved from: http://lsej.org.ua/10_2024/98.pdf [in Ukrainian].

3. Kryklyvets, D.Ie. (2024). Probatsiinyi nahliad yak vyd pokarannia: pohliad u maibutnie [Probationary supervision as a type of punishment: a look into the future]. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/2_2024/88.pdf [in Ukrainian].
4. Ortynskyi, V.L., & Slotvinska, N.D. (2024). Probatsiinyi nahliad yak vyd pokarannia bez izoliatsii vid suspilstva [Probationary supervision as a type of punishment without isolation from society]. Retrieved from: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/nov/36772/ortinskislotvinvisnik4.pdf> [in Ukrainian].
5. Sveriges brottsbalk. Retrieved from: <https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=1962:700> [in English].
6. Khavroniuk, M.I. (2021). Vysnovok shchodo proiektu Zakonu “Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo rozvytku systemy probatsii, zbilshennia alternatyv pozbavlenniu voli ta stvorennia umov dlia znyzhennia retsydyvnoi zlochynnosti” [Opinion on the draft Law “On Amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine Regarding the Development of the Probation System, Increasing Alternatives to Imprisonment and Creating Conditions for Reducing Recidivism”]. Retrieved from: <https://pravo.org.ua/blogs/vysnovok-shhodo-proyektu-zakonu/> [in Ukrainian].
7. Pro probatsiiu [On Probation]: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 № 160-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001 № 2341-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
9. Ponomarenko, Yu. A. (2020). Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen [General theory of determining the punishment of criminal offenses]. Kharkiv : Pravo. S. 560–564 [in Ukrainian].
10. Ievdokimova, O. V. (2023). Problemy udoskonalennia vydiv pokaran v umovakh voiennoho stanu [Problems of improving types of punishments under martial law]. Ukrainiska voienna ta povoienna kryminalna yustytisia: materialy IKh (KhKhII) Lvivskoho forumu kryminalnoi yustytisii (m. Lviv, 26–27 zhovt. 2023 r.) / uporiad. I. B. Hazdaika-Vasylyshyn. Lviv: LvDUVS. S. 111–114. [in Ukrainian].
11. Ponomarenko, Yu.A. (2024). Probatsiinyi nahliad yak vyd pokarannia za kryminalnym pravom Ukrainy [Probationary supervision as a type of punishment under the criminal law of Ukraine]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 2(22), 166–188 [in Ukrainian].
12. Nazymko, Ye.S., & Ponomarova, T.I. (2024). Zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam u suchasnii kryminolohii: teoriia ta praktyka [Prevention of criminal offenses in modern criminology: theory and practice]: monohrafiia. Vyd. 2-e, pererobl. ta dopovn. Kyiv : VD “Dakor”. 312 s. [in Ukrainian].
13. Vyrok Arbusynskoho raionnoho sudu Mykolaivskoi oblasti vid 18.11.2024 roku [Verdict of the Arbusyn district court of Mykolaiv region dated 11/18/2024] (sprava № 467/1453/24). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123073004> [in Ukrainian].

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-10>**Пастушенко Віталій Анатолійович**

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
та публічного управління факультету № 4
Донецького державного університету внутрішніх справ;
начальник Кропивницької районної військової адміністрації
Кіровоградської області
ORCID: 0009-0005-5109-9682

Войтушенко Ігор Олегович

аспірант в галузі публічного права та адміністрування
кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління
Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0006-2431-7258

СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ НАУКОВЦЯМИ ТА ПРАКТИКАМИ

У статті здійснено комплексний аналіз наукових підходів до розуміння синергетичного потенціалу територіальних громад у контексті децентралізаційних процесів. Автори наголошують на необхідності переходу від суто ресурсного бачення до якісної оцінки взаємодії стейкхолдерів, здатної породжувати ефекти, що перевищують суму окремих складових. Обґрунтовується міждисциплінарний характер поняття, яке охоплює соціальний капітал, інституційні ресурси, інноваційний потенціал та економічну активність. Представлено концептуальну модель синергетичного потенціалу як індикатора згуртованості та ефективності громад.

Стаття висвітлює проблеми відсутності уніфікованих підходів до оцінки та реалізації синергетичних механізмів у локальному самоврядуванні. Через аналіз теоретичних джерел та приклад громад демонструється, як поєднання соціальних, економічних та управлінських факторів забезпечує комплексний розвиток. Особлива увага приділена бар'єрам впровадження концепції: правовій неврегульованості, методичній фрагментарності та інституційним обмеженням. У підсумку автори формують рекомендації щодо створення ефективного інструментарію оцінки та впровадження синергетичного підходу у практику стратегічного планування громад.

Систематизовано актуальні наукові підходи до трактування поняття синергетичного потенціалу територіальних громад. Проаналізовано міждисциплінарні основи концепції, визначено функціональні характеристики взаємодії стейкхолдерів у межах просторового розвитку. Розкрито кореляції між синергетичними ефектами та ефективністю управлінських рішень у децентралізованому середовищі. Обґрунтовано наукову доцільність формалізації зазначеної категорії як інтегративного індикатора соціально-економічного згуртування. Запропоновано концептуальну модель інтерпретації синергетичного потенціалу з позицій соціодинаміки та управлінської синергетики.

Ключові слова: синергетичний потенціал, територіальна громада, просторовий розвиток, управлінська синергетика, децентралізація, міждисциплінарність, стейкхолдери.

Pastushenko V. A., Voitushenko I. O. Modern concept of synergic potential of territorial communities: approaches to defining the concept by scientists and practitioners

The article provides a comprehensive analysis of scientific approaches to understanding the synergistic potential of territorial communities in the context of decentralization processes. The authors emphasize the need to move from a purely resource-based vision to a qualitative assessment of stakeholder interaction, capable of generating effects that exceed the sum of individual components. The interdisciplinary nature of the concept is substantiated, which encompasses social capital, institutional resources, innovative potential, and economic activity. A conceptual model of synergistic potential as an indicator of community cohesion and efficiency is presented. The article highlights the problems of the lack of unified approaches to the assessment and implementation of synergistic mechanisms in local self-government. Through the analysis of theoretical sources and the example of communities, it is demonstrated how the combination of social, economic, and managerial factors ensures comprehensive development. Particular attention is paid to barriers to the implementation of the concept: legal unregulated, methodological fragmentation, and institutional limitations. As a result, the authors formulate recommendations for creating an effective toolkit for assessing and implementing a synergistic approach in the practice of strategic community planning.

Current scientific approaches to interpreting the concept of synergistic potential of territorial communities are systematized. The interdisciplinary foundations of the concept are analyzed, the functional characteristics of stakeholder interaction within spatial development are determined. Correlations between synergistic effects and the effectiveness of management decisions in a decentralized environment are revealed. The scientific feasibility of formalizing the specified category as an integrative indicator of socio-economic cohesion is substantiated. A conceptual model of interpreting synergistic potential from the standpoint of sociodynamics and managerial synergetics is proposed.

Keywords: synergistic potential, territorial community, spatial development, managerial synergetics, decentralization, interdisciplinarity, stakeholders.

Вступ. У трансформаційному полі децентралізаційних процесів формуються нові системні виклики щодо організації життєдіяльності територіальних громад. Посилення автономії та розширення управлінських повноважень на місцевому рівні детермінує необхідність зміщення акцентів з кількісної оцінки ресурсного наповнення на якісне осмислення внутрішньої взаємодії суб'єктів розвитку. У такому контексті домінування ресурсно-економічних характеристик поступово поступається місцем концептуальним підходам, що враховують динаміку мережових зв'язків, соціальну згуртованість та адаптивність управлінських практик.

Поняття синергетичного потенціалу набуває особливої актуальності у зв'язку з потребою в індикаторах, які б відображали не стільки суму наявних ресурсів, скільки здатність системи до їх ефективної інтеграції. Саме через призму синергетичної взаємодії постає можливість виявлення латентних форм співпраці, мобілізації соціального капіталу, активізації внутрішньої енергії громади та продукування нових структур управління. У вказаний спосіб синергетичний потенціал перетворюється на фактор конкурентоспроможності, що проявляється через ефекти

самоорганізації, кооперації та нелінійного розвитку [1].

Водночас у науковому дискурсі фіксується відсутність узгодженого підходу до дефініювання феномена синергетичного потенціалу на рівні локальних територіальних систем. Значна частина досліджень зосереджена на загально-теоретичному рівні або ж має надмірну фрагментарність. У прикладному вимірі так само бракує уніфікованих інструментів діагностики та моніторингу відповідних процесів, що створює ускладнення для проектування стратегій сталого розвитку. Практична реалізація синергетичних підходів здебільшого відбувається інтуїтивно, без науково обґрунтованої бази чи системного аналізу середовища.

В результаті, об'єктивною постає потреба в критичному аналізі науково-методичних підходів до розуміння синергетичного потенціалу та побудові концептуальної рамки, здатної інтегрувати міждисциплінарні аспекти: соціальні, економічні, управлінські, комунікаційні. Актуальність проблеми обумовлена також викликами сучасної регіональної політики, які потребують більш гнучких та адаптивних моделей територіального розвитку.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові

наукові методи пізнання, які застосовувались системно: порівняльний, формально-логічний та інші загальнонаукові методи. У науковій аргументації теоретичних висновків використано сучасні положення філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному та зарубіжному науковому просторі спостерігається зростаючий інтерес до синергетичних процесів у соціально-економічних системах, зокрема – у структурі територіальних громад. Теоретичне підґрунтя для вивчення синергетичного потенціалу як багатокомпонентної категорії було закладено в працях Г. Хакена, який розробив концепцію синергетики як міждисциплінарної методології, що пояснює механізми самоорганізації в складних системах [2]. Його підходи стали методологічною основою для подальшого дослідження динаміки нелінійного розвитку у соціальних структурах.

Наукові пошуки українських дослідників, таких як І. В. Письменний [3] та Куценко В. І [1], адаптували синергетичну модель до аналізу соціокультурних та управлінських трансформацій.

Значний вклад у формування аналітичного поля зроблено також на рівні міжнародної наукової думки. У роботах Амітай Етціоні [4] та Петсі Гілі [5] акцент зроблено на концепції комунітаризму та стратегічного планування, що забезпечують основу для формування синергетичних ефектів через багаторівневе управління, також інтеграція створює ці ефекти, коли кожний рівень управління посилює інший, підвищуючи ефективність і легітимність політик. Системно-структурна методологія представлена у працях Майкла Бетті [6], де міське середовище показує ознаки самоорганізованої критичності – воно може утримуватися біля критичного рівня тривалий час, а потім раптово переходити в нові стани розвитку, прослідковується синергетичні властивості територіальних систем аналізуються через призму складних адаптивних систем.

Попри наявність окремих фрагментів досліджень, які опосередковано торкаються проблеми синергетичного потенціалу громад, бракує ґрунтовних міждисциплінарних узагальнень, які б поєднували концептуальний

аналіз з інструментальними рішеннями. Крім того, недостатньо опрацьованими залишаються механізми переведення теоретичних моделей у прикладні управлінські формати в умовах українських реалій. Потребує уточнення також структура взаємодії ресурсних, організаційних та соціально-комунікативних елементів як основи для побудови комплексної моделі синергетичного потенціалу територіальної громади.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Попри наявність наукових досліджень, присвячених синергетичним аспектам у функціонуванні складних соціально-економічних систем, концептуальне осмислення синергетичного потенціалу територіальних громад залишається фрагментарним. На сьогодні відсутня інтегрована модель, що дозволяла б чітко визначити структурні компоненти цього потенціалу, встановити між ними причинно-наслідкові зв'язки та сформулювати на основі такого аналізу практичні підходи до управління розвитком громади [7].

Потребують уточнення критерії віднесення ресурсів громади до категорії «синергетичних» – як таких, що не лише існують автономно, а й здатні у взаємодії генерувати ефект, який перевищує суму окремих складників. Не розроблено уніфікованого інструментарію для кількісного та якісного оцінювання синергетичного потенціалу в умовах асиметричності регіонального розвитку, адміністративно-територіальних трансформацій та поліцентричної структури влади [8].

Інноваційною та актуальною залишається проблема інтеграції синергетичних підходів у нормативно-правове поле стратегічного планування розвитку громад. Законодавчо-нормативні акти не оперують категорією «синергетичний потенціал», що ускладнює її легітимне використання у практиці управлінських рішень. Крім того, існує дефіцит емпіричних досліджень, які б аналізували практики ефективної взаємодії ресурсів у громадах із різним рівнем соціального капіталу, інституційної зрілості та доступу до фінансових інструментів [1].

В умовах постійної трансформації середовища діяльності громад важливим залиша-

ється також питання стійкості синергетичних ефектів у часі – тобто здатності синергетичного потенціалу не лише активізуватися на короткотермінових фазах розвитку, а й підтримувати сталість позитивної динаміки. Недостатньо вивченими залишаються чинники, що обмежують реалізацію окресленого потенціалу – зокрема конфлікт інтересів між управлінськими рівнями, невідповідність стратегічних орієнтирів та відсутність ефективного механізму залучення громадян до процесів прийняття рішень [11].

Усе вищезазначене свідчить про наявність серйозних концептуальних та прикладних лакун, усунення яких потребує міждисциплінарного підходу, поєднання управлінських, соціологічних, економічних та правових засад аналізу. У рамках даного дослідження увагу зосереджено на спробі структуризації теоретичних підходів до трактування синергетичного потенціалу як наукової категорії, визначенні його параметрів та обґрунтуванні перспектив упровадження відповідного аналітичного інструментарію в практику розвитку територіальних громад.

Формування цілей статті. Метою статті є систематизація наукових підходів до визначення синергетичного потенціалу територіальних громад, а також обґрунтування цього поняття з урахуванням міждисциплінарного підходу. У дослідженні буде розглянуто основні компоненти синергетичного потенціалу, їх взаємодія та вплив на ефективність функціонування громад, а також визначено умови, за яких синергетичний потенціал може реалізуватися на локальному рівні. Зважаючи на відсутність чіткого понятійного апарату в наукових дослідженнях, ціль дослідження полягає у формуванні науково обґрунтованої концепції цієї категорії, що дозволить розширити теоретичні засади та практичні підходи до її застосування у розвитку територіальних громад. Стаття так само ставить за мету визначити, як синергетичний підхід може бути інтегрований у процеси стратегічного планування розвитку громад, а також які інструменти та методи можуть бути використані для ефективного оцінювання цього потенціалу в рамках децентралізаційних реформ.

Результати. Пошук ефективних моделей розвитку територіальних громад у контексті децентралізаційних процесів в Україні сприяє актуалізації концепції синергетичного потенціалу. В умовах, коли територіальні громади стають основними осередками соціально-економічного розвитку, їх потенціал можна оцінювати через взаємодію різних ресурсів і компонентів, які визначають успіх місцевих ініціатив. З огляду на це, необхідно вивчити суть та структуру синергетичного потенціалу, а також механізми його реалізації.

Синергетичний потенціал територіальних громад можна визначити як сукупність ресурсів, що, взаємодіючи між собою, генерують ефект, який перевищує суму окремих компонентів. Для того, щоб цей ефект був досягнутим, необхідно враховувати низку факторів, що впливають на ефективність розвитку громади. До них належать соціально-економічні, інституційні, культурні, а також політичні складові, що створюють можливості для взаємодії різних суб'єктів місцевого управління, бізнесу та громадянського суспільства. Важливо звернути увагу на те, що синергетичний ефект проявляється не лише через економічне зростання, а й через посилення соціальної згуртованості, покращення якості життя та розвитку культурних інститутів.

Одним із ключових елементів синергетичного потенціалу є соціальний капітал громади. Зокрема, рівень довіри між членами громади, взаємодію органів місцевого самоврядування з громадянами, здатність активізувати колективні дії та залучати громадян до процесів прийняття рішень [9]. Високий рівень соціального капіталу сприяє більш ефективному використанню інших ресурсів та створенню стійких механізмів управління.

Іншим конкретним фактом виступає інституційний потенціал, який визначається здатністю органів місцевого самоврядування ефективно виконувати свої функції, управляти бюджетом, координувати діяльність на місцевому рівні та забезпечувати стабільний розвиток інфраструктури. Для цього необхідно, щоб органи влади мали відповідну кваліфікацію, доступ до інформації та сучасні технології для прийняття рішень [10].

Економічний аспект синергетичного потенціалу передбачає максимальне використання наявних ресурсів для досягнення сталого розвитку. В тому числі це охоплює оптимальне використання природних, фінансових та людських ресурсів, розвиток підприємництва, залучення інвестицій та інтеграцію громади в регіональні та національні економічні процеси. Проте економічний ефект буде значно знижений, якщо інші компоненти потенціалу не взаємодіють між собою.

Значну роль у реалізації синергетичного потенціалу відіграють інноваційні підходи до управління. Для вказаного значущо стає інтеграція інтелектуальних ресурсів, які містять науково-технічний прогрес, розробку нових моделей управління, впровадження енергоефективних технологій, а також розвиток цифрових платформ для місцевого самоврядування.

Зважаючи на різноманітність факторів, які впливають на синергетичний потенціал, необхідно розробити систему оцінки ефективності його використання, що включатиме як кількісні, так і якісні критерії. Кількісні індикатори містять економічні показники, рівень інвестицій, кількість створених робочих місць, розмір бюджету громади. Якісні індикатори стосуються таких характеристик, як рівень соціальної згуртованості, задоволеність громадян умовами життя, рівень довіри до органів місцевого самоврядування.

Серед значних напрямів є вивчення ролі зовнішніх факторів, зокрема взаємодії з іншими громадами та державними органами. Важливими є також міжнародні економічні, політичні та соціальні тренди, які можуть впливати на можливості реалізації синергетичного потенціалу. У даних умовах громади повинні стати більш гнучкими та адаптивними до змін, здатними оптимізувати свої стратегії розвитку відповідно до нових викликів.

Одним із наочних прикладів є Миколаївська об'єднана територіальна громада, що в Слов'янському районі Донецької області, де за допомогою децентралізаційної реформи вдалось значно покращити як економічну, так і соціальну ситуацію [12]. У Миколаївці

децентралізація дозволила розвинути малий та середній бізнес, оскільки покращення інфраструктури та доступ до інвестицій стали основою для створення нових робочих місць. Завдяки сприянню місцевих органів влади та активності бізнесу, селище змогло реалізувати кілька проєктів, що зміцнили місцеву економіку, зокрема, відкрита індустріальна зона, де працюють малі підприємства. Така ініціатива не тільки створила нові робочі місця, але й сприяла розвитку внутрішнього ринку.

У соціальній сфері вдалося реалізувати ряд культурних і освітніх проєктів. Зокрема, було створено місцевий культурний центр, який став осередком для проведення різноманітних заходів, таких як фестивалі та виставки. Участь громади в таких проєктах сприяла зміцненню соціальної згуртованості, а також дозволила зберегти та розвивати культурну ідентичність громади. Паралельно, була створена програма підвищення якості освіти, що допомогло значно покращити рівень навчання для дітей та молоді, надаючи їм нові можливості для самореалізації.

Інституційний аспект був також важливим у процесі трансформації. Завдяки реформам у сфері місцевого самоврядування, органи влади селища змогли значно зміцнити свою автономію, забезпечивши більш ефективне управління та використання місцевих ресурсів. Прозорість та гнучкість в управлінні стали важливими чинниками для зростання довіри серед місцевих жителів до органів влади.

Екологічний фактор так само був врахований у стратегії розвитку громади. Наприклад, у рамках програми енергозбереження були реалізовані проєкти з установки сонячних панелей на громадських будівлях, що дозволило значно знизити витрати на енергоспоживання та зменшити екологічний слід громади. Таким чином, розвиток енергозберігаючих технологій сприяє не лише економії ресурсів, але й поліпшенню екологічної ситуації [10].

Загалом, Миколаївка є прикладом того, як синергетичний підхід дозволяє інтегрувати різні аспекти розвитку територіальної громади, використовуючи як економічний потенціал, так і соціальні та культурні ресурси

для досягнення стійкого розвитку. Реформи децентралізації стали важливим інструментом у досягненні цих результатів, і цей досвід може стати корисним для інших територіальних громад, що прагнуть до покращення своїх економічних та соціальних умов.

Невід'ємною проблемою, яка потребує вирішення, є відсутність уніфікованого підходу до інтеграції синергетичного потенціалу в нормативно-правове регулювання. Більшість законодавчих актів та нормативних документів не використовують поняття «синергетичний потенціал» або не визначають чітко критерії для його оцінки. Тому одним із завдань є створення законодавчої бази, яка б узгоджувала теоретичні підходи до синергетичного потенціалу з реальними процесами управління на місцевому рівні.

Невирішеними залишаються питання щодо визначення ефективних механізмів реалізації синергетичного потенціалу, оцінки його результатів у довгостроковій перспективі, а також створення стабільних умов для взаємодії всіх учасників цього процесу – органів місцевого самоврядування, бізнесу, громадянського суспільства та держави.

Висновки. Виконане дослідження підтвердило необхідність розробки комплексної концепції синергетичного потенціалу територіальних громад, що дозволяє враховувати численні чинники, які впливають на ефективність місцевого розвитку. У результаті аналізу можна зробити низку важливих висновків. По-перше, синергетичний потенціал є інтегративним поняттям, яке об'єднує соціально-економічні, інституційні, культурні та політичні аспекти, що взаємодіють між собою, створюючи додаткову цінність для громади. По-друге, ефективне використання синергетичного потенціалу територіальних громад потребує високого рівня організаційної та управлінської готовності на рівні місцевих органів влади, а також залучення громадян до процесів управління та прийняття рішень.

По-третє, соціальний капітал громади є однією з основних складових синергетичного потенціалу, що сприяє формуванню довіри між мешканцями, органами влади та іншими зацікавленими сторонами. Саме цей капітал

стає основою для досягнення синергетичного ефекту в процесах розвитку громади. Крім того, інституційний потенціал і здатність органів місцевого самоврядування ефективно керувати ресурсами визначають рівень реалізації потенціалу на практиці.

Незважаючи на досягнуті результати, низка питань залишається нерозв'язаними. Однією з основних проблем є відсутність чіткого та універсального підходу до визначення і вимірювання синергетичного потенціалу територіальних громад. Потребує подальшого вдосконалення методика оцінки цього потенціалу з огляду на різноманітність і складність його складових, а також залежність від зовнішніх і внутрішніх умов.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на розвиток інструментів для оцінки синергетичного потенціалу з урахуванням специфіки кожної громади. Це передбачає створення методик, які б дозволяли не лише оцінювати рівень існуючих ресурсів, а й прогнозувати можливості для їх взаємодії та генерації синергетичного ефекту. Крім того, важливо провести дослідження, які б зосереджувалися на розробці стратегій для активізації синергетичного потенціалу в умовах децентралізації, що дозволить забезпечити сталий розвиток територіальних громад.

Особлива увага має бути приділена розробці моделей взаємодії між громадами, державними органами та бізнесом, спрямованих на реалізацію синергетичного потенціалу. Врахування сучасних технологій, таких як цифрові платформи та інноваційні управлінські підходи, допоможе створити ефективні механізми для оптимізації використання ресурсів.

Перспективи подальших досліджень включають не лише теоретичний аналіз, а й практичні рекомендації для органів місцевого самоврядування щодо створення умов для реалізації синергетичного потенціалу. Важливо розробити конкретні моделі для різних типів громад, які б враховували особливості місцевих умов, наявні ресурси та потреби населення.

Таким чином, синергетичний підхід у контексті розвитку територіальних громад може

стати основою для нових методів управління, здатних забезпечити комплексний розвиток та підвищити якість життя громадян. Системне використання цього потенціалу дозволить не

лише покращити економічну ситуацію, а й забезпечити соціальну згуртованість, активізувати громадянську участь та створити основу для сталого розвитку територіальних громад.

Література

1. Куценко В. І., Петрова О. В. Соціальні домінанти як основа розвитку територіальних громад на інноваційній основі (синергетичний аспект). *Журнал соціальних наук*. 2019. № 3. С. 45–58.
2. Hermann Haken. Entwicklungslinien der Synergetik. *Universität Bern*. 2014. № 14–1. P. 26–59.
3. Письменний І.В. Синергетичний потенціал публічного управління в умовах суспільних трансформацій: монографія. Київ : ДРІДУ НАДУ. 2012. 245 с.
4. Amitai Etzioni. The Communitarian Deficit in the USA: Three Telling Cases. *SMU: science and technology law review*. 2021. Vol. 24. № 2. URL: https://scholar.smu.edu/scitech/vol24/iss2/2/?utm_source=chatgpt.com.
5. Patsy Healey. Collaborative Planning in Perspective. *SAGE Publications*. 2003. Vol. 2. № 2. P. 101–123. URL: https://www.academia.edu/90176085/Collaborative_Planning_in_Perspective.
6. Michael Batty. Self-organized criticality and urban development. *Overseas Published Association*. 1999. Vol. 3. P. 109–214. URL: https://www.academia.edu/96845911/Self_organized_criticality_and_urban_development.
7. Пилипів Н. І., П'ятничук І. Д., Сологуб С. І. Роль стратегії соціально-економічного розвитку ОТГ в контексті зміни підходів до регіонального розвитку в Україні. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Розвиток територіальних громад в умовах децентралізації»*. 2021. С. 112–115.
8. Бобровник Д. О. Глобалістичний потенціал територіальної громади: теоретичні підходи до визначення. Харків : Право. 2020. С. 312.
9. Ковтун І. Б., Терещенко Т. В. Теоретичні аспекти формування економічного потенціалу територіальної громади: синергетичний підхід. Київ : НТУУ «КПІ». 2021. 220 с.
10. Leydesdorff L. The Swedish System of Innovation: Regional Synergies in a Knowledge-Based Economy. *Journal of Technology Transfer*. 2018. Vol. 43, Issue 4. P. 987–1005.
11. Пилипець С. І. Ресурсний потенціал сільських територіальних громад: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.05. Чернівці, 2022. 180 с.
12. Миколаївська ОТГ: життя на краю апокаліпсиса : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2726875-mikolaiivska-otg-zitta-na-krau-apokalipsisu.html>.

References

1. Kutsenko, V.I., & Petrova, O.V. (2019). Sotsialni dominanty yak osnova rozvytku terytorialnykh hromad na innovatsiinii osnovi (synerhetychnyi aspekt) [Social dominants as the basis for the development of territorial communities on an innovative basis (synergistic aspect)]. *Zhurnal sotsialnykh nauk – Journal of Social Sciences*, 3, 45–58 [in Ukrainian].
2. Hermann, Haken. (2014). Entwicklungslinien der Synergetik [Developmental Lines of Synergetics]. *Universität Bern*, 14-1, 26–59 [in German].
3. Pysmenny, I.V. (2012). *Synerhetychnyi potentsial publichnoho upravlinnia v umovakh suspilnykh transformatsii* [Synergetic potential of public administration in the conditions of social transformation]: monohrafiia. Kyiv : DRIDU NADU [in Ukrainian].
4. Amitai, Etzioni. (2021). The Communitarian Deficit in the USA: Three Telling Cases. *SMU: science and technology law review*. 24. 2. Retrieved from: https://scholar.smu.edu/scitech/vol24/iss2/2/?utm_source=chatgpt.com [in English].
5. Patsy, Healey. (2003). Collaborative Planning in Perspective. *SAGE Publications*. Vol. 2, (2). P. 101–123. Retrieved from: https://www.academia.edu/90176085/Collaborative_Planning_in_Perspective [in2 English].
6. Michael, Batty. (1999). Self-organized criticality and urban development. *Overseas Published Association*. Vol. 3. P. 109–214. Retrieved from: https://www.academia.edu/96845911/Self_organized_criticality_and_urban_development [in English].
7. Pylypiv, N.I., P'yatnychuk, I.D., & Sologub, S.I. (2021). Rol stratehii sotsialnoekonomichnoho rozvytku OTH v konteksti zminy pidkhodiv do rehionalnoho rozvytku v Ukraini [The role of the strategy of socio-economic development of UTC in the context of changing approaches to regional development in Ukra]. *Materialy Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii “Rozvytok terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii” – Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference “Development of Territorial Communities in Decentralization”*. 112–115 [in Ukrainian].

8. Bobrovnyk, D.O. (2020). *Hlobalistychnyi potentsial terytorialnoi hromady: teoretychni pidkhody do vyznachennia* [Globalistic potential of a territorial community: theoretical approaches to definition]. Kharkiv : Pravo. 312 p. [in Ukrainian].
9. Kovtun, I.B., & Tereshchenko, T.V. (2021). *Teoretychni aspekty formuvannia ekonomichnoho potentsialu terytorialnoi hromady: synerhetychnyi pidkhid* [Theoretical aspects of the formation of the economic potential of a territorial community: a synergistic approach]. Kyiv : NTUU "KPI". 220 p. [in Ukrainian].
10. Leydesdorff, L. (2018). The Swedish System of Innovation: Regional Synergies in a Knowledge-Based Economy. *Journal of Technology Transfer*, Vol. 43, Issue 4, 987–1005 [in English].
11. Pylypets, S. I. (2020). *Resursnyi potentsial silskykh terytorialnykh hromad* [Resource potential of rural territorial communities]. Candidate's thesis. Chernivtsi [in Ukrainian].
12. Mykolaivska OTH: zhyttia na kraiu apokalipsysa : veb-sait. [Mykolaivska UTC: life on the edge of the apocalypse:]. *Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2726875-mikolaivska-otg-zitta-na-krau-apokalipsisu.html> [in Ukrainian].

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-11>**Петрук Ярослав Анатолійович**

аспірант кафедри загальноправових дисциплін факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0006-9400-9154

ЗНАЧЕННЯ ВІДОМЧОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

У статті досліджено суть, правову природу, функціональне призначення та правове значення відомчих нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, а також висвітлено позиції науковців щодо їх ролі в адміністративно-правовій системі держави.

Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття відомчого нормативно-правового акта, їх підзаконний характер та мету. Окрема увага приділена значенню відомчих нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, які здійснюють внутрішнє регулювання діяльності органів системи Міністерства внутрішніх справ України, а також забезпечують правоохоронну функцію держави.

У статті підкреслюється, що відомчі нормативно-правові акти не можуть суперечити Конституції чи законам України, однак мають велике значення як інструмент реалізації державної політики у сфері безпеки, правопорядку та захисту прав громадян.

Звернено увагу на необхідність удосконалення нормотворчої діяльності Міністерства внутрішніх справ України з метою забезпечення більшої чіткості, прозорості та ефективності правового регулювання. Вказано на важливість узгодженості відомчих нормативно-правових актів із загальною законодавчою системою України, а також на потребу в належному контролі за їх прийняттям і застосуванням. Акцентовано, що чітко сформульовані відомчі акти сприяють підвищенню якості управлінських рішень, зміцненню дисципліни в органах внутрішніх справ та забезпеченню правової визначеності для громадян.

Зроблено висновок, що відомчий нормативно-правовий акт Міністерства внутрішніх справ України є одним із найважливіших засобів реалізації правоохоронної функції держави, що забезпечує вирішення завдань правоохоронної діяльності, зокрема, у системі Міністерства внутрішніх справ України.

Ключові слова: відомчий нормативно-правий акт, підзаконні акти, правоохоронні органи, нормотворчість.

Petruk Ya. A. The significance of the departmental regulatory legal act of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

The article examines the essence, legal nature, functional purpose and legal significance of departmental regulatory legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, and also highlights the positions of scientists on their role in the administrative and legal system of the state.

The scientific approaches to defining the concept of a departmental regulatory legal act, their subordinate legal nature and purpose are analyzed. Special attention is paid to the significance of departmental regulatory legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which carry out internal regulation of the activities of the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, and also ensure the law enforcement function of the state.

The article emphasizes that departmental regulatory legal acts cannot contradict the Constitution or laws of Ukraine, but are of great importance as a tool for implementing state policy in the field of security, law and order and protection of citizens' rights.

Attention was drawn to the need to improve the regulatory activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in order to ensure greater clarity, transparency and efficiency of legal regulation. The importance of consistency of departmental regulatory legal acts with the general legislative system of Ukraine, as well as the need for proper control over their adoption and application, is indicated. It is emphasized that clearly formulated departmental acts

contribute to improving the quality of administrative decisions, strengthening discipline in internal affairs bodies, and ensuring legal certainty for citizens.

It is concluded that the departmental regulatory legal act of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is one of the most important means of implementing the law enforcement function of the state, which ensures the solution of law enforcement tasks, in particular, in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Key words: departmental regulatory legal act, bylaws, law enforcement agencies, rule-making.

Вступ. Відомчий нормативно-правовий акт Міністерства внутрішніх справ України у сучасній правовій сфері посідає одне із головних місць, оскільки саме відомчий нормативно-правовий акт забезпечує ефективне функціонування правоохоронної системи держави. Він є важливим елементом механізму реалізації законодавства, слугує засобом конкретизації загальних правових норм та встановлює внутрішні процедурні норми для реалізації функцій Міністерства внутрішніх справ України.

Відомчий нормативно-правовий акт має підзаконний характер і приймаються з метою впорядкування правових відносин у межах компетенції міністерства, відомства, забезпечення організаційної чіткості та дотримання правових приписів.

Значення відомчого нормативно-правового акта полягає у його здатності забезпечувати ефективне функціонування органів виконавчої влади шляхом деталізації та конкретизації загальних норм законодавства. Відомчий нормативно-правовий акт є важливим елементом правового регулювання внутрішньої діяльності органів державної влади, зокрема відомств та самого Міністерства внутрішніх справ України, оскільки він встановлює чіткі правила, процедури, інструкції, а також деталізує наявні законодавчі акти та інші нормативно-правові акти вищої юридичної сили, необхідні для реалізації державної політики у відповідній сфері. Також у діяльності Міністерства внутрішніх справ України відомчий нормативно-правовий акт сприяє впорядкуванню службової діяльності, регламентації службових відносин, забезпеченню правопорядку та дотримання прав і свобод громадян.

У цьому контексті дослідження значення відомчого нормативно-правового акта дозволяє глибше усвідомити його роль як інструмента реалізації законодавчої волі на рівні Міністерства внутрішніх справ України та

підвищення ефективності правозастосовної практики.

Матеріали та методи. Для розкриття проблематики та досягнення поставленої мети було здійснено аналіз основоположних актів чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про правотворчу діяльність», прийнятого 23 серпня 2023 року, підручники та наукові праці провідних українських правознавців: О.В. Петришина, О.Л. Дзюбенка, В.В. Ковальської, Д.В. Слинська, І.М. Вороніної, Л.М. Шестопахової та ін. Особливу увагу приділено науковим поглядам щодо суті та правового значення відомчого нормативно-правового акта, а також аналізу актуального правового поля у сфері діяльності Міністерства внутрішніх справ України.

Під час дослідження значення відомчого нормативно-правового акта Міністерства внутрішніх справ України було використано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, що забезпечили всебічне і глибоке розкриття теми. У процесі дослідження було застосовано такі методи: аналізу та синтезу; порівняльно-правовий аналіз – для зіставлення юридичних понять та категорій; формально-юридичний – для вивчення складових частин дослідження; герменевтичний – для аналізу змісту доктринальних та інших нормативно-правових актів.

Використання зазначених матеріалів і методів дало змогу комплексно оцінити правову природу відомчого нормативно-правового акта, визначити його роль у правовій системі та висвітлити практичне значення для функціонування органів Міністерства внутрішніх справ України.

Метою статті є дослідження чинного законодавства України, наукових праць та аналіз сутності визначення теоретико-правових аспектів регламентації відомчого нормативно-правового акта Міністерства внутрішніх справ України.

Результати. Відомчий нормативно-правовий акт Міністерства внутрішніх справ України відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування правоохоронної системи держави. Значення відомчих нормативно-правових актів полягає у конкретизації, деталізації та в практичній реалізації загальних норм законодавства у системі Міністерства внутрішніх справ України.

Під час дослідження значення відомчого нормативно-правового акта Міністерства внутрішніх справ України необхідно зупинитися на з'ясуванні суті відомчого нормативно-правового акта Міністерства внутрішніх справ України.

Відомчі нормативно-правові акти – це підзаконні нормативні акти, приписи яких поширюються на організації та осіб, що перебувають у системі службового підпорядкування відповідного міністерства, відомства (нормативні акти міністрів, керівників інших центральних органів виконавчої влади, що мають внутрішнє значення), таке визначення міститься в підручнику загальної теорії держави і права за редакцією О.В. Петришина [1, с. 287].

О.Л. Дзюбенко зазначає, що відомчі акти – це підзаконні акти, які видаються центральними органами виконавчої влади для врегулювання суспільних відносин у певній галузі діяльності держави [2, с. 19].

Тобто відомчі нормативно-правові акти покликані забезпечувати галузеве регулювання суспільних відносин шляхом деталізації загальних норм законодавства.

На думку В.В. Ковальської, відомчий нормативно-правовий акт Міністерства внутрішніх справ України – це виданий з дотриманням встановленої законодавством процедури Міністром внутрішніх справ України або особою, яка виконує його обов'язки, в односторонньому порядку підзаконний письмовий документ, що має державно-владний характер, яким встановлюються, змінюються або скасовуються правові норми, що стосуються широкого кола осіб або окремих напрямів діяльності і розраховані на багаторазове застосування у сфері внутрішніх справ [3, с. 241].

З аналізу думки В.В. Ковальської видається, що відомчі нормативно-правові акти

Міністерства внутрішніх справ України можуть встановлювати нові правові норми, змінювати вже наявні, скасовувати ті, що втратили актуальність, тобто відомчі нормативно-правові акти відіграють важливу роль у правовому регулюванні діяльності Міністерства внутрішніх справ України.

Д.В. Слинко у своїй роботі зазначив, що відомчі акти Міністерства внутрішніх справ України – це підзаконні акти, які видаються відповідно до закону, на його підставі, з метою конкретизації законодавчих розпоряджень і приписів, їх роз'яснення або встановлення первинних норм та є управлінськими актами органу держави, що наділений спеціальною функціональною компетенцією [4, с. 204]. Тобто науковець розглядає відомчі акти як інструмент управління уповноваженого державного органу, що конкретизує закони, пояснює їх зміст і навіть у деяких випадках встановлює первинні норми, якщо це необхідно для відомчої діяльності.

І.М. Вороніна дійшла висновку, що відомчі акти Міністерства внутрішніх справ України приймались на підставі та на виконання законів, слугували засобом деталізації організаційного забезпечення норм вищих органів державної влади та регламентує переважно внутрішньовідомчі відносини [5, с. 45]. Вчена підкреслює, що основне призначення відомчих нормативно-правових актів – регламентувати внутрішньовідомчі відносини, тобто ці акти менш орієнтовані на громадян, а більше на регулювання управління діяльністю органів Міністерства внутрішніх справ України.

Окрім наукових визначень поняття відомчого нормативно-правового акта, варто звернути увагу на національне законодавство, а саме на Закон України «Про правотворчу діяльність», прийнятий Верховною Радою України 24.08.2023 року, метою якого є впорядкування правотворчої діяльності в Україні, посилення взаємодії між учасниками правотворчої діяльності у процесі підготовки нормативно-правових актів. Вказаний закон не містить визначення відомчого нормативно-правового акта, а лише подає формулювання поняття підзаконного нормативно-правового акта. Це визначення в рамках цього

дослідження є актуальним, оскільки відомчий нормативно-правовий акт належить до підзаконного нормативно-правового акта. Відповідно до статті 17 зазначеного Закону підзаконний нормативно-правовий акт – це акт, що прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності на основі та на виконання Конституції України, законів, чинних міжнародних договорів України та спрямований на їх реалізацію [6].

Досліджуючи точки зору вищевказаних науковців та Закон України «Про правотворчу діяльність», слід підкреслити, що відомчі нормативно-правові акти виконують функцію внутрішнього регулювання відповідного міністерства, відомства, деталізують загальні норми законів та інших нормативно-правових актів, встановлюють процедури, інструкції, положення для конкретних ситуацій у межах певної державної структури або галузі. Тобто головною метою відомчих нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України є забезпечення реалізації законодавства, підвищення ефективності внутрішньої діяльності органів Міністерства внутрішніх справ України, захист прав і свобод громадян.

На думку А.О. Рибалкіна, метою видання нормативних актів є регулювання суспільних відносин, які складаються у процесі охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю, встановлення порядку проведення в життя законів, інших актів вищих органів державної влади та державного управління, що визначають права та обов'язки в цій сфері діяльності [7, с. 125].

Тобто науковець підкреслює, що нормативно-правові акти є ефективним правовим інструментом, який забезпечує охорону правопорядку, впроваджує норми законодавства в щоденну практику відомств, органів Міністерства внутрішніх справ України, та загалом забезпечує ефективне функціонування системи внутрішніх справ. Сказане свідчить, що відомчий нормативно-правовий акт Міністерства внутрішніх справ України має досить велике значення для функціонування органів та відомств системи Міністерства внутрішніх справ України.

Як зазначає Д.В. Слинько, значною мірою ефективність діяльності Міністерства внутрішніх справ України та регулювання суспільних відносин, охорона яких здійснюється міністерством, залежить від повноти та якості відомчих нормативно-правових актів, усунення прогалин, колізій, дублювання та належного рівня юридичної кваліфікації [8, с. 26].

Сказане свідчить, що відомчі нормативно-правові акти виступають важливим інструментом управління та правового впорядкування суспільних відносин та діяльності відомств, органів системи Міністерства внутрішніх справ України, який має бути фахово підготовленим, узгодженим із загальнодержавною правовою системою.

Натомість О.І. Безпалова зауважує, що відомчі нормативно-правові акти є однією із важливих складових частин адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції держави. Саме застосування норм відповідних відомчих нормативно-правових актів дозволить створити необхідні умови для ефективної діяльності уповноважених суб'єктів щодо реалізації правоохоронної функції держави, що у результаті має призвести до належного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зниження рівня криміналізації суспільства, підвищення рівня довіри населення до правоохоронних органів [9, с. 137].

Проаналізувавши думку цієї авторки, можна дійти висновку, що відомчий нормативно-правовий акт є важливим елементом правозастосування, він впливає на організацію роботи відомств та органів Міністерства внутрішніх справ України, а також на рівень захисту прав громадян та не може мати формальний характер.

Як слушно зазначають Л.М. Шестопалова та М.С. Мельничук, акти Міністерства внутрішніх справ України, регулюючи й урештешуючи механізм виконання законів України та підзаконних нормативно-правових актів вищих органів державної влади (Кабінету Міністрів України, Президента України), посідають важливе місце у системі підзаконних, відомчих нормативно-правових актів, ґрунтуються на принципах правотворчості й

належать до системи джерел права в правовохоронній і правозахисній галузях [10, с. 141].

Тобто відомчий нормативно-правовий акт Міністерства внутрішніх справ України є повноцінним елементом правової системи України, оскільки виконує регуляторну, виконавчу і правозахисну функцію, його правотворча роль підтверджує, що якість, зміст і форма такого відомчого нормативно-правового акта має ключове значення для законності в державі.

Аналізуючи сказане, можна констатувати, що відомчі нормативно-правові акти мають обмежену юридичну силу та не можуть суперечити Конституції України, законам, актам Кабінету Міністрів чи іншим вищим за ієрархією нормативно-правовим актам. Відомчі нормативні акти – це інструмент внутрішньої регламентації, але не самостійне джерело загальнообов'язкового права. Важливість відомчих нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України полягає в забезпеченні чіткої організації діяльності відповідних органів, відомств, деталізації законодавчих приписів та підтриманні правопорядку у системі Міністерства внутрішніх справ України.

Висновки. Отже, відомчі нормативно-правові акти виступають інструментом внутрішнього регулювання відносин у системі Міністерства внутрішніх справ України, тобто вони визначають порядок дій, службову поведінку, стандарти виконання обов'язків співробітниками правоохоронних органів тощо. Відомчі нормативно-правові акти мають велике значення у реалізації норм законів та підзаконних актів вищої юридичної сили. Наприклад, закон може встановлювати загальний порядок притягнення до адміністративної відповідальності, а відомчий акт деталізує процедуру оформлення адміністративного

провадження. Окрім того, відомчі нормативні акти є оперативним засобом реагування на зміни у службових та суспільних відносинах, оскільки законодавчий процес в Україні є тривалим, а отже, саме відомчі нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України дозволяють швидко адаптувати внутрішньовідомчі процедури до змін у необхідній ситуації.

Відомчі нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України є важливою складовою частиною правової системи держави, які виконують роль інструментів реалізації чинного законодавства у сфері Міністерства внутрішніх справ України. Вони забезпечують належну організацію роботи відомчих підрозділів, уніфікують службову діяльність, сприяють дотриманню законності та правопорядку, а також визначають порядок взаємодії правоохоронних органів з громадянами.

Значення відомчих нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України полягає в тому, що вони створюють чітку нормативну базу для щоденної діяльності працівників Міністерства внутрішніх справ України, дозволяють швидко реагувати на зміни у суспільно-правовій ситуації та забезпечують ефективну реалізацію державної політики у сфері безпеки. Водночас їх правовий зміст повинен суворо відповідати Конституції та законам України, що є запорукою дотримання прав людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ.

Таким чином, відомчий нормативно-правовий акт Міністерства внутрішніх справ України є одним із найважливіших засобів реалізації правоохоронної функції держави, що забезпечує вирішення завдань правоохоронної діяльності, зокрема у системі Міністерства внутрішніх справ України.

Література

1. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
2. Дзюбенко О.Л. Ознаки та види відомчих підзаконних актів як результат застосування юридичної техніки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 18–21.
3. Ковальська В.В. Поняття, ознаки та значення нормативно-правового акта МВС України. *Форум права*. 2008. № 2. С. 237–242.

4. Слинко Д.В. Специфіка нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічна та історико-правові проблеми*. Харків, 2019. С. 203–205.
5. Вороніна І.М. Актуальні питання відомчої нормотворчості в системі органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. № 17. Т. 1. С. 43–45.
6. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 24.04.2025).
7. Рибалкін А.О. Нормотворчість органів внутрішніх справ (аспекти загальної теорії) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запорізький юридичний інститут. Запоріжжя, 2005. 185 с.
8. Слинко Д.В. Юридична природа нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. Харків, 2017. № 24. С. 24–27.
9. Безпалова О.І. Роль відомчої нормотворчості в адміністративно-правовому забезпеченні реалізації правоохоронної функції держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2013. № 6-1. Т. 1. С. 133–137.
10. Шестопалова Л.М., Мельничук М.С. Особливості нормотворчості в органах внутрішніх справ. *Вісник академії управління МВС*. 2009. № 2. С. 134–142.

References

1. Zahalna teoriia derzhavy i prava (2009). [General theory of state and law]; pidruchnyk / za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy M.V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy O.V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
2. Dziubenko, O.L. (2018). Oznaky ta vydy vidomchykh pidzakonnnykh aktiv yak rezultat zastosuvannya yurydychnoi tekhniki [Signs and types of departmental by-laws as a result of the application of legal techniques]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 1, 18–21 [in Ukrainian].
3. Kovalska, V.V. (2008). Poniattia, oznaky ta znachennia normatyvno-pravovoho aktu MVS Ukrainy [Concept, features and meaning of the regulatory legal act of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Forum prava*, 2, 237–242 [in Ukrainian].
4. Slynko, D.V. (2019). Spetsyfyka normatyvno-pravovykh aktiv Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [Specificity of regulatory legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Pravoohoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichna ta istoryko-pravovi problemy*. Kharkiv. S. 203–205 [in Ukrainian].
5. Voronina, I.M. (2015). Aktualni pytannia vidomchoi normotvorchosti v systemi orhaniv vnutrishnikh sprav [Current issues of departmental rulemaking in the system of internal affairs bodies]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Yurysprudentsiia*, Issue 17, Vol. 1. S. 43–45 [in Ukrainian].
6. Pro pravotvorchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 24.08.2023 r. № 3354-IX [On law-making activity: Law of Ukraine dated 08/24/2023 No. 3354-IX] (2023). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> [in Ukrainian].
7. Rybalkin, A.O. (2005). Normotvorchist orhaniv vnutrishnikh sprav (aspekty zahalnoi teorii) [Rulemaking of internal affairs bodies (aspects of general theory)]. *Candidate's thesis*. Zaporizkyi yurydychnyi instytut. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
8. Slynko, D.V. (2017). Yurydychna pryroda normatyvno-pravovykh aktiv Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [Legal nature of regulatory legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia "PRAVO"*, 24, 24–27 [in Ukrainian].
9. Bezpalova, O.I. (2013). Rol vidomchoi normotvorchosti v administratyvno-pravovomu zabezpechenni realizatsii pravookhoronnoi funktsii derzhavy [The role of departmental rulemaking in the administrative and legal support of the implementation of the law enforcement function of the state]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Yurysprudentsiia*. No. 6-1. T. 1. S. 133–137 [in Ukrainian].
10. Shestopalova, L.M., & Melnychuk, M.S. (2009). Osoblyvosti normotvorchosti v orhanakh vnutrishnikh sprav [Peculiarities of rule-making in internal affairs bodies]. *Visnyk akademii upravlinnia MVS*. No. 2. S. 134–142 [in Ukrainian].

УДК 341.2:346.2

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-12>**Расулов Теймур Бахтиярович**

аспірант кафедри загальноправових дисциплін факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-6073-4721

ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ПРОЦЕДУРНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано трансформацію змісту процедурно-процесуальних аспектів діяльності юридичних осіб публічного та приватного права в Україні. Стрімкий розвиток суспільства в останні декілька століть зумовив формування (удосконалення) окремих напрямів суспільного життя, сфер діяльності людини, галузей права та правових інститутів. В останні десятиліття активні процеси цифровізації людства своєю чергою впливають на трансформацію зазначених явищ, формування правової бази відносин у цифровому (інформаційному) суспільстві, стимулювання розвитку такого суспільства – цифровій трансформації.

Важливим напрямом у процесах цифрової трансформації є широке застосування цифрових технологій у сфері публічного права та процесах державного управління.

На сьогодні вже є значна кількість наукових праць щодо різних аспектів діджиталізації. Окремим напрямом, який привертає увагу фахівців-практиків і науковців, є саме діджиталізація процедурно-процесуальної діяльності юридичних осіб публічного та приватного права.

Більшість загальноправових (галузевих) інститутів доцільно аналізувати з точки зору їх категоріального змісту, принципів та функцій, правосуб'єктності, а також мети та завдань. Аналогічні питання постають і в процесі аналізу юридичних осіб як суб'єктів здійснення процедурно-процесуальної діяльності.

Одним із таких інститутів права, на якому варто акцентувати увагу, є інститут «юридична особа». Звісно, саме поняття не є новим, утім останніми роками спостерігається подальший його розвиток, що передбачає вдосконалення, а інколи і розширення понятійного апарату, що знаходять вираз у чинних джерелах права, напрацювання нових механізмів регулювання таких правовідносин та їх реалізації. На нашу думку, найбільш показовим у трансформації інституту юридичної особи є вдосконалення процедурно-процесуальних аспектів діяльності юридичних осіб, через які розкриваються певні властивості останніх.

Ключові слова: юридична особа, юридична особа публічного права, діджиталізація, цифрова трансформація.

Rasulov T. B. Legal entities as subjects of procedural and procedural activity

The article analyzes the transformation of the content of procedural and procedural aspects of the activities of legal entities of public and private law in Ukraine.

A significant number of scientific works and sources of law that highlight (regulate) various aspects of the procedural and procedural activities of legal entities of public and private law in Ukraine are analyzed. A separate direction that attracts the attention of practitioners and scientists is the digitalization of the procedural and procedural activities of legal entities of public and private law.

Most general law (branch) institutions should be analyzed from the point of view of their categorical content, principles and functions, legal personality, as well as goals and objectives. Similar questions arise in the process of analyzing legal entities as subjects of procedural and procedural activities.

One of such legal institutions, on which attention is focused, is the general legal institution of “legal entity”. Of course, the concept itself is not new; however, in recent years its further development has been observed, which involves the improvement, and sometimes the expansion of the conceptual apparatus, which find expression in the current sources of law, the development of new mechanisms for regulating such legal relations and their implementation. In our opinion, the most indicative in the transformation of the institution of a legal entity is the

improvement of the procedural aspects of the activities of legal entities, through which certain properties of the latter are revealed.

The rapid development of society and in the last few centuries has led to the formation (improvement) of certain areas of social life, spheres of human activity, branches of law and legal institutions. In recent decades, active processes of digitization of humanity, in turn, affect the transformation of these phenomena, the formation of the legal basis of relations in the digital (information) society, and the stimulation of the development of such a society – digital transformation. An important direction in the processes of digital transformation is the widespread use of digital technologies in the field of public and private law and public administration processes.

Key words: legal entity, public law legal entity, digitalization, digital transformation.

Вступ. Проблематика юридичної особи як суб'єкта правовідносин є однією з тих, яка привертає увагу як з точки зору правового регулювання, так і наукового пошуку удосконалення цього інституту. Вже наявні на сьогодні наукові дослідження свідчать про загальноправовий та міжгалузевий характер категорії «юридична особа». Однак подальший розвиток суспільних відносин, розширення змістового наповнення цього поняття, стрімке збільшення обсягу норм, що регулюють процедурно-процесуальні аспекти діяльності суб'єктів правовідносин, вказують на те, що проблематика юридичних осіб як суб'єктів процедурно-процесуальної діяльності потребує більш детального наукового аналізу.

Цивілізаційні, інтеграційні процеси у сучасному глобалізованому світі спричинили стрімкі зміни у сфері публічно-правових та приватно-правових відносин, формування нових підходів та інструментів у механізмі системи процедурно-процесуальної діяльності суб'єктів правовідносин.

Окрім цього, формування одного з напрямів подальшого прогресивного розвитку людства – цифрової трансформації – також впливають на трансформацію інституту юридичної особи. Одним із пріоритетних напрямів діджиталізації виступають саме процеси управління суспільними справами публічного управління. При цьому процедурно-процесуальна діяльність юридичних осіб публічного права зазнає суттєвих змін в умовах цифрової трансформації, з'являються нові механізми здійснення процедурно-процесуальної діяльності.

Однак потреба суспільства в якісному загальнотеоретичному та нормативно-правовому регулюванні зазначеної сфери актуалізує наше дослідження.

Матеріали та методи. Проблематика дослідження категорії «юридична особа», її нормативно-правове регулювання ставали предметом дослідження наукової юридичної спільноти протягом багатьох століть. Утім у рамках нашого дослідження хотілося б акцентувати увагу на науковому доробку таких сучасних вітчизняних дослідників як на загальнотеоретичному, так і галузевому рівнях, як: І.А. Артеменко, П.С. Лютиков, О.Ф. Пасєка, Т.М. Мілова, А.О. Москаленко, І.В. Спасибо-Фатєєва, О.М. Танчик та інші.

Методологічною основою дослідження є сукупність методів та прийомів наукового пізнання, серед яких виокремлюємо: логічний метод, системно-структурний метод, порівняльно-правовий метод, формально-юридичний метод.

Метою статті є дослідження інституту юридичної особи як суб'єкта процедурно-процесуальної діяльності в умовах цифрової трансформації.

Результати. Поняття «юридична особа» є предметом наукового пошуку багатьох авторів. Хоча початково поняття юридичної особи формувалося передусім у рамках цивільно-правових відносин [1; 2]. Згідно зі ст. 80 Цивільного кодексу України, «юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правосдатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді» [3]. Як бачимо, ЦК України закріпив таку ознаку юридичної особи, як здатність бути позивачем та відповідачем у суді, закріпивши відповідні ознаки юридичної особи. Юридична особа є міжгалузєвою категорією, а не лише цивільно-правовою. Так, юридичні особи, як і фізичні особи, можуть бути суб'єктами адміністра-

тивних, цивільних, господарських та кримінальних процесуальних правовідносин, якщо вони визнані суб'єктом цивільного процесуального права, носіями процесуальних прав та обов'язків. Поняття суб'єкта права нерозривно пов'язується з категорією цивільної процесуальної правоздатності, котра виникає в юридичних осіб одночасно з дієздатністю, і відповідно до статей 46, 47 ЦПК України нею наділяються, крім фізичних осіб, також і юридичні особи. Зокрема, у статті 46 цивільну процесуальну правоздатність визначають як здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільна процесуальна правоздатність), що мають усі фізичні і юридичні особи [3]. Близька до цивільно-правової характеристики міститься і у Господарському процесуальному кодексі України, зокрема, частинах 1, 2 та 5 статті 44. Визначається процесуальна правоздатність та процесуальна дієздатність юридичних осіб: «1. Усі фізичні і юридичні особи здатні мати процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, боржника (процесуальна правоздатність). 2. Процесуальна дієздатність, коли юридичні особи здатні особисто здійснювати процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді. 5. Юридична особа набуває процесуальних прав та обов'язків у порядку, встановленому законом, і здійснює їх через свого представника» [4].

На думку одного із дослідників проблематики юридичних осіб П.С. Лютікова, відправною точкою розуміння юридичних осіб саме як суб'єктів адміністративного права буде їх адміністративна правосуб'єктність, у тому числі адміністративна дієздатність та адміністративна правоздатність. Таким чином, базовим критерієм поділу юридичних осіб на певні групи є не порядок їх створення, термін дії, форма власності, територія функціонування тощо, а обсяг адміністративної правосуб'єктності, що і зумовлює їх роль та місце в адміністративно-правових відносинах (юридичних осіб – лідерів і юридичних осіб – учасників правовідносин) [5, с. 175–176].

Незважаючи на те, що поняття юридичної особи активно використовується майже всіма

галузями права, традиційно воно формувалося в рамках цивільно-правової доктрини, в контексті регулювання майнового обігу і не досить піддавалося комплексній теоретичній переробці з погляду різних галузей права [6, с. 13]. У своїй статті О.М. Танчик аналізує основні теорії юридичної особи, які почали формуватися ще у часи середньовіччя, авторка наголошує: «Різноманітність методологічних підходів окремих авторів у вирішенні загального питання про суб'єкт права значною мірою зумовлює і різноманітність теорій юридичної особи, створення яких можна пояснити потребами практики, історичними умовами існування і діяльності тих чи інших суспільних утворень, економічними умовами конкретного суспільства. Теорії юридичної особи можна розділити на дві великі групи: концепції, що заперечують наявність певного реального суб'єкта із властивостями юридичної особи; концепції, що визнають наявність носія таких властивостей» [6, с. 13]. Досить ґрунтовний аналіз наявних підходів дав змогу авторці виокремити такі основні теорії [6, с. 14–17]: теорія фікції (котру нерідко ще називають «теорією уособлення», в рамках якої виокремлюють чотири напрями); теорію цільового майна; посадового і товариського майна; колективної власності; позитивістська теорія юридичної особи; нормативістська теорія юридичної особи; теорія інтересу (запропонована Р. Ієрінгом); органічна теорія (або теорія соціальних організмів, автор Отто Гірке) та похідні від неї, які розглядали юридичну особу як реальний суб'єкт права, відповідно, як будь-який суб'єкт права, юридична особа володіє правоздатністю і дієздатністю, може вчиняти делікти і відповідати за них; реалістичних теорій, прихильники реалістичних теорій розглядали юридичну особу як соціальну реальність, котра володіє самостійною волею і самостійним інтересом, які відрізняються від волі та інтересів тих осіб, що її становлять.

Щодо поняття цивільної процесуальної дієздатності, то на сьогодні понятійний та нормативний зміст значно розширено, що своєю чергою потребує уваги з боку представників інших юридичних наук (теорія держави

та права, конституційне, адміністративне, кримінальне, господарське тощо). Заслуговує уваги з боку законодавця не тільки матеріальна нормативно-правова основа, а й процедурно-процесуальний характер реалізації, що включає сукупність процесуальних норм та механізмів реалізації першої.

На рівні комплексних наукових досліджень у галузі права щодо проблематики процедурно-процесуальної правосуб'єктності юридичних осіб привертають увагу дисертаційні дослідження таких вітчизняних фахівців: П.С. Лютікова «Юридичні особи як суб'єкти адміністративного права» [7]; І.А. Артеменко «Органи публічної адміністрації як суб'єкти адміністративно-процесуального права: теорія та практика» [8]; О.М. Танчик «Адміністративно-правові основи застосування санкцій до юридичних осіб» [9; 10]; О.Ф. Пасєка «Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження» [11]; Т.М. Мілова «Кримінальна відповідальність юридичних осіб: окремі аспекти» [12]; А.О. Москаленко «Адміністративно-правове регулювання статусу юридичних осіб публічного права» [13] тощо.

На сучасному етапі юридична наука та практика розмежовує поняття юридичних осіб публічного та приватного права.

Звісно, ми розуміємо, що суб'єкт управління керується передусім загальноправовими та галузевими принципами права, втіленими у нормах-принципах. При цьому застосовуються форми та методи, характерні для всієї системи виконавчої влади. Однак для конкретного правозастосувача принципово важливою є детальна регламентація власного правового статусу та допустимих процесуально-процедурних дій [14, с. 124].

Трансформація поняття «юридична особа публічного права» відбувалася протягом кінця ХХ – першої чверті ХХІ століть. Утім донедавна поняття юридичної особи публічного права мало лише наукове тлумачення, і тільки у 2025 році в Україні на підзаконному рівні було надано нормативне його визначення [15].

На думку А.О. Москаленко, юридична особа публічного права – це організація, яку утворено на підставі розпорядчого акта Пре-

зидента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування відповідно до норм публічного права з метою виконання переважно функцій держави або місцевого самоврядування [13, с. 58].

Власне, єдине нормативне визначення понять «іноземна юридична особа публічного права» та «юридична особа публічного права України» визначено підпунктами 12, 40, 41 пункту 2 «Положення про визначення банками України мінімального розміру експозицій, зважених за кредитним ризиком», під якими розуміють [15]:

1) Юридична особа публічного права України – юридична особа-резидент, яка відповідає одночасно таким критеріям: є неприбутковою установою / організацією, що належить до сфери управління Уряду України / органу місцевого самоврядування України, або суб'єктом господарювання, який створений в установленому порядку Урядом України, отримує від нього фінансову підтримку та здійснює некомерційне господарювання; має прямо визначені законодавством України гарантійні зобов'язання центрального Уряду України / органу місцевого самоврядування України щодо забезпечення виконання фінансових зобов'язань, взятих такою юридичною особою, у разі їх невиконання;

2) іноземна юридична особа публічного права – юридична особа-нерезидент, яка відповідає одночасно таким критеріям: є неприбутковим органом адміністрування, що належить до сфери управління центрального уряду / регіонального уряду / органу місцевого самоврядування іноземної країни або органу, що виконує повноваження, ідентичні до повноважень регіонального уряду / органу місцевого самоврядування іноземної країни, або суб'єктом господарювання, який перебуває у власності центрального уряду / регіонального уряду / органу місцевого самоврядування іноземної країни, отримує від нього фінансову підтримку, достатню для забезпечення виконання визначених законодавством повноважень, та здійснює некомерційне господарювання; має прямо визначені на законодавчому рівні гарантійні зобов'язання цен-

трального уряду / регіонального уряду / органу місцевого самоврядування іноземної країни щодо забезпечення виконання зобов'язань, взятих такою юридичною особою, у разі їх невиконання.

Окремого дослідження потребує питання віднесення громадських організацій (об'єднань) зі статусом юридичних осіб до юридичних осіб публічного права. Зокрема, з урахуванням положення ч. 2 ст. 81 ЦК України такі об'єднання мають бути віднесені до юридичних осіб приватного права. Подальша гармонізація норм національного права з правом ЄС потребує врегулювання питань щодо сутності, процесуального положення, підстав та форм участі громадських об'єднань як юридичних осіб публічного права у системі органів публічної адміністрації. З теоретичної точки зору таке дослідження необхідно для визначення місця і особливостей громадських об'єднань у системі суб'єктів публічного управління, а з практичної – для відмежування останніх від інших недержавних інституцій [8, с. 275].

Громадські організації можуть працювати у різних сферах – від захисту прав і свобод до культурної діяльності. Громадська організація може бути зареєстрована як юридична особа або без такого статусу.

Саме тому створення умов для подальшої адаптації національного законодавства до європейських правових стандартів, забезпечення дієвого правового регулювання діяльності юридичних осіб публічного права та підвищення ефективності їхньої діяльності можливе шляхом:

1) систематизації законодавства про юридичні особи публічного права та прийняття

окремого базового законодавчого акта, який має закріпити поняття юридичної особи публічного права та визначити основні її ознаки; встановити систему, основні види та організаційно-правові форми діяльності юридичних осіб публічного права; чітко окреслити коло публічно-правових утворень, які можуть створювати юридичні особи публічного права; визначити загальні риси правосуб'єктності юридичних осіб публічного права;

2) уніфікація та вироблення чітких правил реалізації правосуб'єктності юридичними особами публічного права у системі органів виконавчої та судової влади.

Таким чином, зазначені вище шляхи вдосконалення законодавства у сфері інституту юридичної особи публічного права передбачають врегулювання відповідних суспільних відносин на законодавчому рівні, що відповідає принципу верховенства права.

На сьогодні в Україні створено ефективні цифрові інструменти для здійснення юридичними особами своєї процедурно-процесуальної діяльності [16].

Висновки. Таким чином, провівши аналіз інституту «юридична особа», можемо зазначити, що його понятійний та нормативний розвиток активно триває і нині, зростає кількість наукових підходів до розуміння самого поняття та процедурно-процесуальних аспектів у діяльності юридичних осіб.

У 2025 році в Україні введено в нормативний обіг поняття юридичної особи публічного права, що надає вже правові підстави для розмежування юридичних осіб на публічно-правові та приватно-правові.

Література

1. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар: пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій Міністерства юстиції, науковців, фахівців: правникам, нотарям, адвокатам, суддям, викладачам, студентам. Т. 3 : Юридична особа / ред. І.В. Спасибо-Фатєєва. Харків, 2009. 735 с.
2. Спасибо-Фатєєва І.В. Юридичні особи за Цивільним кодексом України. *Право України*. 2014. № 2. С. 70–79.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 2694-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
4. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

5. Лютіков П.С. Класифікація юридичних осіб як суб'єктів адміністративного права в адміністративно-правовій доктрині: пошук базового критерію. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. № 3. С. 170–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2016_3_27.
6. Танчик О.М. Юридична особа як суб'єкт адміністративного права: проблеми теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 3 С. 13–18.
7. Лютіков П.С. Юридичні особи як суб'єкти адміністративного права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2013. 28 с.
8. Артеменко І.А. Органи публічної адміністрації як суб'єкти адміністративно-процесуального права: теорія та практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2017. 433 с.
9. Танчик О.М. Адміністративно-правові основи застосування санкцій до юридичних осіб : дис. ... докт. філософії : 081 «Право». Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків, 2021. 226 с. URL: <https://old.karazin.ua/docs/work/dysertatsii/tanchyk-dysertatsia.pdf>.
10. Танчик О.М. Юридична особа як суб'єкт адміністративного права: проблеми теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 3 С. 13–18.
11. Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 235 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/224>.
12. Мілова Т.М., Бліндовська А.Л. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: окремі аспекти. *Наукові записки*. Серія: Право. 2024. № 16. С. 188–193.
13. Москаленко А.О. Адміністративно-правове регулювання статусу юридичних осіб публічного права : дис. ... докт. філософії : 081 «Право». Одеса, 2022. 239 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/22335>.
14. Латинін М., Юрченко Є. Теоретичні основи державного нагляду у сфері будівництва в Україні. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. № 2(10). С. 119–124.
15. Про затвердження Положення про визначення банками України мінімального розміру експозицій, зважених за кредитним ризиком : Постанова Національного банку України від 03.04.2025 р. № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043500-25/ed20250403#n80>.
16. Дія. Цифрова держава. Офіційний сайт. URL: <https://plan2.diia.gov.ua/>.

References

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar: poiasnennia, tлумachennia, rekomendatsii z vykorystanniam pozytsii vyshchikh sudovykh instantsii Ministerstva yustytisii, naukotsiv, fakhivtsiv: pravnykam, notariam, advokatam, suddiam, vykladacham, studentam (2009). [Civil Code of Ukraine: Scientific and practical commentary: explanations, interpretations, recommendations using the positions of the highest judicial instances of the Ministry of Justice, scientists, specialists: for lawyers, notaries, advocates, judges, teachers, students]. T. 3: Yurydychna osoba / red. I.V. Spasybo-Fatieieva. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Spasybo-Fatieieva, I.V. (2014). Yurydychni osoby za Tsyvilnym kodeksom Ukrainy [Legal entities under the Civil Code of Ukraine Legal entities under the Civil Code of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 2. S. 70–79 [in Ukrainian].
3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 2694-VIII [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 16.01.2003 No. 2694-VIII] (2003). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
4. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-XII [Commercial Procedural Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 06.11.1991 No. 1798-XII Commercial Procedural Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 06.11.1991 No. 1798-XII] (1991). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].
5. Liutikov, P.S. (2016). Klasyfikatsiia yurydychnykh osib yak subiektiv administratyvnoho prava v administratyvno-pravovii doktryni: poshuk bazovoho kryteriiu [Classification of legal entities as subjects of administrative law in administrative law doctrine: search for a basic criterion]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*, 3, 170–177. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2016_3_27 [in Ukrainian].
6. Tanchyk, O.M. (2019). Yurydychna osoba yak subiekt administratyvnoho prava: problemy teorii ta praktyky [Legal entity as a subject of administrative law: problems of theory and practice]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. № 4. Ch. 3, S. 13–18 [in Ukrainian].
7. Liutikov, P.S. (2013). Yurydychni osoby yak subiekty administratyvnoho prava [Legal entities as subjects of administrative law]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Artemenko, I.A. (2017). Orhany publichnoi administratsii yak subiekty administratyvno-protseualnoho prava: teoriia ta praktyka [Public administration bodies as subjects of administrative procedural law: theory and practice]. *Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

9. Tanchyk, O.M. (2021). Administratyvno-pravovi osnovy zastosuvannia sanktsii do yurydychnykh osib [Administrative and legal bases for applying sanctions to legal entities]: dys. ... dokt. Filosofii: 081 "Pravo". Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina. Kharkiv. Retrieved from: <https://old.karazin.ua/docs/work/dysertatsii/tanchyk-dysertatsia.pdf> [in Ukrainian].
10. Tanchyk, O.M. (2019). Yurydychna osoba yak subjekt administratyvnoho prava: problemy teorii ta praktyky [Legal entity as a subject of administrative law: problems of theory and practice]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 4. Ch. 3. S. 13–18 [in Ukrainian].
11. Pasieka, O.F. (2010). Kryminalna vidpovidalnist yurydychnykh osib: porivnialno-pravove doslidzhennia [Criminal liability of legal entities: a comparative legal study]. *Candidate's thesis*. Lviv. Retrieved from: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/224> [in Ukrainian].
12. Milova, T.M., Blindovska, A.L. (2024). Kryminalna vidpovidalnist yurydychnykh osib: okremi aspekty [Criminal liability of legal entities: certain aspects Criminal liability of legal entities: certain aspects]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pravo*, 16, 188–193 [in Ukrainian].
13. Moskalenko, A.O. (2022). Administratyvno-pravove rehuliuвання statusu yurydychnykh osib publichnoho prava [Administrative and legal regulation of the status of legal entities under public law]: dys. ... dokt. filosofii: 081 "Pravo". Odesa. Retrieved from: <https://hdl.handle.net/11300/22335> [in Ukrainian].
14. Latynin, M., Yurchenko, Ye. (2012). Teoretychni osnovy derzhavnoho nahliadu u sferi budivnytstva v Ukraini [Theoretical foundations of state supervision in the construction sector in Ukraine]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, 2(10), 119–124 [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vyznachennia bankamy Ukrainy minimalnoho rozmiru ekspozytsii, zvazhenykh za kredytnym ryzykom: Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy vid 03.04.2025 r. № 43 [On approval of the Regulation on determining by banks of Ukraine the minimum size of exposures weighted by credit risk: Resolution of the National Bank of Ukraine dated 03.04.2025 No. 43] (2025). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043500-25/ed20250403#n80> [in Ukrainian].
16. Diia. Tsyfrova derzhava [Action. Digital State]. Ofitsiinyi sait. Retrieved from: <https://plan2.diia.gov.ua/> [in Ukrainian].

УДК 94:327 (100)

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-13>**Саранов Сергій Вікторович**

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-7574-0260

Хитровський Дмитро Володимирович

викладач кафедри загальноправових дисциплін
факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0002-5619-6834

ДИКТАТУРА ГАЯ ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ В РОБОТІ ФРАНЧЕСКО ГВІЧЧАРДІНІ «ЗАУВАЖЕННЯ З ПРИВОДУ «МІРКУВАНЬ ЩОДО ПЕРШОЇ ДЕКАДИ ТИТА ЛІВІЯ» МАКІАВЕЛЛІ»

Здійснено розгляд диктатури Гая Юлія Цезаря (49–44 рр. до н.е.) у трактаті Франческо Гвіччардіні (1483–1540 рр.) «Зауваження з приводу «Міркувань щодо першої декади Тита Лівія». Оцінка Гая Юлія Цезаря (100–44 с. до н.е.) як засновника режиму особистої влади у Стародавньому Римі, в рамках політичної думки епохи Відродження, являє значний інтерес. Серед іншого, зокрема, це питання привертає увагу в науковій спадщині Франческо Гвіччардіні (1483–1540 рр.), сучасника та друга Нікколо Макіавеллі (1469–1527 рр.), політичного та державного діяча.

Як відомо, італійське Відродження характеризувалося високим рівнем уваги до античності, з якою видатні інтелектуальні представники епохи відчували тонкий взаємозв'язок. Досягнувши значних висот у культурному розвитку, Італія епохи Відродження, на жаль, не змогла прийти до єдиної національної держави. Це протиріччя та історичний парадокс наполегливо досягалося видатними представниками італійської політичної думки. Наприклад, Макіавеллі безпосередньо заявив про відповідальність італійських правителів за втрату незалежності власної країни. У неповному трактаті «Зауваження з приводу «Міркувань щодо першої декади Тита Лівія» Макіавеллі Гвіччардіні намагається комплексно оцінити цю роботу свого сучасника.

Зазначено, що постать Цезаря пригадується Гвіччардіні в широкому контексті питань еволюції політичних режимів, зокрема, політичного режиму Стародавнього Риму. Гвіччардіні критично оцінює диктатуру Цезаря, висловлюючи при цьому розгорнуту аргументацію.

Авторами статті відстоюється думка, що Гвіччардіні не звертає достатньої уваги на рушійні сили поведінки Цезаря, спрямованої на створення диктатури. Однією з головних причин створення диктатури Цезарем було його бажання захистити себе від можливого переслідування римським Сенатом. На рівні

власного політичного мислення Цезар, скоріш за все, також був прихильником республіки, але був змушений ситуативно вступити в боротьбу з нею з усіма доступними засобами через інстинкт самозбереження. Ось чому він не знав, що робити далі, отримавши одноосібну владу, оскільки він не мав чіткої програми одноосібної влади і був, як відомо, убитий у процесі підготовки до нової військової експедиції.

Ключові слова: Гай Юлій Цезар, Франческо Гвіччардіні, Нікколо Макіавеллі, диктатура, античність, Рим, республіка, епоха італійського Відродження.

Saranov S. V., Khitrovsky D. V. The Dictatorship of Gaius Julius Caesar in Francesco Guicciardini's "Notes on Machiavelli's "Reflections on the First Decade of Titus Livius"

The article is devoted to the consideration of the dictatorship of Gaius Julius Caesar (49–44 BC) in the treatise of Francesco Guicciardini (1483–1540) "Revenues about reasoning about the first decade of Titus Livius" Machiavelli. Gaius Julius Caesar (100–44) as the founder of the regime of personal power in ancient Rome, within the framework of the political thought of the Renaissance, is of considerable interest. Of considerable interest, in particular, this issue is in the scientific heritage of Francesco Guicciardini (1483–1540), contemporary and friend Niccolo Machiavelli (1469–1527), political and state figure.

It is known that the Italian revival was characterized by the indicated attention to antiquity, with which prominent intellectual representatives of the era felt a subtle relationship. Having reached significant heights in cultural development, Italy of the Renaissance, unfortunately, could not come to a single nation state. This contradiction and the historical paradox were persistently comprehended by prominent representatives of Italian political thought. For example, Machiavelli directly stated the responsibility of Italian rulers for the loss of independence of his own country. In the incomplete treatise "Revenues to the reasoning about the first decade of Titus Livius", Machiavelli Guicciardini critically evaluates Caesar's dictatorship, expressing a series of arguments.

The unfinished treatise of Francesco Guicciardini is a rereaction in a multifaceted polemic character on the work of Machiavelli "Revenues to the reasoning about the first decade of Titus Livius".

The flip side of this phenomenon is the arbitrariness of decisions, the difficulty of achieving "good" goals from a holder of sole power.

There may be objective prerequisites for tyranny that primarily contributed to the possibility of Caesar's rise to power. The main internal reason is called corruption, which made it possible, among other things, the possibility of extending Caesar's term of governance of the Roman province of Gaul. But the main reason is civil conflicts and spoiled social morality. Thanks to this, Caesar and his ilk received a large number of means to achieve sole power.

From the point of view of the authors of the Guicciardini article, he does not pay sufficient attention because one of the main reasons for the creation of Caesar's dictatorship was his desire to protect himself from a possible persecution by the Roman Senate. At the level of his own political thinking, Caesar most likely was also a supporter of the republic, but was forced to combat it with all available means through the instinct of self-preservation. That is why he did not know what to do next, having received sole power, since he did not have a clear program of sole power and was known to be killed in the process of preparing for a new military expedition.

Key words: Gaius Julius Caesar, Francesco Guicciardini, Machiavelli, dictatorship, antiquity, Rome, republic, Italian Renaissance.

Вступ. Оцінка Гая Юлія Цезаря (100–44 рр. до н.е.) як засновника диктатури у Стародавньому Римі становить значний інтерес у рамках дослідження політичної думки Італії епохи Відродження. Значний інтерес, зокрема, становить відображення цього питання в науковій спадщині Франческо Гвіччардіні (1483–1540 рр.), сучасника та друга Нікколо Макіавеллі (1469–1527 рр.), політичного та державного діяча.

Як відомо, італійське Відродження характеризувалося загостреною увагою до античності, з якою видатні інтелектуальні представники епохи відчували тонкі взаємозв'язки. Досягнувши неабияких висот у культурному розвитку, Італія епохи Відродження, на жаль,

не змогла сформувати єдиної національної держави. Це протиріччя та історичний парадокс наполегливо досягалися видатними представниками італійської політичної думки. Наприклад, Макіавеллі безпосередньо заявив про відповідальність італійських правителів за втрату незалежності власної країни.

У незавершеному трактаті «Зауваження з приводу «Міркувань щодо першої декади Тита Лівія» Макіавеллі (кінець 1529 – перш. пол. 1530 рр.) Франческо Гвіччардіні критично звертається, серед іншого, до особистості Цезаря в контексті широкого спектра питань, пов'язаних з еволюцією політичного режиму.

Політик, військовий, видатний державний діяч на рубежі двох епох Юлій Цезар був зму-

шений, захищаючись, покінчити з Римською Республікою, встановивши відносно коротку диктатуру (49–44 р. до н.е.). Політичне значення цієї багато в чому ситуаційної події було величезним. Під впливом результатів політичної діяльності Цезаря режим особистої влади отримає потужний імпульс для історичного оформлення в рамках Римської імперії, Західної Європи середньовіччя та Нового віку (абсолютна монархія). Йдеться також про проблему тиранічного режиму, початок якого простежується у Стародавній Греції та Стародавньому Римі. Біля витоків цього процесу також багато в чому перебувала постать Гая Юлія Цезаря.

У сучасному світі відбуваються процеси з негативними наслідками для демократичної спільноти. Йдеться про зміцнення авторитарних режимів, заснованих так чи інакше на одноособній владі. Незважаючи на значний прогрес у юридичній та технологічній сфері нашого часу, залишається можливість для такого роду тенденцій.

Розгляд політико-правових аспектів диктатури Гая Юлія Цезаря у Стародавньому Римі в рамках роботи Франческо Гвіччардіні «Зауваження щодо «Міркувань з приводу першої декади Тита Лівія» Макіавеллі становить інтерес для сучасної української історіографії.

Таким чином, тема представленої статті є актуальною.

Матеріали та методи. Наукова спадщина Франческо Гвіччардіні тривалий час привертає увагу дослідників. Поряд з Нікколо Макіавеллі він є однією зі знакових фігур політичної думки епохи італійського Ренесансу. Проте в українській історіографії відсутні переклади робіт Гвіччардіні. Одними з небагатьох публікацій є наукові статті останніх кількох років В.Г. Ціватого та С.В. Саранова [1; 2].

У «Європейському словнику філософії» за редакцією Барбари Кассен розглядаються окремі елементи політичної теорії Гвіччардіні та Макіавеллі. Однак з огляду на слабкий рівень знайомства українського читача з науковою спадщиною італійського мислителя як такого, це не відображає необхідного рівня. Під час написання статті була використана італійська версія «Зауважень...» Гвіччардіні 1933 року.

Важко проаналізувати досягнення західної історіографії в цьому питанні, враховуючи тривалий період розвитку дослідження проблематики. Зважаючи на те, що авторам цих рядків є більш доступними для аналізу роботи представників французької історіографії, звернемо насамперед увагу на наявність класичних робіт французьких учених. Французько-італійські культурні та політичні зв'язки раннього Нового часу сприяли розвитку уваги французьких науковців до італійської політичної думки епохи Ренесансу, а також перекладам провідних творів італійських учених французькою мовою. Запрошення Леонардо да Вінчі (1452–1519 рр.) до Франції королем Франциском I (1494–1547 рр.) символічно підкреслило залученість французької держави до спадку італійського Ренесансу. Як відомо, цей процес посилювався за результатами активізації уваги Французького королівства до італійських справ під час Італійських війн 1494–1559 рр.

Однак «Зауваження...» було опубліковано вперше лише в XIX столітті представниками графів Гвіччардіні. Аналіз історіографічних аспектів проблематики нашої статті, внаслідок її обширності, може стати предметом окремого дослідження.

Під час написання статті було використано італійську версію трактату Франческо Гвіччардіні «Зауваження з приводу «Міркувань про першу декаду Тита Лівія» 1933 року видання [3]. Крім того, автори статті спиралися на роботи Д.Г. Себейна, Я. Буркхардта, Дж. Феррарі та інших учених [4; 5; 6; 7; 8]. Розгляд юридичних аспектів еволюції тираноборчих ідей зумовив наше звернення до оглядової роботи сучасного італійського дослідника А.А. Кассі «Убити тирана. Історія тираноборства від Цезаря до Каддафі», переклад якої українською мовою в 2023 році став помітним явищем [9].

Метою статті є дослідження політико-правових аспектів інтерпретації диктатури Гая Юлія Цезаря в роботі Франческо Гвіччардіні «Зауваження з приводу «Міркувань про першу декаду Тита Лівія» Макіавеллі.

Результати. Франческо Гвіччардіні (1483–1540 рр.) народився у 1483 році у Фло-

ренції, ставши відомим політиком, губернатором у папських володіннях Модена та Реджі в 1516–1524 роках, Президентом Роман'ї в 1523–1526 роках і віцекоролем Папи Римського в армії Кон'якської Ліги у 1524–1527 роках. Він відомий насамперед як автор посмертно опублікованої «Історії Італії». Це перший цілісний погляд на історію цієї країни. Крім того, він був другом Нікколо Макіавеллі, з яким його об'єднувала глибина інтелектуального мислення. Політична кар'єра Гвіччардіні була більш успішною, ніж просування по службі Макіавеллі. Тим не менш, посмертна слава залишилася за флорентійським секретарем, який залишався відомим насамперед як автор «Державця».

«Міркування про першу декаду Тита Лівія» Макіавеллі в більш широкій формі виявляє теоретичні погляди флорентійського секретаря. Мислення Макіавеллі та Гвіччардіні відображає канони епохи італійського Відродження. Обидва вони були схильні до Республіки як ідеальної моделі державної структури, але водночас були на службі Медичі. Вони, наприклад, вважали католицьку церкву відповідальною за відсутність централізованої італійської держави і водночас залишалися католиками. Звичайно, важко вимагати від людей італійського Ренесансу, особливо видатних людей, збігу з рішеннями та поглядами, притаманними нашому часу. Зацікавленість Гвіччардіні до «Міркувань...» Макіавеллі могла диктуватись низкою практичних обставин. Гвіччардіні звертається до «Міркувань...» Макіавеллі напередодні їх публікації наприкінці 1529 – перш. пол. 1530 рр. За оцінкою сучасних дослідників політичні обставини могли впливати на увагу Гвіччардіні до роботи свого на той момент покійного друга. З квітня 1530 р. триває процес підготовки до друку «Міркувань ...» Макіавеллі за замовленням кардинала Дж. Гадді. У світлі цього Гвіччардіні, готуючи свій трактат, міг знати про цей факт.

Франческо Гвіччардіні за сукупністю своїх наукових оцінок специфіки соціального та державного розвитку є мислителем, досить близьким до Макіавеллі. Різниця між ними простежується на рівні особливостей концеп-

туальних узагальнень. Однак Гвіччардіні вважає кращим державне правління, засноване на рішенні певних «досвідчених» громадян, повноваження яких затверджені Великою радою з великою кількістю учасників. Гвіччардіні схильний до венеціанської моделі, яка є республіканською. Вперше його «Зауваження...» до роботи Макіавеллі були опубліковані представниками родини Гвіччардіні у середині XIX століття.

Гвіччардіні, як ми зазначали вище, був прихильником республіки або, в більш загальному вигляді, республіканського ідеалу. З іншого боку, під впливом реалій політичного розвитку Флоренції стародавня римська (республіканська) практика на момент написання «Зауважень...» починає ним сприйматись із елементами песимізму. Водночас зразок стародавнього римського республіканізму залишається для нього керівним принципом, коли обговорюються відносини народу та знаті, перехід від свободи до тиранії та способи утримати владу. Доля сучасної Гвіччардіні Італії перебуває в центрі уваги під час аналізу ним історичних аспектів розвитку Стародавнього Риму. Концепт «Республіки», навіть якщо сприймається смутно, виявляється прив'язаним до ключового прикладу Стародавнього Риму.

Розглянемо детальніше оцінку Гвіччардіні в «Зауваженнях...» Юлія Цезаря як засновника режиму особистої влади у Стародавньому Римі.

У розділі 9 «Зауважень...» Гвіччардіні звертає увагу на небезпечну природу «відновлення порядку» в Республіці однією людиною, навіть якщо вона зробить це простіше і ефективніше [3, с. 9]. Причиною є можливість встановлення тиранії, і «спочатку добрі наміри перетворюються на погані» [3, с. 10]. Зазначена особа, наділена одноособною владою, стикається з неможливістю негайно відмовитися від влади. Звикнувши до «приємності правління та довільності», які є результатом «домінування», ця людина буде змушена «змінити спочатку добрі думки на злі» [3, с. 9]. Влада однієї людини характеризується Гвіччардіні як «ліки», що використовуються за відсутності інших засобів лікування республіки.

Водночас зростає значення особистих показників носія настільки широких повноважень. У найкращому випадку він повинен знайти сили, як і Лікурґ, щоб використовувати владу для «закріплення нового порядку» [3, с. 9]. Негативні наслідки перебування такої людини при владі, продовжує Гвіччардіні, цілком очевидні.

У главі 10 (у «Міркуваннях...» Макіавеллі вона називається «Закласти основи Республіки чи Королівства настільки ж похвально, наскільки погано встановити тиранію») Гвіччардіні пише, що засновники тиранії заслуговують «найсуворішого осуду» [3, с. 10]. Потрібно згадати, що Гвіччардіні часто polemізує з Макіавеллі. Тому він стверджує, що Макіавеллі «змішує всі приклади» у своїх «Міркуваннях...» у цьому питанні. Дійсно, досить часто узурпатори мають певне виправдання для своїх дій. Серед таких «жахливих» людей був Цезар, який був «наповнений різними чеснотами, але сповнений жаги панування» [3, с. 10].

Дійсно, для тиранії можуть бути передумови об'єктивного та суб'єктивного характеру, включаючи бажання тиранії з боку окремих поважних громадян заради «власного спасіння» під час наслідків громадянських заворушень. У цьому випадку знову збільшується значення особистих показників носіїв таких широких повноважень. Але бажання поставити «любов до батьківщини вище її спасіння» є досить рідкісним у людей. Людина, яка знайшла сили ставити спільні інтереси вище особистої вигоди, достойна «гідної поблажливості», оскільки зовнішня свобода часто не відображає внутрішнього змісту навколишніх речей. Людина, яка прагне до тиранії, справді може боротися зі справді існуючими заворушеннями та поганою організацією «свобод».

Однак засновник тиранії, знову наголошує на цьому Гвіччардіні, «заслуговує на найсуворіший осуд». Саме такими були «Цезар, Фаларід, Пісістрат тощо, один гірший, ніж інший» [3, с. 11].

Виняток становлять особи, які є тиранами «за спадком». Тут ситуація дещо інша, оскільки складніше відмовити у спадко-

вій владі, принаймні через велику кількість незадоволених та можливих ворогів режиму. Приклад Сулли в цьому випадку, за словами Гвіччардіні, «рідкісний», але його відмова від влади також не була повною. Зрештою, влада після цього залишилася в руках представників його політичної партії. Законно правлячі царі не належать до цієї категорії, тобто до числа тиранів, оскільки на їхньому боці «давність правління».

У розділі 13 «Зауважень...» («Легше стати великим з невеликого, скориставшись хитрістю, а не силою») Гвіччардіні погоджується з висновком Макіавеллі щодо надзвичайної рідкості достатності «однієї тільки сили» для досягнення вищої влади. Водночас, використовуючи суто обман, цього мало хто досяг. Отже, Цезар «перетворився з приватного громадянина на великого лідера за допомогою інших засобів, не вдавшись до обману, тому що він ніколи не ховав своєї амбіції та спраги влади» [3, с. 26]. Більше того, «слава обманщика» часто заважає досягненню цілі. Використання хитрості, розсудливості та «мудрих прийомів управління» є більш доречним.

У главі 24 («Збільшення кількості випадків подовження повноважень командуючого призвело Рим до рабства») Гвіччардіні розглядає причини сповзання політичного режиму до одноосібної влади. Гвіччардіні шукає внутрішні фактори, що сприяли цьому негативному явищу. Основна причина – корупція, яка поширюється в Римі. Це саме внаслідок корупції, в тому числі полководці, отримали можливість подовжувати «імперії» (особливі владні повноваження посадових осіб). Це, звертає увагу Гвіччардіні, відображається на тривалості управління римською провінцією Галлією з боку Юлія Цезаря. Результатом корупції стало віддалення від «стародавніх звичаїв». «Криваве суперництво» породжувало тиранію як явище.

Розвиваючи свою аргументацію, Гвіччардіні підкреслює, що продовження «імперії» Цезаря відбувалось не на основі якогось «блага республіки» або завдяки особистим якостям самого Цезаря. Цей процес відбувся на основі «змови з Помпеем та Крассом заради

замаху на республіку» [3, с. 31]. Водночас, коли рівень внутрішньої корупції в Римі все ще був не таким високим, продовження терміну «імперія» можна тлумачити як «корисну та святу причину». У період високого ступеня внутрішньої кризи «насіння тиранії» [3, с. 31] отримувало розвиток навіть у ситуації відсутності продовження терміну імперії.

Таким чином, підсумовує Франческо Гвіччардіні, навіть за відсутності можливості подовжити «імперію» Цезар і йому подібні мали досить засобів для досягнення своїх цілей.

Висновки. Розгляд деяких характерних особливостей інтерпретації з боку Франческо Гвіччардіні внутрішніх та зовнішніх факторів, які спричинили диктатуру Гая Юлія Цезаря, дозволяє побачити таке:

1. Незавершений трактат Франческо Гвіччардіні є відповіддю багато в чому полемічної природи на роботу Макіавеллі «Міркування про першу декаду Тита Лівія».

2. Для Гвіччардіні характерна наявність республіканського ідеалу, в результаті чого диктатура Цезаря негативно оцінюється.

3. Одноосібна влада однієї людини описується Гвіччардіні як ліки, що використовуються в крайніх випадках. Зворотним боком цього явища називається довільність рішень,

складність досягнення «добрих» цілей від носія одноосібної влади.

4. Можуть бути об'єктивні передумови для тиранії, які насамперед сприяли можливості приходу Цезаря до влади. Основною внутрішньою причиною називається корупція, яка зробила це можливим, серед іншого, можливість подовження терміну управління Цезарем римською провінцією Галлією. Але головна причина – цивільні конфлікти та зіпсована соціальна мораль. Завдяки цьому Цезар та йому подібні отримали велику кількість засобів для досягнення одноосібної влади.

5. З нашої точки зору Гвіччардіні не досить звертає уваги на головне протиріччя ситуації Цезаря. Однією з основних причин встановлення диктатури Цезаря було його прагнення убезпечити себе від можливого переслідування з боку римського Сенату. Цезар, судячи з усього, також був прихильником Республіки, але внаслідок інстинкту самозбереження був змушений ситуативно вступити в боротьбу з нею усіма доступними йому засобами. Ось чому він не знав, що робити далі, отримавши одноосібну владу, оскільки він не мав чіткої програми одноосібної влади і був, як відомо, убитий у процесі підготовки до нової військової експедиції.

Література

1. Ціватий В. Міжнародні відносини, зовнішня політика і дипломатія очима Франческо Гвіччардіні (1483–1540): інституціональний вимір доби раннього модерного часу. Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. 2018. Т. 1. С. 215–230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pssiae_2018_1_10.
2. Саранов С. Історіографічні та методологічні аспекти порівняльного аналізу підходів Франческо Гвіччардіні і Нікколо Макіавеллі у рамках проблематики «державного інтересу» та теорії абсолютизму. *Європейські історичні студії*. 2022. № 23. С. 67–80.
3. Guicciardini F. Considerazioni intorno ai Discorsi del Machiavelli sopra la prima Deca di Tito Livio. URL: <https://liberliber.it/autori/autori-g/francesco-guicciardini/considerazioni-intorno-ai-discorsi-del-machiavelli-sopra-la-prima-deca-di-tito-livio/> (дата звернення: 08.06.2025).
4. Burckhardt J. Considérations sur l'histoire universelle / Traduit de l'allemand par Sven Stelling-Michaud, Paris, Edition Allia, 2001. 59 p.
5. Burckhardt J. Fragments historiques / Traduit de l'allemand par Maurice Chevallier, Geneve, Librairie Droz. 1965. 272 p.
6. Burckhardt J. La civilisation en Italie au temps de la Renaissance. Tome I. Trad. de M. Schmitt. Paris, Librairie Plon, 1906. 388 p.
7. Cousinet L. *“Le Prince” de Machiavel et la théorie de l'absolutisme*. Paris : Librairie nouvelle de droit et de jurisprudence Arthur Rousseau, Editeur, 1910. 400 p.
8. Ferrari J. Histoire de la raison d'état. Paris : Michel Lévy Frères, Libraires-éditeurs, 1860. 476 p.
9. Касці А. Убити тирана. Історія тираноборства від Цезаря до Каддафі. / Пер. з італ. Ганни Залевської. Львів : Видавництво Анетти Антоненко, Київ : Ніка-Центр. 2023. 183 с.

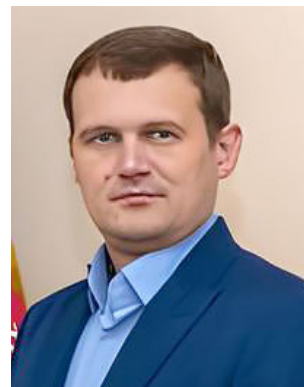
References

1. Tsivaty, V. (2018). Mizhnarodni vidnosyny, zovnishnia polityka i dyplomatiia ochyma Franchesko Hvichchardini (1483–1540): instytutsionalnyi vymir doby rannoho modernoho chasu [International relations, foreign policy and diplomacy through the eyes of Francesco Guicciardini (1483–1540): institutional dimension of the early modern era]. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkeolohii y etnolohii*. T. 1. S. 215–230. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pssiae_2018_1_10 [in Ukrainian].
2. Saranov S. (2022). Istoriohrafichni ta metodolohichni aspekty porivnialnoho analizu pidkhodiv Franchesko Hvichchardyni i Nikkolo Makiavelli u ramkakh problematyky “derzhavnoho interesu” ta teorii absoliutyzmu [Historiographical and methodological aspects of a comparative analysis of the approaches of Francesco Guicciardini and Niccolo Machiavelli within the framework of the problems of “state interest” and the theory of absolutism]. *Yevropeiski istorychni studii*, 23, 67–80 [in Ukrainian].
3. Guicciardini, F. (1933). *Considerazioni intorno ai Discorsi del Machiavelli sopra la prima Deca di Tito Livio* [Considerations on Machiavelli's Discourses on the First Decade of Titus Livius]. Retrieved from: <https://liberliber.it/autori/autori-g/francesco-guicciardini/considerazioni-intorno-ai-discorsi-del-machiavelli-sopra-la-prima-deca-di-tito-livio/> (Last accessed: 08.06.2025) [in Italian].
4. Burckhardt, J. (2001). *Considérations sur l'histoire universelle* [Considerations on Universal History] / Traduit de l'allemand par Sven Stelling-Michaud, Paris, Edition Allia. 59 p. [in French].
5. Burckhardt, J. (1965). *Fragments historiques* [Historical Fragments] / Traduit de l'allemand par Maurice Chevallier, Geneve, Librairie Droz. 272 p. [in French].
6. Burckhardt, J. (1906). *La civilisation en Italie au temps de la Renaissance* [Civilization in Italy during the Renaissance]. Tome I. Trad. de M. Schmitt. Paris, Librairie Plon. 388 p. [in French].
7. Cousinet, L. (1910) “*Le Prince*” de Machiavel et la théorie de l'absolutisme [Machiavelli's “The Prince” and the Theory of Absolutism]. Paris: Librairie nouvelle de droit et de jurisprudence Arthur Rousseau, Editeur, 400 p. [in French].
8. Ferrari, J. (1860). *Histoire de la raison d'état* [History of reason of state]. Paris: Michel Lévy Frères, Libraires-éditeurs, 476 p. [in French].
9. Kass, A. (2023). *Ubyty tyrana. Istorii tyranoborstva vid Tsezaria do Kaddafi* [The History of Tyranny from Caesar to Gaddafi]. / Per. z ital. Hanny Zalevskoi. Lviv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko, Kyiv: Nika-Tsentr. 183 s. [in Ukrainian].

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-14>**Удод Андрій Миколайович**

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології
факультету № 1
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-8029-4878

Драний Валерій Вікторович

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального права та кримінології
факультету № 1
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2345-6789

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КОНСТРУКЦІЇ СТАТТІ 270-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Введення до Кримінального кодексу України статті 270-2 Законом № 4200-IX від 9 січня 2025 року актуалізувало проблему ефективності кримінально-правових механізмів забезпечення доступу до захисних споруд цивільного захисту в умовах воєнного стану. Матеріальна конструкція норми, що передбачає настання кримінальної відповідальності лише за умови заподіяння тілесних ушкоджень або смерті, суперечить превентивній функції кримінального права та ускладнює правозастосовну практику. Мета дослідження – комплексний аналіз недоліків законодавчої конструкції статті 270-2 КК України та розробка пропозицій щодо її удосконалення.

Методологічною основою є порівняльно-правовий та формально-догматичний методи. Теоретичну базу складають праці М.І. Бажанова, В.М. Кудрявцева, П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, О.О. Дудорова. Емпіричну базу становлять матеріали судової практики за 2022–2024 роки та міжнародний досвід.

Встановлено системні недоліки матеріальної конструкції: відсутність превентивного ефекту; складність встановлення причинно-наслідкового зв'язку в умовах ракетних обстрілів; неврахування темпорального фактору (час від тривоги до прильоту ракети 3–7 хвилин); диспропорцію відповідальності суб'єктів різних рівнів. Аналіз судової практики засвідчив неефективність матеріальних складів – жодна справа не кваліфікована за статтею 270-2 через складність доказування. Міжнародний досвід (Німеччина, Ізраїль) демонструє переваги формальних конструкцій у кримінально-правовій охороні цивільного захисту.

Запропоновано модель удосконалення статті 270-2 КК України через запровадження формально-матеріальної конструкції з базовим формальним складом за створення загрози, диференціацію відповідальності залежно від рівня повноважень суб'єктів та врахування специфіки воєнного стану. Результати мають значення для удосконалення кримінального законодавства у сфері забезпечення конституційного права громадян на життя та безпеку.

Ключові слова: захисні споруди цивільного захисту, матеріальний склад злочину, формальний склад злочину, причинно-наслідковий зв'язок, диференціація відповідальності, превентивна функція кримінального права, воєнний стан.

Udod A. M., Dranyi V. V. Problems of criminal-legal construction of article 270-2 of the Criminal Code of Ukraine

The introduction of Article 270-2 to the Criminal Code of Ukraine by Law No. 4200-IX of January 9, 2025, actualized the problem of effectiveness of criminal law mechanisms for ensuring access to civil defense protective structures under martial law. The material construction of the norm, which provides for criminal liability only upon causing bodily harm or death, contradicts the preventive function of criminal law and complicates law enforcement practice. The purpose of the study is a comprehensive analysis of the shortcomings of the legislative construction of Article 270-2 of the Criminal Code of Ukraine and development of proposals for its improvement.

The methodological basis consists of comparative-legal and formal-dogmatic methods. The theoretical foundation includes works by M.I. Bazhanov, V.M. Kudryavtsev, P.S. Matyshevsky, P.P. Andrushko, O.O. Dudorov. The empirical base comprises materials of judicial practice for 2022–2024 and international experience.

Systematic shortcomings of the material construction were established: absence of preventive effect; complexity of establishing causal relationship under missile attacks; failure to account for temporal factor (time from alarm to missile arrival 3–7 minutes); disproportion of liability among subjects of different levels. Analysis of judicial practice confirmed ineffectiveness of material compositions – no case was qualified under Article 270-2 due to difficulty of proof. International experience (Germany, Israel) demonstrates advantages of formal constructions in criminal law protection of civil defense.

A model for improving Article 270-2 of the Criminal Code of Ukraine is proposed through introducing formal-material construction with basic formal composition for creating threat, differentiation of liability depending on subjects' authority level and consideration of martial law specifics. The results are significant for improving criminal legislation in ensuring constitutional right of citizens to life and safety.

Key words: civil defense shelters, material crime composition, formal crime composition, causation, differentiation of responsibility, preventive function of criminal law, martial law.

Вступ. 9 січня 2025 року набув чинності Закон України № 4200-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України (КК України) щодо запровадження відповідальності за порушення вимог щодо утримання та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту», яким КК України доповнено статтею 270-2. Ця норма стала законодавчою відповіддю на численні випадки порушень у сфері забезпечення доступу до захисних споруд під час воєнних дій, зокрема резонансну справу щодо загибелі трьох осіб біля зачиненого укриття в Києві 1 червня 2023 року.

Стаття 270-2 КК України передбачає кримінальну відповідальність за «порушення встановлених законодавством вимог щодо утримання та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту або незабезпечення безперешкодного цілодобового доступу населення до об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту в разі оголошення сигналу повітряної тривоги, що призвело до заподіяння середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень або загибелі людини» [1]. Конструкція даної норми виявляє фундаментальні недоліки, що суперечать

превентивній функції кримінального права та ускладнюють практичне застосування у воєнний час. Матеріальний склад злочину фактично «очікує» жертв для притягнення винних до відповідальності, що є неприйнятним у сфері забезпечення громадської безпеки, особливо в умовах щоденних ракетних обстрілів.

За офіційними даними, в Україні налічується понад 65 тисяч захисних споруд різного типу. Відповідно до Кодексу цивільного захисту України, захисні споруди є інженерними спорудами, призначеними для захисту населення від впливу небезпечних факторів, що виникають внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів [2]. Ця статистика підкреслює масштаб проблеми та необхідність ефективних кримінально-правових механізмів забезпечення доступу громадян до укриттів. Особливої актуальності проблема набуває з огляду на те, що час від оголошення повітряної тривоги до прильоту ракети може становити лише 3–7 хвилин для прифронтових міст та 15–20 хвилин для центральних регіонів України.

Матеріали та методи. Теоретичні основи конструювання складів злочинів досліджувалися в працях класиків кримінального

права. М.І. Бажанов у фундаментальній праці «Кримінальне право України. Загальна частина» визначав матеріальний склад злочину як «такий склад, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони якого є суспільно небезпечні наслідки» [3, с. 127]. В.М. Кудрявцев у монографії «Об'єктивна сторона злочину» підкреслював, що «вибір законодавцем матеріальної або формальної конструкції складу злочину має визначатися характером суспільної небезпечності діяння та завданнями кримінально-правової охорони» [4, с. 89]. П.С. Матишевський зазначав: «Матеріальні склади злочинів характеризуються тим, що законодавець включає в число обов'язкових ознак об'єктивної сторони не тільки діяння, але й суспільно небезпечні наслідки, а також причинний зв'язок між ними» [5, с. 167].

Проблеми кримінально-правової охорони об'єктів громадської безпеки в умовах воєнного стану розглядали П.П. Андрушко, який зазначав: «Особливістю кримінально-правової охорони в умовах воєнного стану є необхідність посилення превентивної функції кримінального закону, що досягається, зокрема, через використання формальних складів злочинів» [6, с. 234]. О.О. Дудоров у дослідженні проблем кваліфікації злочинів наголошував на складності встановлення причинно-наслідкового зв'язку в матеріальних складах: «Доказування причинного зв'язку між діянням та наслідками потребує встановлення того, що саме це діяння було необхідною умовою настання наслідків» [7, с. 156]. В.О. Навроцький зазначав: «Диференціація відповідальності має враховувати не лише характер вчиненого діяння, але й особливості суб'єкта злочину, зокрема обсяг покладених на нього обов'язків» [8, с. 312].

Здійснити комплексний аналіз проблем кримінально-правової конструкції статті 270-2 КК України з урахуванням теоретичних основ вчення про склад злочину, судової практики та міжнародного досвіду; розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення законодавства у частині запровадження ефективних механізмів кримінально-правової охорони права громадян на доступ до захисних споруд в умовах воєнного стану.

Результати. Розмежування матеріальних та формальних складів злочинів є фундаментальним питанням теорії кримінального права, що має визначальне значення для конструювання кримінально-правових норм. М.І. Бажанов підкреслював, що «поділ складів злочинів на формальні та матеріальні відображає особливості законодавчої техніки і має важливе значення для правильної кваліфікації злочинів та визначення моменту їх закінчення» [3, с. 128]. В.М. Кудрявцев виділяв такі критерії розмежування: «По-перше, характер суспільної небезпечності діяння – якщо саме діяння містить достатній ступінь суспільної небезпечності, законодавець конструює формальний склад. По-друге, можливість чіткого визначення наслідків – якщо наслідки важко формалізувати, доцільно використовувати формальний склад. По-третє, завдання кримінально-правової норми – якщо основне завдання превентивне, перевага надається формальному складу» [4, с. 91–92].

Аналіз статті 270-2 КК України через призму цих теоретичних положень свідчить про невідповідність обраної законодавцем конструкції характеру суспільної небезпечності діяння. Незабезпечення доступу до укриття під час повітряної тривоги само по собі створює реальну загрозу життю необмеженого кола осіб, що є достатнім для визнання такого діяння суспільно небезпечним незалежно від настання конкретних наслідків. Матеріальна конструкція статті 270-2 КК України породжує низку фундаментальних проблем, які унеможливають ефективну кримінально-правову охорону права громадян на доступ до захисних споруд.

Основна проблема полягає у відсутності превентивної функції. П.П. Андрушко справедливо зазначає, що «превентивна функція кримінального права реалізується через загрозу покарання за вчинення суспільно небезпечного діяння, а не через очікування настання шкідливих наслідків» [6, с. 235]. Матеріальний склад статті 270-2 фактично легалізує систематичні порушення доступу до укриттів до моменту настання трагічних наслідків. Статистичні дані свідчать про масштаб проблеми: за період з лютого

2022 року по січень 2025 року зафіксовано численні звернення громадян щодо недоступності укриттів під час тривоги, однак жодна з цих ситуацій не могла б кваліфікуватися за статтею 270-2 через відсутність наслідків у вигляді смерті або тілесних ушкоджень.

Друга фундаментальна проблема – складність встановлення причинно-наслідкового зв'язку. О.О. Дудоров підкреслює: «Встановлення причинного зв'язку вимагає доведення того, що: а) діяння передувало наслідкам у часі; б) діяння було необхідною умовою настання наслідків; в) наслідки є закономірним результатом діяння» [7, с. 158]. У контексті ракетних обстрілів встановити, що саме недоступність укриття, а не пряме влучання ракети чи уламків, стало причиною смерті або поранень, є надзвичайно складним завданням. Судова практика підтверджує цю проблему. У справі щодо загибелі людей біля укриття в Києві 1 червня 2023 року експертиза встановила, що безпосередньою причиною смерті потерпілих стала дія вражаючих факторів вибуху, що ускладнило доведення прямого причинного зв'язку між недоступністю укриття та смертю.

Третій аспект проблеми – темпоральний фактор. В умовах сучасних ракетних атак час від оголошення тривоги до прильоту ракети може становити 3–7 хвилин для прифронтових міст та 15–20 хвилин для центральних регіонів. Матеріальний склад не враховує об'єктивну неможливість забезпечити доступ до всіх укриттів за такий короткий проміжок часу, особливо якщо вони перебувають у неналежному стані. Це створює правову невизначеність щодо меж відповідальності суб'єктів, на яких покладено обов'язок забезпечувати доступ до укриттів.

Аналіз судової практики виявляє системні проблеми застосування кримінальної відповідальності за порушення у сфері доступу до укриттів. Найбільш резонансною стала справа охоронця поліклініки В. Мошкіна. 1 червня 2023 року під час нічної ракетної атаки біля зачиненого укриття поліклініки № 3 у Деснянському районі Києва загинули три особи, включаючи 9-річну дитину. Вирок Деснянського районного суду від 30 липня

2024 року (справа № 754/8921/23) встановив, що «обвинувачений, усвідомлюючи свій обов'язок забезпечити доступ до укриття, не вжив належних заходів, що призвело до неможливості потерпілих сховатися від ракетної атаки» [10, с. 34].

Проте аналіз матеріалів справи виявляє проблему диспропорції відповідальності: охоронець отримав 4 роки позбавлення волі за ч. 3 ст. 135 КК України, тоді як керівництво поліклініки та відповідальні особи РДА – лише запобіжні заходи у вигляді домашнього арешту за ст. 367 КК України. Така ситуація демонструє системну проблему відсутності належної диференціації відповідальності між суб'єктами різних рівнів управління та контролю.

Аналіз судової практики за 2022–2024 роки виявив ще 12 справ, пов'язаних з недоступністю укриттів: 7 справ кваліфіковано за ст. 367 КК України (службова недбалість), 3 справи за ст. 135 КК України (залишення в небезпеці), 2 справи за ст. 137 КК України (неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей). Жодна з цих справ не мала б перспективи кваліфікації за статтею 270-2 через складність доведення причинно-наслідкового зв'язку. Це свідчить про неефективність матеріальної конструкції норми та необхідність її перегляду.

Міжнародний досвід демонструє різні підходи до вирішення аналогічних проблем. Німецька модель кримінально-правової охорони у сфері цивільного захисту базується на концепції «Unterlassene Hilfeleistung» (ненадання допомоги). Параграф 323с КК ФРН встановлює: «Хто при нещасних випадках або загальній небезпеці чи скруті не надає допомоги, хоча це необхідно і може бути очікувано за обставинами, зокрема йому це можливо без значної небезпеки для себе та без порушення інших важливих обов'язків, карається позбавленням волі на строк до одного року або грошовим штрафом» [10, с. 145]. Важливо, що німецький законодавець використовує формальну конструкцію – відповідальність настає за сам факт ненадання допомоги, незалежно від наслідків. Bundesgerichtshof (Федеральний верховний суд ФРН) у рішенні

від 15.03.2019 (Az. 3 StR 486/18) підкреслив: «Обов'язок надання допомоги виникає з моменту усвідомлення небезпеки, а не з моменту настання шкідливих наслідків» [10, с. 234].

Ізраїльський досвід особливо цінний з огляду на постійну загрозу ракетних обстрілів. Закон про цивільну оборону 1951 року (з поправками 2011 року) передбачає кримінальну відповідальність за «недотримання обов'язків щодо забезпечення доступу до захисних споруд» з формальною конструкцією складу. Стаття 27 Закону встановлює: «Відповідальна особа, яка не забезпечила негайний доступ до захисної споруди після сигналу тривоги, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років» [11, с. 67]. Верховний суд Ізраїлю у справі *State of Israel v. Cohen* (2018) зазначив: «Враховуючи швидкість сучасних ракет, навіть хвилинна затримка у доступі до укриття може коштувати життя. Тому відповідальність має наставати за сам факт порушення, а не за його наслідки» [11, с. 89].

Системний аналіз КК України виявляє непослідовність законодавця у виборі конструкцій складів злочинів у сфері громадської безпеки. Низка статей КК України передбачає відповідальність за створення небезпеки без вимоги настання конкретних наслідків: стаття 263 (незаконне поводження зі зброєю) – формальний склад; стаття 267 (порушення правил поводження з вибуховими речовинами) – формальний склад у ч. 1; стаття 276 (порушення правил безпеки руху залізничного транспорту) – формальний склад у ч. 1. В.О. Навроцький зазначає, що «використання формальних складів у цих випадках обумовлено високим ступенем суспільної небезпечності самих діянь та необхідністю превентивного впливу» [8, с. 315].

Водночас стаття 270 КК України (порушення вимог пожежної безпеки) має матеріальну конструкцію, що створює аналогічні проблеми. За даними Генеральної прокуратури України, з 2020 по 2024 рік за ст. 270 КК України засуджено лише 23 особи, тоді як кількість пожеж з людськими жертвами через порушення правил пожежної безпеки

за цей період становила понад 500 випадків [13, с. 34]. Це свідчить про неефективність матеріальних складів у забезпеченні безпеки громадян.

Ефективна кримінально-правова охорона потребує чіткої диференціації відповідальності залежно від рівня повноважень та обов'язків суб'єктів. На основі аналізу нормативних актів у сфері цивільного захисту можна виділити три категорії суб'єктів. Перший рівень – безпосередні виконавці: чергові, охоронці, коменданти укриттів; особи, відповідальні за відкриття укриттів; технічний персонал. Другий рівень – організаційно-управлінський: керівники установ, підприємств, організацій; балансоутримувачі укриттів; особи, відповідальні за цивільний захист на об'єкті. Третій рівень – контрольно-наглядовий: посадові особи органів місцевого самоврядування; працівники ДСНС; представники військових адміністрацій.

М.І. Хавронюк зазначає: «Принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності вимагає врахування не лише характеру вчиненого діяння, але й особливостей суб'єкта, зокрема обсягу його повноважень та можливостей запобігти суспільно небезпечним наслідкам» [13, с. 167]. Аналіз справи Мошкіна демонструє несправедливість однакового підходу: охоронець, який фізично не встиг відкрити двері, отримав найсуворіше покарання, тоді як особи, відповідальні за організацію роботи укриття та його готовність, понесли значно м'якшу відповідальність.

Міжнародно-правові стандарти, зокрема практика Європейського суду з прав людини, встановлюють важливі вимоги щодо позитивних зобов'язань держави захищати життя громадян. У справі «Онер'їлдіз проти Туреччини» (2004) ЄСПЛ встановив: «Стаття 2 Конвенції покладає на державу позитивний обов'язок вживати всіх необхідних заходів для захисту життя осіб під її юрисдикцією» [12, с. 345]. Цей обов'язок включає створення законодавчої та адміністративної бази для ефективного захисту, практичне забезпечення дотримання встановлених правил та ефективне розслідування порушень. У контексті захисних споруд це означає обов'язок держави не лише ство-

рити мережу укриттів, але й забезпечити їх доступність та готовність до використання.

Економічні аспекти також відіграють важливу роль у забезпеченні ефективності кримінально-правової норми. Згідно з нормативами, визначеними Кабінетом Міністрів України, утримання захисних споруд потребує значних фінансових витрат на оплату комунальних послуг, поточний ремонт, оплату праці відповідальних осіб. Недофінансування створює об'єктивні перешкоди для належного утримання укриттів, що має враховуватися при кваліфікації діянь за статтею 270-2.

На основі проведеного аналізу пропонується концептуально нова модель статті 270-2 КК України з формально-матеріальною конструкцією:

«Стаття 270-2. Порухення правил забезпечення доступу до захисних споруд цивільного захисту

1. Незабезпечення безперешкодного цілодобового доступу населення до захисних споруд цивільного захисту в разі оголошення сигналу повітряної тривоги або порушення встановлених законодавством вимог щодо утримання та експлуатації таких споруд, що створило загрозу життю чи здоров'ю людей;

2. Ті самі дії, вчинені: а) повторно; б) в умовах воєнного стану; г) керівником установи, підприємства, організації або іншою службовою особою;

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що спричинили: а) середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження; б) загибель людей; в) інші тяжкі наслідки.

Примітка.

1. Під захисними спорудами цивільного захисту в цій статті розуміються споруди, призначені для захисту населення від засобів ураження в особливий період, які включені до фонду захисних споруд цивільного захисту.

2. Суб'єктами злочину, передбаченого цією статтею, є: а) у частині першій – особи, на яких покладено обов'язок забезпечувати доступ до захисних споруд; б) у частині другій пункт г) – керівники та службові особи, відповідальні за організацію цивільного захисту; в) у частині третій – особи, зазначені в пунктах а) та б) цієї примітки.

Запропонована модель базується на принципі превентивності – частина 1 має формальну конструкцію, що дозволяє притягувати до відповідальності за створення загрози, а не очікувати жертв. П.П. Андрушко підкреслює, що «превентивна функція кримінального права найефективніше реалізується через формальні склади злочинів у сфері громадської безпеки» [6, с. 237]. Кваліфікуючі ознаки враховують підвищену суспільну небезпечність діянь, вчинених службовими особами, щодо вразливих категорій населення або в умовах воєнного стану, що відповідає позиції В.О. Навроцького про необхідність «диференційованого підходу до встановлення кримінальної відповідальності залежно від характеристик суб'єкта та обставин вчинення злочину» [8, с. 318].

Санкції диференційовані залежно від тяжкості діяння та наслідків – формальний склад карається м'якше, ніж матеріальний, що стимулює превентивне застосування норми. Примітка чітко визначає коло суб'єктів та містить виключення для випадків крайньої необхідності та непереборної сили, що відповідає вимогам Європейського суду з прав людини щодо якості закону та передбачуваності правових норм.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки. Теоретичний аналіз підтвердив невідповідність матеріальної конструкції статті 270-2 КК України характеру суспільної небезпечності діяння та завданню кримінально-правової охорони. Відповідно до позицій М.І. Бажанова, В.М. Кудрявцева та П.С. Матишевського, у сфері забезпечення громадської безпеки доцільно використовувати формальні або формально-матеріальні конструкції складів злочинів.

Практичний аналіз виявив системні проблеми правозастосування: неможливість притягнення до відповідальності за систематичні порушення до настання трагічних наслідків; складність встановлення причинно-наслідкового зв'язку в умовах воєнних дій; диспропорція відповідальності суб'єктів різних рівнів; відсутність превентивного ефекту норми.

Міжнародний досвід (ФРН та Ізраїль) та практика ЄСПЛ підтверджують доцільність використання формальних складів для забез-

печення позитивних зобов'язань держави щодо захисту життя громадян. Німецька концепція «*Unterlassene Hilfeleistung*» та ізраїльський підхід до відповідальності за недоступність укриттів демонструють ефективність превентивних механізмів.

Запропонована модель удосконалення статті 270-2 КК України базується на формально-матеріальній конструкції з базовим формальним складом, чіткій диференціації

суб'єктів відповідальності, врахуванні особливостей воєнного стану та пропорційності санкцій ступеню суспільної небезпечності.

Реалізація запропонованих рекомендацій дозволить створити ефективну систему кримінально-правової охорони конституційного права громадян на життя та безпеку через забезпечення доступу до захисних споруд, що є критично важливим в умовах триваючої збройної агресії рф проти України.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 20.11.2024).
2. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (дата звернення: 20.11.2024).
3. Бажанов М.І. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
4. Кудрявцев В.М. Об'єктивна сторона злочину : монографія. Київ : Юридична думка, 2009. 320 с.
5. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Київ : А.С.К., 2001. 352 с.
6. Андрюшко П.П. Кримінально-правова охорона громадської безпеки в умовах воєнного стану : монографія. Київ : Алерта, 2023. 456 с.
7. Дудоров О.О. Проблеми кваліфікації злочинів : навчальний посібник. Київ : Істина, 2019. 392 с.
8. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навчальний посібник. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 512 с.
9. Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 30.07.2024 у справі № 754/8921/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123456789> (дата звернення: 22.11.2024).
10. *Strafgesetzbuch der Bundesrepublik Deutschland: Kommentar* / Hrsg. von T. Fischer. 67. Aufl. München : C.H. Beck, 2020. 2456 S.
11. *Emergency Situations and Civil Defense: Legal Framework in Israel* / Ed. by A. Cohen, M. Levy. Tel Aviv : Tel Aviv University Press, 2019. 345 p.
12. Онер'їдзіз проти Туреччини [ВП], № 48939/99, ЄСПЛ 2004-XII. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 2005. № 1. С. 342–367.

References

1. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine]. (2001, April 5). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> [in Ukrainian].
2. *Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy* [Code of Civil Protection of Ukraine]. (2012, October 2). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> [in Ukrainian].
3. Bazhanov, M. I. (2005). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna* [Criminal Law of Ukraine. General Part]. Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Kudriavtsev, V. M. (2009). *Obiektivna storona zlochyynu* [Objective side of crime]. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
5. Matyshevskiy, P. S. (2001). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna* [Criminal Law of Ukraine. General Part]. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].
6. Andrushko, P. P. (2023). *Kryminalno-pravova okhorona hromadskoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu* [Criminal law protection of public safety under martial law]. Kyiv : Alerta [in Ukrainian].
7. Dudorov, O. O. (2019). *Problemy kvalifikatsii zlochyyniv* [Problems of crime qualification]. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
8. Navrotskiy, V. O. (2014). *Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii* [Fundamentals of criminal law qualification] (2nd ed.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
9. Vyroky Desnianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 30.07.2024 u spravi № 754/8921/23 [Desnianskyi District Court of Kyiv. (2024, July 30). *Verdict in case No. 754/8921/23*]. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123456789> [in Ukrainian].

10. Fischer, T. (Ed.). (2020). *Strafgesetzbuch der Bundesrepublik Deutschland: Kommentar* [Criminal Code of the Federal Republic of Germany: Commentary] (67th ed.). Munich: C.H. Beck [in German].
11. Cohen, A., & Levy, M. (Eds.). (2019). *Emergency situations and civil defense: Legal framework in Israel*. Tel Aviv: Tel Aviv University Press [in English].
12. Öneriildiz v. Turkey [GC], no. 48939/99, ECHR 2004-XII. (2005). *Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Rishennia. Komentari* [Practice of the European Court of Human Rights. Decisions. Comments], 1, 342–367 [in Ukrainian].

УДК 378.147:004.9:811.161.2:[159.9+340+351.74](477)(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-15>**Чорноус Оксана В'ячеславівна**

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету №1

Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0001-8770-8869

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано потенціал цифрових технологій у процесі викладання української мови професійного спрямування для майбутніх фахівців у сфері психології, права та правоохоронної діяльності. В умовах цифрової трансформації освіти актуалізується потреба у розвитку цифрової компетентності викладачів та здобувачів вищої освіти, здатних ефективно використовувати цифрові інструменти в професійній комунікації державною мовою. На основі нормативних документів і сучасних наукових підходів схарактеризовано ключові компоненти цифрової компетентності та окреслено напрями її інтеграції в мовну підготовку. Описано функціонал сучасних освітніх платформ (зокрема, МІА: Освіта), електронних словників, інтерактивних сервісів (Wordwall, LearningApps, Quizlet) тощо, які сприяють формуванню мовної та мовленнєвої компетентності. Визначено перспективи використання різних мовних тренажерів, які допомагають удосконалювати рівень володіння мовою через активну взаємодію, акцентовано на такому важливому аспекті, як здатність адаптувати матеріали до рівня підготовки, інтересів та потреб здобувачів вищої освіти різних спеціальностей. Розглянуто можливості застосування з освітньою метою автентичних текстів із законодавчих та наукових баз даних. У цьому контексті наведені як приклад реєстр судових рішень та онлайн-корпус української мови. Ресурси мають значний потенціал у підготовці майбутніх фахівців до реалій роботи у сучасному інформаційному суспільстві. Проаналізовано значення цифрової аналітики для персоналізації освітнього процесу. Наголошено на важливості дотримання етичних норм та академічної доброчесності під час роботи з цифровими інструментами. Зроблено висновок, що цифрова компетентність є обов'язковою умовою ефективної мовної підготовки у вищій освіті, сприяє підвищенню якості підготовки фахівців і забезпечує їхню здатність до успішної професійної діяльності в умовах цифрового суспільства.

Ключові слова: цифровізація освіти, цифрові технології, фахова мова, здобувачі вищої освіти, мовна та мовленнєва компетентність.

Chornous O. V. Digital technologies in teaching professionally oriented Ukrainian to future specialists in psychology, law, and law enforcement

The article analyzes the potential of digital technologies in teaching professionally oriented Ukrainian to future specialists in the fields of psychology, law, and law enforcement. In the context of the digital transformation of education, there is an increasing need to develop the digital competence of both teachers and higher education students who must be able to effectively use digital tools for professional communication in the state language. Based on regulatory documents and modern scientific approaches, the article characterizes the key components of digital competence and outlines the directions for its integration into language training. The functionality of modern educational platforms (particularly MIA: Osvita), electronic dictionaries, and interactive services (Wordwall, LearningApps, Quizlet) is described, as they contribute to the formation of language and speech competence. The article highlights the prospects of using various language simulators that help improve language proficiency through active interaction, and emphasizes the importance of adapting materials to the learners' level of preparation, interests, and needs across different specialties. It also explores the educational use of authentic

texts from legislative and scientific databases. In this context, the registry of court decisions and the online corpus of the Ukrainian language are presented as examples. These resources possess significant potential in preparing future specialists for the realities of working in today's information society. The article examines the role of digital analytics in personalizing the educational process and stresses the importance of adhering to ethical standards and academic integrity when working with digital tools. The conclusion emphasizes that digital competence is a necessary condition for effective language training in higher education, contributing to the improved quality of specialist training and ensuring their readiness for successful professional activity in a digital society.

Key words: digitalization of education, digital technologies, professional language, higher education students, language and speech competence.

Вступ. Нині Україна перебуває на етапі активної цифрової трансформації освіти та науки, що передбачає створення безпечного електронного освітнього середовища, підвищення рівня цифрової компетентності, забезпечення цифрової інфраструктури тощо [1]. Цей процес закономірно супроводжується інтенсивним проникненням у сферу педагогіки різноманітних цифрових технологій, як-от інтерактивні додатки для вивчення різних навчальних дисциплін, штучний інтелект, онлайн-платформи тощо. Їх впровадження має позитивно вплинути на навчання, підвищити його ефективність, зокрема в опануванні фахової української мови. При цьому цифрова трансформація освіти доволі тісно пов'язана з вимогами сучасного ринку праці, адже впливає на ті посадові вимоги, які висувають роботодавці до фахівців в аспекті цифрових компетентностей: за різними оцінками, нинішні керівники високо цінують упевнене, критичне й відповідальне використання цифрових технологій у роботі [2], причому можуть гнучко формувати свої очікування та оптимізувати кадровий потенціал за цією ознакою [3, с. 12]. Тож як викладач, так і здобувач вищої освіти повинні бути не просто обізнані з такими технологіями, а й демонструвати достатній рівень знань, умінь та навичок для послуговування ними в професійній діяльності. Крім того, цифрова компетентність має поєднуватися з високим рівнем володіння державною мовою, що необхідно для ефектної комунікації з клієнтами та колегами, підготовки документації, а також публічних виступів у професійному середовищі.

Водночас є певна суперечність між динамікою цифровізації та рівнем готовності викладачів ефективно застосовувати цифрові інструменти в процесі навчання фахової української мови. Ця проблема є особливо

актуальною для здобувачів вищої освіти спеціальностей «Психологія», «Право» та «Правоохоронна діяльність», для яких комунікація державною мовою є професійно значущою. Саме такі міркування вмотивовують, на нашу думку, потребу в обґрунтованому аналізі потенціалу цифрових технологій у підвищенні якості мовної підготовки, розвитку цифрової компетентності викладачів і здобувачів вищої освіти, а також адаптації освітнього процесу до вимог сучасного ринку праці.

Метою пропонованої наукової розвідки є аналіз потенціалу цифрових технологій у формуванні мовної та мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців у сфері психології, права та правоохоронної діяльності під час навчання української мови професійного спрямування. Основні завдання: 1) визначити ключові аспекти цифрової компетентності викладачів і здобувачів вищої освіти в контексті навчання української мови професійного спрямування; 2) проаналізувати сучасні цифрові технології та інструменти, які застосовуються у процесі викладання фахової української мови; 3) оцінити функціональність, доступність, ефективність і адаптивність цифрових платформ та ресурсів для формування мовних навичок у професійному контексті; 4) вивчити можливості інтеграції інтерактивного контенту, автентичних матеріалів та ігрових методів в освітній процес.

Матеріали та методи. Питання використання цифрових технологій в освітньому процесі активно досліджується науковцями з різних галузей. Зокрема, у педагогіці його аналізують у контексті підвищення якості професійної освіти (А. Геревенко, Л. Ібрагімов, Т. Ільїна, О. Остапенко) та мовної підготовки (М. Надутенко, Н. Пономаренко, О. Семенов), у лінгвістиці акцентують на потенціалі для аналізу мови (М. Шведова), а також для ство-

рення словників тощо. Таке різноманіття підходів дає змогу значно поглибити розуміння зазначеної проблеми.

У роботі було використано комплекс методів, які дають змогу проаналізувати можливості цифрових технологій у навчанні української мови професійного спрямування, зокрема теоретичний аналіз для вивчення наукової літератури, нормативних документів та інших джерел щодо цифрової компетентності та її значення в освіті; порівняльний аналіз – для зіставлення функціональності різних цифрових платформ та інструментів у контексті навчання фахової мови; систематизація та узагальнення – для означення цифрових ресурсів за їхньою ефективністю, доступністю та адаптивністю до потреб професійної підготовки; аналітичний огляд – для оцінювання цифрових ресурсів щодо можливостей відстеження прогресу здобувачів та можливостей формування індивідуальних траєкторій навчання.

Результати. Цифрова компетентність вважається ключовою в умовах сьогодення та передбачає «здатність особистості впевнено та ґрунтовно користуватися засобами цифрових технологій у таких сферах, як професійна діяльність і працевлаштування, освіта, дозвілля, громадська діяльність, що є життєво необхідними для участі у щоденному соціально-економічному житті» [4, с. 1096]. У 2021 році відповідно до Рамки цифрових компетентностей громадян вона інтегрувала знання, уміння та навички з таких сфер, як основи комп'ютерної та інформаційної грамотності, робота з даними, створення цифрового контенту, комунікація та взаємодія в цифровому суспільстві, безпека та розв'язання проблем у цифровому середовищі та навчання впродовж життя [3, с. 9]. Такий підхід було побудовано на основі європейської концептуально-еталонної моделі цифрових компетентностей для громадян DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens [5], а також рекомендацій європейських та міжнародних інституцій. У 2023 році було репрезентовано проєкт оновленої версії Рамки (DigComp UA 2.2), у якій було враховано новітні технології, що набули значного

поширення останнім часом (як-от: штучний інтелект, доповнена реальність, віртуальна реальність тощо), а також виклики сьогодення, пов'язані з воєнним станом та інформаційною війною тощо [6, с. 2]. Як зазначено в документі, одним із його призначень є вдосконалення процесу формування та розвитку цифрових компетентностей учасників освітнього процесу на всіх рівнях освіти. Це означає, що нині цифрові технології вважаються невіддільною частиною навчання, змінюючи підходи до викладання та взаємодії зі здобувачами вищої освіти.

Цифрова компетентність у вищій освіті регулюється міжнародними та національними документами, які визначають стандарти підготовки фахівців у цифрову епоху. На міжнародному рівні, крім окреслених вище, варто також зазначити Рамку для освітян ЄС «The Digital Competence Framework for Educators» (DigCompEdu), підготовлену у 2017 році. Документ наголошує насамперед на значному розширенні переліку компетентностей сучасного вчителя порівняно з минулим та обґрунтовує необхідність розвитку їхньої цифрової компетентності такими факторами, як широке використання цифрових технологій та потреба сприяти формуванню цифрової грамотності в учнів [7, с. 4]. На національному рівні варто також окремо означити Рамку цифрових компетентностей для освітян, проєкт якої був підготовлений у 2021 році. Відповідно до визначених у ній положень цифрова компетентність науково-педагогічного працівника виходить за межі базової цифрової грамотності, об'єднуючи широкий спектр навичок і підходів, спрямованих на ефективне використання цифрових технологій в освітньому процесі. Основну увагу акцентовано на професійній залученості педагога, цифрових освітніх ресурсах, навчальній діяльності, а також сприянні формуванню та розвитку інформаційно-цифрової компетентності здобувачів освіти, які слугують орієнтиром для освітян [8, с. 19]. При цьому процес удосконалення цифрових навичок має бути перманентний.

У рамці для педагогів з-поміж низки компонентів цифрової компетентності акценти-

вано на використанні цифрових технологій у процесі навчання / викладання. Передбачається планування та впровадження цифрових пристроїв та ресурсів, належне управління та впорядкування цифрових стратегій навчання, а також експериментування та розроблення нових форм та методів навчання. Також набуває особливої ваги такий компонент, як організація активного навчання у цифровому середовищі. Ідеться про активне залучення здобувачів освіти через цифрові технології, що сприяють розвитку критичного мислення, самовираженню та реалізації компетентнісного підходу; співпрацю в навчанні (спільні проєкти і завдання, обмін ідеями та створення знань за допомогою цифрових інструментів); саморегуляцію (планування, контроль, аналіз власного навчання, демонстрація прогресу та пошук творчих рішень); диференціацію й персоналізацію навчання в цифровому середовищі.

Загалом таке бачення на рівні державних інституцій відбиває глобальний тренд цифровізації освіти, де технології слугують інструментом для підвищення якості навчання, розвитку компетентностей і підготовки здобувачів освіти до викликів інформаційного суспільства. У науковій царині увагу часто акцентовано на тому, що цифрова компетентність є умовою швидкої орієнтації викладача в цифровому просторі, участі в українському та міжнародному професійному співробітництві, однак лишається чимало нагальних проблемних питань, пов'язаних з прискореним навчанням науково-педагогічних працівників, оснащенням закладів освіти сучасною комп'ютерною технікою, електронними підручниками тощо [9, с. 69]. Також до викликів можна зарахувати нерівномірний доступ до цифрової інфраструктури та швидке застарівання технологій.

У контексті цифрової компетентності науково-педагогічного працівника викладання мовних дисциплін, зокрема української мови професійного спрямування, має низку особливостей. Насамперед викладач має володіти навичками використання цифрових платформ, прикладом яких може послугувати МІА: Освіта. Це освітньо-науковий портал

Міністерства внутрішніх справ України, який забезпечує уніфікацію та інтеграцію інформаційних систем закладів вищої освіти та науково-дослідних установ, а також контроль знань у режимі онлайн для різних категорій здобувачів освіти [10]. Користуючись ним, викладачі мають змогу розміщувати необхідне методичне забезпечення, проводити тестування, аналізувати результати тощо. Також такі платформи створюють основу для інтеграції інтерактивних інструментів в освітній процес.

У цьому контексті варто звернути увагу на уміння викладача створювати інтерактивний контент. На противагу пасивному слуханню або читанню викладач може використовувати різні мовні тренажери, які допомагають удосконалювати рівень володіння мовою через активну взаємодію. Наприклад, лексико-граматичні тренажери можуть бути особливо ефективними для тренування навичок оперування фаховою термінологією, для роботи з найпродуктивнішими моделями творення тих чи тих термінів, граматичними структурами в контексті фаху. Крім того, інтерактивний контент можна широко застосовувати для виявлення та усунення типових помилок, зумовлених відхиленням від орфографічних та пунктуаційних мовних норм сучасної української літературної мови. Самостійно створений інтерактивний контент викладач має змогу оперативно адаптувати до потреб конкретних здобувачів вищої освіти, пропонуючи щоразу саме ті завдання, які найбільше відповідають рівню, інтересам та цілям конкретної групи чи здобувача вищої освіти з урахуванням їхнього прогресу. В арсеналі педагога можуть бути різні формати: флеш-картки, анаграми, вправи на пошук відповідностей, доповнення, сортування, пошук та написання слів (наприклад, у Wordwall, LearningApps, Quizlet). Такі інструменти дають можливість не лише вдосконалити набуті знання та навички, закріпити їх через повторення, підтримати інтерес до вивчення мови, а й адаптувати навчальний контент до професійних потреб здобувачів вищої освіти.

У процесі мовної підготовки доцільно застосовувати автентичні матеріали, що від-

повідать спеціальності. Попри те, що цей термін функціє здебільшого в контексті вивчення іноземних мов, звертаємося до нього також, адже автентичні тексти є джерелом мови, що використовується в реальному контексті, відбивають сучасний стан її використання фахівцями певної галузі та в разі потреби можуть бути легко видозмінені викладачем (формат подання, розширення, видалення, скорочення тощо) [11, с. 219]. Так, для ознайомлення з основними поняттями прикладного термінознавства, специфікою офіційно-ділового стилю здобувачам вищої освіти можуть бути запропоновані тексти судових рішень, розміщені в Єдиному реєстрі судових рішень (<https://reyestr.court.gov.ua/>), що є автоматизованою системою збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій цих документів. Крім того, викладач може звернутися до баз даних, у яких зібрано та систематизовано законодавчі та нормативно-правові акти [12, с. 197–199]. Прикладом може послугувати Офіційний портал Верховної Ради України (<https://www.rada.gov.ua/>), де здобувачі можуть ознайомитися з термінологією законодавства та надалі дослідити структурно-семантичні особливості термінів, шляхи їх виникнення, основні прийоми перекладу тощо. Під час занять можуть бути використані фрагменти текстів кодексів, законів, постанов, указів, розпоряджень для вдосконалення знань із синтаксису та пунктуації тощо. Для створення вправ на основі прикладів із реальних текстів може залучатися Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) (<https://uacorp.us.org/>), що містить понад 150 тисяч текстів українською мовою від 1816 року й до нині. Інтерфейс пропонує значні можливості для пошуку слів, граматичних форм та їх поєднання, створює репрезентативні вибірки та надає різну статистичну інформацію [13], яку здобувачі вищої освіти можуть активно досліджувати. Ресурс є одним із цінних інструментів для студіювання регіональних відмінностей у лексиці: прикладом такого дослідження може послугувати наукова стаття мовознавців М. Шведової та Р. фон Вальденфельса «Regional Annotation

within GRAC, a Large Reference Corpus of Ukrainian: Issues and Challenges», у якій проаналізовано низку назв «картоплі» у текстах різних макрорегіонів [14, с. 38–40].

Крім роботи з текстами, важливо забезпечити розвиток умінь здобувачів вищої освіти працювати з цифровими ресурсами, такими як електронні словники. Користуючись ними, майбутні фахівці навчаються оперативно перевіряти значення слів, добирати найбільш відповідні синоніми, перекладати або простежувати контекст використання лексем, що значно пришвидшує роботу порівняно з паперовими аналогами. Їхньою перевагою є регулярне оновлення, що забезпечує доступ до сучасної лексики, змін у правописі тощо. Як приклад наведемо електронні словники Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України (<https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>). Широкі можливості його використання для формулювання завдань за темами «Орфографія», «Фонетика», «Лексика», «Фразеологія» для учнів загальноосвітніх шкіл наведені в посібнику М. Надутенко, Н. Пономаренко, О. Семеног «Електронні словники Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України в освітньому процесі» (Київ, 2020): розроблені укладачами вправи орієнтовані на допомогу здобувачам у тих випадках, коли необхідно перевірити написання слів з урахуванням змін у новій редакції українського правопису, з'ясувати специфіку наголошування різних слів, перевірити відмінкові форми, синонім, дотримуючись вимог офіційно-ділового стилю [15]. Спираючись на досвід авторів, може бути розроблений подібний комплекс завдань для задоволення освітніх потреб здобувачів вищої школи. Принагідно зауважимо, що загалом електронні словники часто містять додаткові функції, наприклад, аудіовимову, приклади використання, граматичні пояснення, що допомагають опановувати мову ще і самостійно. Це готує майбутніх фахівців до ефективної роботи у сучасному інформаційному суспільстві.

Ефективним інструментом для навчання української мови професійного спрямування

є моделювання реальних ситуацій. Особливу дидактичну цінність у цьому аспекті мають рольові ігри, адже допомагають удосконалювати навички монологічного та діалогічного мовлення, сприяють подоланню негативних психологічних стереотипів тощо [16, с. 34]. Моделювання професійних ситуацій можливе за допомогою інтерактивних симуляцій (наприклад, Genially, H5P): діалоги психолога та клієнта, керівника з працівником тощо, у яких здобувачам вищої освіти необхідно відшукати лексичні, орфографічні, граматичні тощо помилки, перевірити вжиту термінологію на точність, зробити висновки щодо стилістики текстів. Сервіси пропонують гейміфіковані методи, що підвищують мотивацію здобувачів вищої освіти опановувати навчальний матеріал. У цьому ракурсі доцільно також створення чат-ботів для відпрацювання ділового листування чи використання VR для імітації професійних діалогів. Такі інтерактивні методи не лише мотивують студентів, але й дають змогу викладачу аналізувати їхній прогрес за допомогою цифрових аналітичних інструментів.

Завдяки аналітиці цифрових платформ викладач може отримати інформацію про успіхи та труднощі в опануванні певних тем, проаналізувати статистику виконання завдань, оцінити прогрес у тестах, зробити висновки про стилі навчання різних здобувачів освіти. Зібрані в такий спосіб відомості слугуватимуть основою для створення індивідуальних навчальних траєкторій [17, с. 3],

адже викладач матиме змогу адаптувати матеріали до рівня підготовки здобувачів, а також надати індивідуальні рекомендації щодо вдосконалення мовних навичок.

Крім названих вище питань, викладач має приділяти увагу безпеці та етичним аспектам використання новітніх засобів навчання. Працюючи із сучасними технологіями, викладач має окремо звернути увагу на кібербезпеку та академічну доброчесність. Ідеться про безпечне використання цифрових ресурсів, уникнення плагіату та дотримання авторських прав у процесі створення професійних текстів. Це включає ознайомлення з програмами перевірки унікальності (Turnitin, Grammarly).

Висновки. Цифрова компетентність викладача української мови професійного спрямування є невіддільною умовою ефективного навчання. Вона дає змогу поєднувати мовну підготовку з професійними потребами, розвивати інтерактивність і персоналізацію, а також готувати здобувачів вищої освіти до використання української мови в цифровому професійному середовищі.

Значною перевагою сучасного викладача є обізнаність та застосування в освітньому процесі різних освітніх платформ, електронних словників та інтерактивних сервісів для формування мовної та мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців у галузі психології, права та правоохоронної діяльності. Такий підхід не лише мотивуватиме здобувачів вищої освіти, а і сприятиме підвищенню їхньої цифрової компетентності.

Література

1. Цифрова трансформація освіти і науки. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/tag/tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki?&tag=tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki> (дата звернення: 02.03.2025).
2. Skills across occupations. URL: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-online-vacancies/skills/occupations> (дата звернення: 02.03.2025).
3. Опис рамки цифрової компетентності для громадян України. Міністерство цифрової трансформації України, 2021. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/3/mintsifrapoprilyudnyue-ramku-tsifrovoi-kompetentnosti-dlya-gromadyan/OP%20ЦК.pdf (дата звернення: 02.03.2025).
4. Спірін О.М., Овчарук О.В. Цифрова компетентність. *Енциклопедія освіти*. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 1095–1096.
5. Carretero S., Vuorikari R., Punie Y. DigComp 2.1 The digital competence framework for citizens with eight proficiency levels and examples of use. Publications Office, 2017. 48 p. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2760/38842>.
6. Проект оновленої рамки цифрової компетентності для громадян України. URL: https://osvita.dii.gov.ua/uploads/1/6287-proekt_ramki_cifrovoi_kompetentnosti_gromadan_ukraini_digcompua_2_2.pdf (дата звернення: 02.03.2025).

7. Redecker C., Punie Y. European framework for the digital competence of educators : DigCompEdu. Publications Office, 2017. 95 p. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2760/159770>
8. Концептуально-референтна Рамка цифрової компетентності педагогічних й науково-педагогічних працівників (проект). URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2622-ramka_cifrovoi_kompetentnosti_pedagogicnih_j_naukovo_pedagogicnih.pdf (дата звернення: 02.03.2025).
9. Остапенко О. Цифрова компетентність викладача. *Формування цифрового освітнього середовища професійного розвитку фахівців в умовах відкритого університету* : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, м. Київ, 25–26 травня 2023 р. Київ : ДЗВО Університет менеджменту освіти, 2023. С. 68–69.
10. Освітньо-науковий портал. Міністерство внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/for_citizens/korisni-posilannya/osvitno-naukovii-portal (дата звернення: 02.03.2025).
11. Роєнко Л.В. Вимоги до автентичних матеріалів та їх значення у формуванні іншомовної компетенції на заняттях зі студентами немовних факультетів закладів вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2021. Вип. 2 (3). С. 215–220. <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2020-3-2-32>
12. Волобоєв А., Лунгол О., Габорець О. Розвиток цифрової компетентності майбутніх фахівців юридичного спрямування: практичні аспекти. *Вісник науки та освіти*. 2022. № 5(5). С. 193–204.
13. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2025. URL: <https://uacorpus.org/> (дата звернення: 02.03.2025).
14. Shvedova M., von Waldenfels R. Regional Annotation within GRAC, a Large Reference Corpus of Ukrainian: Issues and Challenges. *CEUR Workshop Proceedings : Proceedings of the 5th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems (COLINS 2021)*. Kharkiv, Ukraine, April 22–23, 2021. Volume I: Main Conference. P. 32–45.
15. Надутенко М., Пономаренко Н., Семеног О. Електронні словники Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України в освітньому процесі. Київ : Український мовно-інформаційний фонд Національної академії наук України, 2020. 50 с.
16. Гольтер І.М. Рольові ігри як важливий комунікативний інструмент навчання іноземної мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Філологія». 2018. № 36. Т. 2. С. 32–34.
17. Геревенко А.М., Ільїна Т.В., Ібрагімова Л.А. Використання цифрових платформ для підвищення якості професійної освіти. *Академічні візії*. 2024. Вип. 31. С. 1–12.

References

1. Tsyfrova transformatsiia osvity i nauky. (n.d.). [Digital transformation of education and science]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/tag/tsyfrova-transformatsiya-osvity-i-nauky?tag=tsyfrova-transformatsiya-osvity-i-nauky> (Accessed 2 March 2025) [in Ukrainian].
2. Skills across occupations. (n.d.). Retrieved from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-online-vacancies/skills/occupations> (Accessed 2 March 2025) [in English].
3. Opys ramky tsyfrovoi kompetentnosti dlia hromadian Ukrainy. (2021). [Description of the digital competence framework for Ukrainian citizens]. Retrieved from: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/3/mintsifra-oprilyudnyue-ramku-tsyfrovoi-kompetentnosti-dlya-gromadyan/OP%20ЦК.pdf (Accessed 2 March 2025) [in Ukrainian].
4. Spirin, O.M., & Ovcharuk, O.V. (2021). Tsyfrova kompetentnist [Digital competence]. *Entsyklopediia osvity – Encyclopedia of Education*. S. 1095–1096. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
5. Carretero, S., Vuorikari, R., & Punie, Y. (2017). DigComp 2.1 – The digital competence framework for citizens with eight proficiency levels and examples of use. Publications Office. Retrieved from: <https://data.europa.eu/doi/10.2760/38842> [in English].
6. Proiekt novlenoi ramky tsyfrovoi kompetentnosti dlia hromadian Ukrainy. (n.d.). [Draft updated digital competence framework for Ukrainian citizens]. Retrieved from: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/1/6287-proekt_ramki_cifrovoi_kompetentnosti_gromadan_ukraini_digcompua_2_2.pdf (Accessed 2 March 2025) [in Ukrainian].
7. Redecker, C., & Punie, Y. (2017). European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu. Publications Office. Retrieved from: <https://data.europa.eu/doi/10.2760/159770> [in English].
8. Kontseptualno-referentna Ramka tsyfrovoi kompetentnosti pedahohichnykh y naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv (proiekt). (n.d.). [Conceptual-reference framework of digital competence for pedagogical and academic staff (draft)]. Retrieved from: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2622-ramka_cifrovoi_kompetentnosti_pedagogicnih_j_naukovo_pedagogicnih.pdf (Accessed 2 March 2025) [in Ukrainian].
9. Ostapenko, O. (2023). Tsyfrova kompetentnist vykladacha [Digital competence of the teacher]. *In Formuvannia tsyfrovoho osvitnoho seredovyshcha profesiinoho rozvytku fakhivtsiv v umovakh vidkrytoho*

universytetu (pp. 68–69). [In Formation of a digital educational environment for professional development of specialists in the context of the open university]. Kyiv: DZVO Universytet menedzhmentu osvity [in Ukrainian].

10. Osvitno-naukovyi portal. (n.d.). [Educational and scientific portal]. Retrieved from: https://mvs.gov.ua/for_citizens/korisni-posilannya/osvitno-naukovii-portal (Accessed 2 March 2025) [in Ukrainian].

11. Roienko, L.V. (2021). Vymohy do avtentychnykh materialiv ta yikh znachennia u formuvanni inshomovnoi kompetentsii na zaniattiakh zi studentamy nemovnykh fakultetiv zakladiv vyshchoi osvity [Requirements for authentic materials and their significance in the formation of foreign language competence in classes with non-linguistic students at higher education institutions]. *Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka – Pedagogical Sciences: Theory and Practice*. Vol. (2) 3. S. 215–220. <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2020-3-2-32> [in Ukrainian].

12. Voloboiev, A., Lunhol, O., Haborets, O. (2022). Rozvytok tsyfrovoi kompetentnosti maibutnykh fakhivtsiv yurydychnoho spriamuvannia: praktychni aspekty [Digital competence development of future legal specialists: practical aspects]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*. No. 5 (5). S. 193–204. [in Ukrainian].

13. Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy (HRAK)/ Shvedova, M., ta in. (2017–2025). [General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language (GRAC)]. Retrieved from: <https://uacorpus.org/> (Accessed 2 March 2025) [in Ukrainian].

14. Shvedova, M., & von Waldenfels, R. (2021). Regional annotation within GRAC, a large reference corpus of Ukrainian: Issues and challenges. In *CEUR Workshop Proceedings: Proceedings of the 5th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems (COLINS 2021)*. Vol. I. S. 32–45 [in English].

15. Nadutenko, M., Ponomarenko, N., & Semenoh, O. (2020). Elektronni slovnyky Ukrainskoho movno-informatsiinoho fondu Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy v osvitnomu protsesi [Electronic dictionaries of the Ukrainian Language and Information Fund of the National Academy of Sciences of Ukraine in the educational process]. Kyiv: Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond NAN Ukrainy [in Ukrainian].

16. Holter, I.M. (2018). Rolovi ihry yak vazhlyvyi komunikatyvnyi instrument navchannia inozemnoi movy [Role-playing games as an important communicative tool in foreign language teaching]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia “Filolohiia” – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series “Philology”*. Vyp. (36) 2. S. 32–34 [in Ukrainian].

17. Herevenko, A.M., Ilina, T.V., & Ibrahymova, L.A. (2024). Vykorystannia tsyfrovyykh platform dlia pidvyshchennia yakosti profesiinoi osvity [Use of digital platforms to improve the quality of professional education]. *Akademichni vizyiy – Academic Visions*. Vyp. 31. S. 1–12 [in Ukrainian].

УДК 342.951:351.743(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-16>**Шлега Денис Олексійович**

аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2

Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0009-0004-6467-1185

МІСЦЕ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У статті здійснено комплексне дослідження місця та ролі Національної гвардії України у системі правоохоронних органів з урахуванням її правової природи, функціональності та специфіки інституційної взаємодії з іншими суб'єктами сектора безпеки і оборони. Особливу увагу приділено аналізу чинного нормативно-правового забезпечення діяльності Національної гвардії України, його відповідності міжнародним стандартам, а також проблемам правового розмежування повноважень між Національною гвардією України, Збройними силами України, Національною поліцією та іншими органами безпеки.

У статті висвітлено теоретичні підходи вітчизняних науковців до розуміння правоохоронного статусу Національної гвардії України, а також проаналізовано практичні аспекти її залучення до забезпечення правопорядку в умовах надзвичайного та воєнного стану. Показано, що Національна гвардія України є не лише структурним елементом Міністерства внутрішніх справ, а і самостійним суб'єктом, який поєднує ознаки як військової, так і правоохоронної інституції.

Розкрито динамічну роль Національної гвардії України у гарантуванні публічної безпеки, охороні стратегічних об'єктів, участі в антитерористичних і стабілізаційних операціях, а також у реагуванні на інші ситуації. Встановлено, що з огляду на актуальні безпекові виклики, її функціональне навантаження постійно зростає, що вимагає оновлення законодавчої бази, чіткого нормативного закріплення її повноважень та вдосконалення міжвідомчої координації. У підсумку обґрунтовано необхідність подальшої модернізації правового статусу Національної гвардії України як ключового суб'єкта національної безпеки та правоохоронної діяльності в умовах реальної війни.

Ключові слова: Національна гвардія України, правоохоронні органи, національна безпека, функції, Міністерство внутрішніх справ, міжвідомча взаємодія, публічна безпека, законодавче регулювання.

Shleha D. O. The role of the National Guard of Ukraine in the law enforcement system

The article presents a comprehensive study of the role and place of the National Guard of Ukraine (NGU) within the national law enforcement system, taking into account its legal nature, functional characteristics, and the specifics of institutional interaction with other entities in the security and defense sector. Particular attention is given to the analysis of the current legal and regulatory framework governing the NGU's activities, its compliance with international standards, as well as the challenges of legal demarcation of powers between the National Guard, the Armed Forces of Ukraine, the National Police, and other security agencies.

The article highlights theoretical approaches developed by Ukrainian scholars regarding the law enforcement status of the National Guard and examines practical aspects of its involvement in maintaining public order during states of emergency and martial law. It is demonstrated that the National Guard of Ukraine is not only a structural unit within the Ministry of Internal Affairs, but also an independent entity that combines features of both military and law enforcement institutions.

The dynamic role of the NGU in ensuring public security, protecting strategic facilities, participating in counterterrorism and stabilization operations, and responding to other critical situations is explored. It is established that in light of current security challenges, the functional burden on the National Guard is continuously increasing, necessitating the modernization of the legal framework, the clear delineation of its powers, and improved interagency coordination. The article concludes by substantiating the need for further legislative modernization of the NGU's legal status as a key actor in national security and law enforcement in the context of an ongoing war.

Key words: National Guard of Ukraine, law enforcement agencies, national security, functions, Ministry of Internal Affairs, interagency cooperation, public security, legal regulation.

Вступ. У сучасних умовах воєнного стану та загострення безпекових викликів, зокрема внаслідок збройної агресії проти України, питання ефективного функціонування та вза-

ємодії правоохоронних і військових формувань набуло особливої актуальності. Однією з ключових інституцій, що виконує як правоохоронні, так і військові функції, є Націо-

нальна гвардія України. Її подвійний статус, який поєднує риси військового формування та правоохоронного органу, породжує численні дискусії щодо її місця у структурі сектора безпеки і оборони держави. Попри важливу роль Національної гвардії України у забезпеченні громадської безпеки, правопорядку, боротьбі з тероризмом та участі в обороні держави, нормативно-правове регулювання її повноважень потребує доопрацювання. Тому виникає об'єктивна потреба в науковому переосмисленні місця і ролі Національної гвардії України у системі правоохоронних органів та розробці рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правової бази з метою підвищення ефективності функціонування цієї структури у системі національної безпеки.

Матеріали та методи. Проблематика визначення місця та функціонального призначення Національної гвардії України у секторі безпеки та оборони залишається предметом наукового інтересу в роботах вітчизняних дослідників. У науковій літературі розглядаються питання трансформації силових структур у контексті сучасних загроз, демократичного контролю над військовими формуваннями, а також нормативно-правового забезпечення діяльності Національної гвардії України. Чимало актуальних питань досліджували: О.В. Агапова, Д.О. Горбач, Д.А. Морквін, О.М. Музичук, О.В. Кривенко, К.О. Чишко. Разом із тим більшість публікацій зосереджені на загальних питаннях організації та правового статусу Національної гвардії України, тоді як системний аналіз функціонального місця її у структурі правоохоронних органів України, з урахуванням сучасних безпекових викликів та міжнародних практик, залишається фрагментарним. Це зумовлює актуальність подальшого дослідження з урахуванням стратегічних завдань сектору безпеки і оборони.

Метою статті є з'ясування місця Національної гвардії України у системі правоохоронних органів.

Результати. Національна гвардія України посідає особливе місце у загальній системі правоохоронних органів держави. Відповідно до законодавства, зокрема Закону України

«Про Національну гвардію України», вона є військовим формуванням з правоохоронними функціями, яке входить до системи Міністерства внутрішніх справ України [1]. Це означає, що Національна гвардія України виконує подвійні завдання як у сфері національної безпеки та оборони, так і у сфері публічної безпеки та правопорядку. Її функціональне призначення включає охорону громадського порядку, боротьбу з тероризмом, забезпечення режиму надзвичайного стану, охорону особливо важливих державних об'єктів, участь у забезпеченні прикордонного режиму, а в умовах воєнного стану – виконання завдань оборонного характеру у взаємодії зі Збройними силами України.

Дослідженню місця Національної гвардії України у загальній системі правоохоронних органів, а також проблемам цієї сфери присвячена низка наукових праць вітчизняних учених.

Вагомий внесок у теоретико-доктринальне обґрунтування місця Національної гвардії України у системі правоохоронних органів держави зробив Д.О. Горбач, який у своїй науковій статті «Національна гвардія України як суб'єкт реалізації правоохоронної функції держави: теоретичний аспект» здійснив комплексне дослідження категорії правоохоронної функції держави та запропонував концептуальний підхід до визначення Національної гвардії України як повноправного правоохоронного органу. На основі аналізу чинного законодавства, наукових джерел з теорії держави і права, а також нормативних актів, що регламентують діяльність, автор обґрунтовує, що Національна гвардія України, попри свою військову організаційну природу, цілком відповідає основним критеріям правоохоронного органу. Зокрема, Д.О. Горбач акцентує на тому, що Національна гвардія України виконує функції охорони громадського порядку, захисту прав і свобод громадян, запобігання правопорушенням та припинення їх, має право на застосування примусових заходів, включаючи вогнепальну зброю, і діє на професійній основі відповідно до закону, що у сукупності формує доктринальні ознаки її належності до правоохо-

ронної системи. У статті наведено детальну аргументацію щодо правової природи діяльності Національної гвардії України, її ролі у реалізації правоохоронної функції держави, зокрема через правотворчу, виконавчо-розпорядчу та суто правоохоронну форми. Особливістю підходу автора є прагнення до системної інтеграції Національної гвардії України у загальну структуру правоохоронних органів, що дозволяє підвищити ефективність координації дій усіх суб'єктів безпекового сектора та забезпечити належний правовий режим функціонування гвардії в умовах як мирного часу, так і особливих правових режимів. Важливою тезою, яку формулює Д.О. Горбач, є розмежування понять «охорона» і «захист» прав людини, що дозволяє точніше визначити місце і функції Національної гвардії України в правоохоронному механізмі держави: охорона трактується як превентивна діяльність, спрямована на попередження порушень, тоді як захист передбачає реакцію на вже вчинені протиправні дії. У зв'язку з цим наукова позиція зазначеного науковця є цінним внеском у розвиток вітчизняної адміністративно-правової науки, оскільки створює підґрунтя для подальшого вдосконалення законодавчого регулювання правового статусу Національної гвардії України та її ефективної інтеграції у правоохоронну систему держави [2].

У своїй спільній праці Ю.В. Аллеров та О.В. Кривенко представили концептуальне бачення функціонального місця Національної гвардії України у сучасній системі сектора національної безпеки й оборони. Автори обґрунтували унікальність цього військового формування, яке за своїм правовим статусом поєднує ознаки як сил безпеки (у мирний час), так і сил оборони (в умовах воєнного стану), що відрізняє Національну гвардію України від інших суб'єктів сектора обороноздатності. Визначальним у підході дослідників є теза про подвійну природу функцій Національної гвардії України, що дозволяє їй ефективно діяти у сфері правопорядку, захисту громадської безпеки та протидії загрозам державному суверенітету. Автори аргументовано доводять, що завдяки високій мобільності, структурній адаптивності й здат-

ності оперативного розгортання в будь-якому регіоні держави Національна гвардія України є основним елементом національної стратегії реагування на загрози, які мають не лише військовий, а і соціально-політичний і терористичний характер [3, с. 3–6].

На нашу думку, варто погодитись з висновками Ю.В. Аллерова та О.В. Кривенка в частині того, що Національна гвардія України за своєю суттю та функціональним наповненням дійсно є особливим правоохоронним органом з військовим статусом. Її здатність виконувати завдання як у сфері громадської безпеки, так і в умовах збройної агресії обґрунтовує потребу у визнанні Національної гвардії України повноцінним суб'єктом правоохоронної системи. У сучасних умовах загроз і нестабільності такий підхід є не лише теоретично виправданим, а й практично необхідним для забезпечення гнучкого та ефективного реагування держави на внутрішні й зовнішні виклики [3, с. 5–8].

Проте, попри загальну згоду з концепцією щодо унікального статусу Національної гвардії України, спірним видається твердження про повну інтеграцію Національної гвардії України у систему правоохоронних органів на рівні з класичними суб'єктами, такими як Національна поліція чи Служба безпеки України. Автори ототожнюють правоохоронну функцію Національної гвардії України з аналогічною функцією звичайних правоохоронних структур, не враховуючи принципову різницю в правовому статусі, підпорядкованості, способах обмеження права громадян та механізмах цивільного контролю.

З нашої точки зору, доцільніше говорити не про повноцінну інтеграцію Національної гвардії України у класичну модель правоохоронної системи, а про створення спеціального правового режиму функціонування як гібридного органу, який діє на стику між воєнною і правоохоронною юрисдикцією. Такий підхід передбачає окреме нормативно-правове регулювання, чітке розмежування повноважень і механізми підзвітності. Це дозволить уникнути дублювання функцій з поліцією або Збройними силами України, зберігаючи гнучкість Національної гвардії

України у реагуванні на різні загрози національній безпеці.

Визначення місця Національної гвардії України у системі правоохоронних органів не може бути здійснене без урахування характеру та форм її взаємодії з іншими правоохоронними структурами, оскільки вона, відповідно до чинного законодавства, входить до системи Міністерства внутрішніх справ України, що саме по собі визначає її тісну інституційну та функціональну взаємодію з Національною поліцією, Державною прикордонною службою, Державною міграційною службою та іншими органами у системі внутрішніх справ. Природа цієї взаємодії полягає в координації дій під час виконання спільних завдань, пов'язаних із охороною громадського порядку, забезпеченням режиму надзвичайного чи воєнного стану, участю в антитерористичних заходах, оперативно-розшуковій діяльності та забезпеченні охорони державного кордону. На практиці така взаємодія виявляється у спільному несенні служби, проведенні спільних патрулювань, блокування контролю, забезпеченні публічної безпеки під час масових заходів, евакуації цивільного населення із зон бойових дій, участі у заходах територіальної оборони тощо [1].

Проте слід звернути увагу на функціональне розмежування повноважень Національної гвардії України з іншими правоохоронними органами. Зокрема, у сфері кримінального переслідування та оперативно-розшукової діяльності домінуюча роль залишається за Національною поліцією, тоді як Національна гвардія України виконує допоміжну або безпекову функцію. Однак в аспектах забезпечення режимів надзвичайного правового статусу, фізичного блокування загроз, підтримання контрольно-пропускного режиму, охорони об'єктів критичної інфраструктури саме Національна гвардія України займає пріоритетне положення.

Регламентуючи міжвідомчу координацію в умовах воєнного стану, Кабінет Міністрів України у Розпорядженні № 181-р від 24 лютого 2022 року «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні»

чітко визначив Національну гвардію України як суб'єкта, що здійснює заходи контрдиверсійного характеру, охорону стратегічних об'єктів, участь у перевірках, затримання підозрюваних осіб, охорону громадського порядку в тісній взаємодії з Національною поліцією, прикордонниками та підрозділами Служби безпеки України [4].

Певну роль у формуванні міжвідомчого правового простору відіграють і міжнародні стандарти, зокрема документи ООН, Ради Європи та НАТО, що впливають на підходи до цивільно-військової взаємодії, принципів доброчесності, прозорості, підзвітності, а також до стандартів мирного втручання та захисту цивільного населення. Зокрема, співпраця Національної гвардії з міжнародними партнерами в рамках адаптації до стандартів НАТО супроводжується впровадженням практик міжвідомчої комунікації, обміну інформацією, планування спільних операцій, що також регламентується відповідними міжурядовими угодами [5, с. 97–99].

Отже, взаємодія Національної гвардії України з іншими правоохоронними органами врегульована широким комплексом нормативно-правових актів, які охоплюють як загальні принципи організації правоохоронної системи, так і конкретні механізми взаємодії в умовах надзвичайного стану, боротьби з тероризмом, охорони громадського порядку та забезпечення національної безпеки. Такий підхід є запорукою цілісності й ефективності правоохоронної системи в умовах воєнного стану.

Місце Національної гвардії у системі правоохоронних органів також виявляється у фінансуванні, матеріально-технічному забезпеченні, службовій підготовці, кадровій політиці, відомчому контролі та дисциплінарній юрисдикції, які здійснюються відповідно до нормативно-правової бази Міністерства внутрішніх справ. Сама наявність такого регулювання, коли формування військового типу регламентується переважно адміністративним, а не оборонним (військовим) законодавством, свідчить про правоохоронну природу Національної гвардії України, незважаючи на наявність у неї бойових спроможностей і військових ознак.

Слід також враховувати, що правове становище Національної гвардії України у структурі Міністерства внутрішніх справ України підтверджується нормативним закріпленням її участі у міжвідомчих координаційних механізмах, зокрема в оперативних штабах, регіональних координаційних центрах із безпеки, спільних патрулях, антикризових платформах тощо. Це положення закріплені у підзаконних нормативних актах та адміністративних регламентах, що прямо підпорядковують гвардію правилам функціонування внутрішньої правоохоронної системи. З огляду на це саме правове включення Національної гвардії України до структури Міністерства внутрішніх справ України є вирішальним у визначенні її належності до системи правоохоронних органів. Це не лише підтверджує її формальне місце у державному механізмі, але й зумовлює зміст її повсякденної діяльності, обов'язків, ролі в забезпеченні прав і свобод громадян та інтегрованості у загальну систему безпеки в державі.

Ю.М. Коломієць формує чітке уявлення про місце Національної гвардії України у системі Міністерства внутрішніх справ України крізь призму функціональної взаємодії з Національною поліцією, зокрема в умовах дії правового режиму воєнного стану. Автор не лише підкреслює належність цього військового формування до структури Міністерства внутрішніх справ України як адміністративно підпорядкованого елемента, але й розкриває змістове наповнення цього інституційного зв'язку через спільну діяльність у сфері забезпечення публічного порядку, громадської безпеки, розмінування територій, документування воєнних злочинів, охорони стратегічних об'єктів та супроводу гуманітарних місій [6].

Місце Національної гвардії України у системі Міністерства внутрішніх справ України, на думку Ю.М. Коломійця, визначається не стільки суто організаційно-штатним підпорядкуванням, скільки фактичною реалізацією спільних службово-бойових завдань із Національною поліцією, що вимагає високого рівня координації, взаємної адаптивності та оперативного обміну інформацією. Автор наголо-

шує, що в умовах деокупації територій взаємодія цих структур набуває вирішального значення як для стабілізації ситуації, так і для відновлення довіри населення до інститутів державної влади. Відповідно до бачення зазначеного науковця місце Національної гвардії України у системі МВС України є не лише інституційно закріпленим, а і функціонально наповненим, органічно вбудованим у спільну діяльність усієї правоохоронної вертикалі держави в особливий період її історії [6].

Описана автором інтенсивна взаємодія Національної гвардії України з Національною поліцією, зокрема в умовах воєнного стану та на деокупованих територіях, підтверджує, що Національна гвардія України не є лише допоміжним або суто військовим формуванням, а виступає як повноцінний суб'єкт реалізації публічного порядку, громадської безпеки, боротьби зі злочинністю, антитерористичних заходів і гуманітарної безпеки. Саме це, на нашу думку, демонструє функціональну інтегрованість Національної гвардії України у систему правоохоронних органів, де вона не обмежується військовою спеціалізацією, а активно взаємодіє, дублює, доповнює та підсилює діяльність інших правоохоронних інституцій.

У науковій праці М.П. Стрельбицького та В.І. Вичавки розглядається важливий аспект місця Національної гвардії України у системі правоохоронних органів крізь призму її взаємодії у контрольних пунктах в'їзду–виїзду на тимчасово окуповану територію України. Аналізуючи викладені авторами положення, можна дійти висновку, що саме через функціонально зумовлену й нормативно закріплену взаємодію з прикордонним відомством Національна гвардія України набуває ознак органу, який не обмежується лише охороною громадського порядку, а виконує повноцінну роль у системі національної безпеки та безпосередньо інтегрується в правоохоронну сферу держави [7, с. 27].

Проведене авторами дослідження підтверджує, що в умовах воєнного стану та необхідності контролю за особами і вантажами, які прямують через лінію розмежування, підрозділи Національної гвардії України діють у тіс-

ній координації з прикордонниками не лише як допоміжна сила, а як рівноправний учасник правоохоронного процесу, що бере безпосередню участь у забезпеченні правопорядку, перевірці осіб, попередженні провокацій, а також у відбитті можливих нападів чи вторгнень. Це свідчить про багатофункціональний характер завдань Національної гвардії України та її органічну включеність у діяльність щодо реалізації прикордонного контролю – однієї з ключових сфер правоохоронної діяльності [7, с. 28–30].

У контексті нормативно-правового обґрунтування зазначеної взаємодії автори акцентують на недосконалості правової бази, зокрема втраті чинності ряду міжвідомчих інструкцій, які колись визначали основи координації дій правоохоронних органів на стратегічно важливих ділянках державного кордону та лінії розмежування. У зв'язку з цим автори пропонують прийняття нової спільної міжвідомчої інструкції, що свідчить про практичну потребу у більш глибокій інституціоналізації статусу Національної гвардії України [7, с. 30].

Втім, хоча у статті М.П. Стрельбицького та В.І. Вичавки обґрунтовано важливість взаємодії Національної гвардії України з Державною прикордонною службою України у контрольних пунктах в'їзду–виїзду, однак не можна погодитися з тим, що запропоноване авторами прийняття єдиної міжвідомчої інструкції було б універсальним вирішенням наявних проблем взаємодії. На нашу думку, автори недооцінюють складність міжінституційної координації в умовах воєнного стану та багатовекторності завдань, покладених на Національну гвардію України. Спрощення взаємо-

дії до рівня єдиної нормативної інструкції не враховує гнучкість, яка необхідна для оперативного реагування у змінюваних умовах (особливо в зонах активних бойових дій чи під час локалізації надзвичайних ситуацій). Тобто, хоч ініціатива авторів щодо спрощення та формалізації взаємодії через єдиний регламент виглядає логічною, однак у воєнних реаліях України вона ризикує стати малоефективною через втрату оперативності. Необхідно зосередитися на гнучких, адаптивних механізмах взаємодії з акцентом на сучасні цифрові платформи комунікації, системи спільного управління ризиками, а не лише на міжвідомчому інструктивному документі.

Висновки. На основі аналізу наукових концепцій, чинного законодавства та практичної діяльності Національної гвардії України можна зробити висновок, що її місце у системі правоохоронних органів України є унікальним і гнучким. Національна гвардія України виконує не лише класичні завдання охорони громадського порядку, а й бере участь у забезпеченні національної безпеки, реагуванні на надзвичайні ситуації, контртерористичних і стабілізаційних операціях, захисті державного суверенітету в умовах збройної агресії. Такий функціональний синтез військових і правоохоронних повноважень визначає подвійний характер діяльності Національної гвардії України. Її місце у структурі сектору безпеки та оборони держави – це не лише інституційна ланка у системі Міністерства внутрішніх справ України, але й основний елемент оперативного реагування в умовах воєнного стану, здатний ефективно взаємодіяти з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності.

Література

1. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 р. № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>.
2. Горбач Д.О. Національна гвардія України як суб'єкт реалізації правоохоронної функції держави: теоретичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 1. Т. 2. С. 181–185. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b22df0d7-950b-49c2-a7ca-e72a3a391bee/content>.
3. Аллеров Ю.В., Кривенко О.В. Роль і місце Національної гвардії України у структурі сектору національної безпеки і оборони України. *Наука і оборона. Воєнна безпека*. 2018. Вип. 3. С. 3–9.
4. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 р. № 181-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-p#Text>.

5. Мамзенко А.Ю. Аналіз положень АJP-01 ALLIED JOINT DOCTRINE STANAG 2437 та формування рекомендацій щодо їх запровадження в проєкті доктрини діяльності Національної гвардії України. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2022. Вип. 4 (74). С. 96–100.

6. Коломієць Ю.М. Взаємодія Національної поліції та Національної гвардії України під час воєнного стану: особливості виконання завдань на деокупованих територіях. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. Вип. 4. С. 103–108. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/4/20.pdf>.

7. Стрельбицький М.П., Вичавка В.І. Правові засади взаємодії підрозділів охорони кордону з підрозділами Національної гвардії України в пунктах в'їзду–виїзду на тимчасово окуповану територію України. *Честь і закон*. 2017. Вип. 4 (63). С. 27–32.

References

1. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 berez. 2014 r. № 876-VII [On the National Guard of Ukraine: Law of Ukraine dated March 13, 2014 No. 876-VII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> [in Ukrainian].

2. Horbach, D.O. (2015). Natsionalna hvardiia Ukrainy yak subiekt realizatsiyi pravookhoronnoyi funktsiyi derzhavy: teoretychnyy aspekt [The National Guard of Ukraine as a subject of implementing the law enforcement function of the state: theoretical aspect]. *Naukovyyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Yurydychni nauky*. Vyp. 1. T. 2. S. 181–185. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b22df0d7-950b-49c2-a7ca-e72a3a391bee/content> [in Ukrainian].

3. Allerov, Yu.V., & Kryvenko, O.V. (2018). Rol i mistse Natsionalnoi hvardii Ukrainy u strukturi sektoru natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [The role and place of the National Guard of Ukraine in the structure of the national security and defense sector of Ukraine]. *Nauka i oborona. Voienna bezpeka*. Vyp. 3. S. 3–9 [in Ukrainian].

4. Pytannia zaprovadzhennia ta zabezpechennia zdiisnennia zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 liut. 2022 r. № 181-r [The issue of introducing and ensuring the implementation of measures of the legal regime of martial law in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 24, 2022 No. 181-r]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-r#Text> [in Ukrainian].

5. Mamzenko, A.Yu. (2022). Analiz polozhen AJP-01 ALLIED JOINT DOCTRINE STANAG 2437 ta formuvannia rekomendatsii shchodo yikh zaprovadzhennia v proiekti doktryny diialnosti Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Analysis of the provisions of AJP-01 ALLIED JOINT DOCTRINE STANAG 2437 and the formation of recommendations for their implementation in the draft doctrine of the National Guard of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl*. Vyp 4 (74). S. 96–100 [in Ukrainian].

6. Kolomiets, Yu.M. (2024). Vzaiemodiia Natsionalnoi politsii ta Natsionalnoi hvardii Ukrainy pid chas voiennoho stanu: osoblyvosti vykonannia zavdan na deokupovanykh terytoriiakh [Interaction of the National Police and the National Guard of Ukraine during martial law: features of performing tasks in the deoccupied territories]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. Vyp. 4. S. 103–108. Retrieved from: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/4/20.pdf> [in Ukrainian].

7. Strelbytskyi, M.P., & Vychavka, V.I. (2017). Pravovi zasady vzaiemodii pidrozdiliv okhorony kordonu z pidrozdilamy Natsionalnoi hvardii Ukrainy v punktakh vizdu–vyizdu na tymchasovo okupovanu terytoriiu Ukrainy [Legal principles of interaction between border guard units and units of the National Guard of Ukraine at points of entry and exit to the temporarily occupied territory of Ukraine]. *Chest i zakon*. Vyp. 4 (63). S. 27–32 [in Ukrainian].

Наукове видання

**Центральноукраїнський вісник права
та публічного управління**

**Central Ukrainian Journal of Law
and Public Management**

Випуск 2 (10), 2025

Issue 2 (10), 2025

Коректор І. М. Чудеснова

Комп'ютерне верстання Н. В. Фесенко

Підписано до друку 26.06.2025 р.

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 16,51. Зам. № 0725/567.

Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.